

Uskonnolliset tavat ja julkinen tila Suomessa

Leena Sorsa

Uskonnolliset tavat ja julkinen tila Suomessa

Leena Sorsa

Uskonnolliset tavat ja julkinen tila Suomessa
Leena Sorsa

© Kirkon tutkimuskeskus

Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 55

Taitto: Grano Oy

ISBN 978-951-693-376-7 (nid.)

ISBN 978-951-693-375-0 (pdf)

ISSN 2341-7641

Grano Oy
Kuopio 2018

SISÄLLYS

JOHDANTO	4
Yksityisen ja julkisen tilan rajanvetoa.....	6
Monenlaisia julkisia tiloja.....	8
Uskonto julkisessa tilassa Suomessa	10
1 LUTERILAINEN TULKINTA USKONNON ROOLISTA JULKISISSA TILASSA	12
Kirkon vaikutusvalta yhteiskunnassa regimenttiopin valossa.....	12
Kirkon ja valtion suhteiden muotoutuminen Euroopassa reformaation jälkeen.....	15
Regimenttioppi suomalaisessa kontekstissa.....	16
Luterilainen osallistuminen yhteiskunnalliseen elämään	18
Luterilaisen maailmanliiton näkemys kirkon roolista julkisessa tilassa.....	19
Uskonnon julkisen näkyvyyden keskeisyys	22
2 KÄYTÄNNÖLLINEN NEUTRALITEETTI SUOMALAISENA TOIMINTATAPANA	25
Suomen valtion tunnustuksellisen neutraliteetin rakentuminen ja tulkinta...	25
Eksklusiivinen ja inklusiivinen neutraliteetti.....	28
Käytännöllinen toimintatapa.....	32
3 USKONNOLLINEN PUKEUTUMINEN SUOMESSA	37
Lähtökohtana oikeus uskonnolliseen pukeutumiseen	39
Tuomioistuimet uskonnonvapaustulkinnan linjaajina.....	44
Käytännöllinen lähestymistapa uskonnollisen pukeutumisen mahdollisuuksiin julkisessa tilassa.....	47
Suomalaisia näkökulmia uskonnolliseen pukeutumiseen julkisessa tilassa ..	50
Linjauksia uskonnollisesta pukeutumisesta työtehtävissä	54
Lopuksi	59
4 YHTEISKUNNAN LAINSÄÄDÄNTÖ JA USKONNOLLINEN LAIN TULKINTA	62
Yhteinen laki – sitoutuvatko kaikki?	62
Lainsäädännön kehitys Suomessa	64
Oikeuden ja uskonnon suhteesta.....	66
Valtion ja uskonnollisten yhteisöjen laintulkinnan kohtaamispintoja.....	70
Tuomiovallan käyttö uskonnollisessa yhteisössä	75
Yksilön ja ryhmän oikeudet puntarissa	77
Valvonta.....	82
Suomalaisen yhteiskunnan malli ja suunta.....	84
KIRJALLISUUS	88

JOHDANTO

Uskonnot ja uskonnottomuus puhuttavat tämän päivän ihmisiä, yhteisöjä, medioita ja valtioita. Uskonnot koskettavat ihmisten elämää, sydäntä ja mieltä, ja siksi niissä on voimaa ja niillä on vaikutusvaltaa. Osalle ihmisistä kuuluminen uskonnolliseen yhteisöön tuo turvan ja toivon sekä kanavan vaikuttaa yhteisön ja myös laajemmin yhteiskunnan keskusteluihin, toimintatapoihin ja arvoihin. Toiset kuitenkin seuraavat uskontojen lisääntyntä näkyvyyttä pelonsekaisin tuntein.¹

Tutkijat ovat luonnehtineet viime vuosikymmenten uskonnollisuutta korostetusti yksilölliseksi: uskonnollisiin instituutioihin sitoutumisen sijaan ihmiset korostavat yksilöllistä henkisyttä tai hengellisyyttään. Modernisaation on todettu heikentävän uskonnollisten yhteisöjen vaikutusta, ja uskonnonharjoituskin on muuttunut yksityisemmäksi. Vaikka uskonto muuttuukin vähemmän näkyväksi, Jose Casanovan mukaan privatisaatio ei ole välttämätöntä. Uskonnot voivat myös valita julkisen identiteetin ja aktiivisen osallistumisen yhteiskunnallisiin keskusteluihin.²

2000-luvun ensimmäiset vuodet ovat osoittaneet, että uskonnon yksityistyminen ei ole ainoa totuus. Uskonnoista on tullut keskeisiä vaikuttajia esimerkiksi ihmisoikeuksien toteutumista sekä ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa koskevissa asioissa. Aina kyse ei kuitenkaan ole uskontojen omasta toiveesta toimia näkyvästi julkisessa tilassa tai yhteiskunnallisessa keskustelussa. Uskonnon julkinen rooli ja näkyvyys ovat olleet seurausta myös hallinnon ja poliittisten päättäjien sekä ääri-radikaalien järjestöjen tahdosta ajaa uskonnon tai uskonnollisuuteen kohdistuvan puheen avulla omia päämääriään. Aihepiirin voimistuminen yhteiskunnallisessa keskustelussa ei siis yksiselitteisesti tarkoita uskonnon elinvoimaisuuden tai hengellisyyden voimistumista.³

Samanaikaisesti on myös kuultavissa viestiä uskonnollisuuden uhattuna olemisesta julkisessa tilassa ja näkyvyydessä. Myös amerikkalaisen Pew-tutkimuskeskuksen tutkimustulokset vahvistavat tämän. Tutkimuskeskuksen tekemästä uskonnollisuuden rajoittamista tai uskonnonharjoitukseen kohdistuvia uhkia tarkastelevasta tutkimuksesta selviää, että uskonnon rajoittamista tapahtuu hieman alle 40 prosentissa tutkimuksessa mukana olleista lähes 200 valtiosta. Kyseessä voi olla vihamielisyyttä tai selkeitä hallinnon toteuttamia rajoituksia uskonnon harjoittamista tai näkymistä kohtaan. Maailman ihmisistä 77 prosenttia elää maissa, joissa rajoitukset ovat korkealla tai erittäin korkealla tasolla. Yli puolessa tutkimuksessa

1 The Church in the Public Space 2016, 7.

2 Casanova 1994; Salomäki 2014, 5–6.

3 Hackett 2005, 65–70; Beckford 2010, 121–123; Berger 2014, IX–XI.

tarkastelluista maista eriasteista vainoa kohdistuu kristittyihin ja lähes saman veran islaminuskoiisiin.⁴

Pew-tutkimuskeskuksen mukaan Eurooppa ei ole uskonnollisen häirinnän kärki-alueita maailmassa, mutta silti täällä esiintyy kiusaamista ja häirintää uskonnollisia vähemmistöjä kohtaan. Uskonnollisuudesta johtuvaa tai siihen kohdistuvaa kiusaamista tai häirintää esiintyy sekä ihmisten keskinäisessä kanssakäymisessä että hallinnon taholta. On nähtävissä, että niissä maissa, joissa on uskonnollisiin vähemmistöihin kohdistuvia rajoituksia, esiintyy myös ylipäätään enemmän uskonnonharjoittamisen tai uskonnollisten yhteisöjen rajoittamista. Suomi on tutkimuksen mukaan vähäisen uskonnollisuuden rajoittamisen maa. Valtaosassa Euroopan maista ilmenee häirintää islaminuskoisia ja juutalaisia kohtaan – niin myös Suomessa.⁵

Euroopassa kokemus uskontojen siirtämisestä pois julkisesta tilasta nousee ennen kaikkea uskonnolliseen pukeutumisen- ja tapakulttuuriin liittyvistä rajoituksista. Samanaikaisesti uskonnollisuus on näkyvästi läsnä Euroopan maiden lainsäädännössä ja yhteiskunnallisessa elämässä. Ainakin kaksi asiaa kertoo tästä: lähes kaikissa Euroopan unionin maissa opetetaan uskontoa valtion kouluissa. Uskontojen tukeminen valtion budjetista on myös hyvin tyypillistä. Euroopassa on myös maita, joissa on selvä valtionuskonto, kuten Tanska ja Iso-Britannia. Tätä järjestelmää on kuitenkin ryhdytty kyseenalaistamaan erityisesti uskonnollisesti tunnustuksettomien määrän kasvun ja Euroopassa ei-perinteisten uskonnollisten ryhmien kasvun johdosta. Yhdenvertaisuuden näkökulmasta on pohdittu, miksei-vät nämä uskonnolliset yhteisöt ole saaneet perinteisten enemmistöuskontojen kaltaista julkista ja tuettua asemaa.⁶

Uskonnon asemaan julkisessa tilassa suhtaudutaankin tällä hetkellä kiinnostuneesti kahdessa leirissä. Niitä, jotka eivät kuulu mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan tai suhtautuvat kielteisesti uskontoihin, on Euroopassa yhä enemmän. Heidän piirissään toivotaan uskontojen julkisen aseman heikentämistä, julkisen tilan neutraliteettia uskonnolliset erityispiirteet poissulkevassa muodossaan sekä uskontojen saaman julkisen tuen poistamista. Samanaikaisesti Eurooppaan on muuttanut paljon ihmisiä, jotka tunnustavat jotakin muuta uskontoa kuin perinteisiä eurooppalaisia uskonnollisia suuntauksia. Nämä taas toivovat pluralistista julkista tilaa ja uskontojen julkisen aseman säilyttämistä. Heidän piirissään toivotaan usein oman uskonnon julkisen aseman vahvistamista perinteisesti Euroopassa vaikuttaneiden uskontojen rinnalle. Sekä edellä mainittua uskonnot poissulkevaa neutraliteettia että uskonnot sisäänsä sulkevaa pluralismia kohtaan esiintyy vastustusta, jonka taustalla voi olla pelkoa perinteisten uskonnollisten

4 Religious Restrictions 2015.

5 Theodorou 2015; Religious Restrictions 2015.

6 Ferrari 2013b, 1.

yhteisöjen siirtämisestä toimimaan pelkästään yksityiseen tilaan tai esimerkiksi yleistä islamofobiaa.⁷

Viimeisten vuosien aikana uskonnollisten kysymysten käsittely on lisääntynyt niin Euroopan unionin jäsenmaissa kuin sen päätöksenteossa. Uskonnollisen moninaisuuden vahvistuminen Euroopassa, lisääntyneet uskonnollisiin toimijoihin kohdistuneet viharikokset sekä vihapuhe, terroriteot ja pakolaisvirrat ovat tuoneet uskontoja ja vakaumuksia koskevat kysymykset poliittisten keskustelujen ytimeen. Vaikka Lissabonin sopimuksen mukaan Euroopan unionin jäsenvaltiot hoitavat itsenäisesti suhteitaan uskonnollisiin yhteisöihin, uskonnonvapauden turvaaminen, syrjinnän kieltäminen, maahanmuuttajien kotouttaminen sekä kulttuurisen, uskonnollisen ja kielellisen moninaisuuden kunnioittaminen edellyttävät toteutuakseen yhteistyötä EU:n, yksittäisten jäsenvaltioiden sekä uskonnollisten ja katsojakeskeisten yhteisöjen kanssa.⁸

Pew-tutkimuskeskuksen ennusteen mukaan uskonnollisuus maailmassa on vahvistumassa lähivuosikymmenten aikana. Alueelliset vaihtelut ovat kuitenkin suuria. Vaikka maailmanlaajuisesti uskonnollisuus voimistuu, Euroopassa kehityksen ennustetaan olevan päinvastainen. Sekä Euroopassa että Yhdysvalloissa uskontokuntiin kuulumattomien joukko ennusteen mukaan suurenee ja kristittyjen määrä vähenee. Jos Suomessa kirkkoon kuuluvien määrä vähenee noin prosentin vuosivauhdilla, jo parinkymmenen vuoden päästä ollaan tilanteessa, jossa alle puolet väestöstä kuuluu luterilaiseen kirkkoon. Samanaikaisesti uskontokuntiin kuulumattomien määrä kasvaa tasaisesti. Myös esimerkiksi islaminuskoisten määrän arvioidaan kasvavan Suomessa. Suomalaisen yhteiskunnan uskonnollinen moninaisuus näkyy myös rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien määrän kasvuna. Kun Suomessa vuonna 2000 oli 49 rekisteröitynyttä uskonnollista yhdyskuntaa, vuoden 2015 lopussa niitä oli 110.⁹

Yksityisen ja julkisen tilan rajanvetoa

Kysymys yksityisen ja julkisen rajasta on yksi modernin yhteiskunnan peruskysymyksistä. Eurooppalainen valtiokäsitys nojautuu perinteisesti yhteiskunnallista dualismia korostavalle ajattelutavalle, joka jakautuu julkisen toiminnan alueeseen ja yksityiseen toimintapiiriin. Erottelu julkisen ja yksityisen välillä on keskeinen asia länsimaisessa lainsäädännössä, mutta erityisesti ihmisoikeuksien ja ennen kaikkea vapausoikeuksien tulkinnessa. Demokratian kannalta on merkittävää se, että

7 Ferrari 2012, 139; ks. myös Creutz et al. 2015. Pluralismilla tarkoitetaan sosiaalista tilannetta, jossa erilaiset etniset taustat, maailmankatsomukset ja moraalikäsitteet omaavat ihmiset asuvat rauhanomaisesti yhdessä ja ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Berger 2014, 1.

8 Carrera & Parkin 2011, 2–6.

9 The Future of World Religions 2015; Sohlberg & Ketola 2016, 21–25; Kirkon jäsenyys 2015; Kirkon jäsenyys 2016.

julkiset asiat eivät muodostu yksityiseksi, pienen piirin tiedoksi. Toisaalta yksilön oikeuksien turvaamisen kannalta on tärkeää, etteivät henkilökohtaiset oikeudet tai asiat muodostu julkisiksi asioiksi tai joudu kaikkien tietoon. Rajanveto on vaihdellut eri yhteiskunnissa ja erilaisissa yhteiskunnallisissa tilanteissa. Tämä tulee ilmi kansainvälisessä yhteistyössä, jossa esimerkiksi erilaiset lainsäädäntöperinteet ja laintulkinnat kohtaavat.¹⁰

Samalla tätä jaottelua on arvosteltu. Joidenkin mielestä tiukka jaottelu yksityiseen ja julkiseen on johtanut monien tärkeiden yhteisten ja julkisten asioiden piilottamiseen yksityisyyden alle. Toisinaan julkinen ja yksityinen on asetettu tarpeettoman vahvasti vastakkain. Toiset taas katsovat, että jaottelu soveltuu vain tietynlaisen uskonnollisen perinteen omaavan yhteiskuntakäsityksen alle. Joissakin uskonnollisissa perinteissä uskonnon roolin jakaminen yksityiseen ja julkiseen kuulostaa mahdottomalta. Onkin sanottu, että keskustelu uskonnon julkisesta ja yksityisestä puolesta on pelkästään länsimainen, kristinuskoon liittyvä ilmiö. Joka tapauksessa on selvää, että selkeää rajaa julkisen ja yksityisen välille ei ole mahdollista vetää.¹¹

Kristillisen tulkinnan mukaan usko on tyypillisesti henkilökohtainen, yksityinen asia (*forum internum*). Uskonnonvapaus ihmisoikeutena turvaa yksilölle uskonnon tunnustamisen, harjoittamisen, ilmaisunvapauden ja kuulumisen tai kuulumattomuuden uskonnolliseen yhdyskuntaan. Tämän puolen uskonnonvapaudesta voisi katsoa toteutuvan pelkästään yksityisessä elämänpiirissä. Kristinuskko, kuten muutkin suuret uskonnot, on aina ollut julkinen ja vahvasti yhteiskunnalliseen ja sosiaaliseen elämään vaikuttanut uskonto. Uskonnonollisuuteen kuuluu olennaisesti julkinen rooli, sillä uskontoa harjoitetaan useimmiten yhdessä (*forum externum*). Usko tyypillisesti ohjaa ihmisten elämää, toimintaa, tapakulttuuria ja arvoja yhtä lailla kuin ihmisten sisäistä hengellistä maailmaakin.¹²

Vaikka usko on leimallisesti yksityinen asia, samanaikaisesti uskonto on näkyvä osa julkista elämänpiiriä. Uskonnonollinen elämä on pääsääntöisesti järjestäytyneet yhteisöihin, jotka väistämättä ovat tekemisissä yhteiskunnan julkisen vallan, lainsäädännön ja julkisen toiminnan kanssa. Siksi uskonto ei koskaan rajoitu vain yksityiseen tai vain julkiseen tilaan, vaan uskonnot elävät ja toimivat molemmissa tiloissa. Esimerkiksi tapakulttuurissa, pukeutumisessa, juhlapäivien vietossa, moraalissäännösten tulkinnassa ja ruokavaliossa ovat yksityinen ja julkinen uskonnollisuus sekoittuneina toisiinsa.¹³

Yksityisen ja julkisen välinen raja on jälleen muutoksessa, ainakin mitä tulee uskonnon alueeseen. Uskonnon yksityisyys ja myös yksityistyminen ovat yksi osa todellisuutta, mutta toinen osa sitä ovat tulkinnat uskonnon näkyvyyden

10 Keravuori-Rusanen 2008, 30–33; Ferrari A. 2012, 71–72; Ferrari 2013a, xi.

11 Keravuori-Rusanen 2008, 33; Ferrari A. 2012, 85; Ferrari 2013a, xi.

12 Ferrari 2013a, xii.

13 Ojanen & Scheinin 2011c, 413–420; Ferrari 2012, 146–148.

ja vaikutuksen voimistumisesta maailmassa. Keskeisesti uskonnon näkyvyyttä ja asemaa koskevan keskustelun nousuun Euroopassa ovat vaikuttaneet uskonnollinen moninaistuminen ja erilaistuminen sekä uskonnollisesti tunnustuksettomien määrän kasvu. Kommunistisia maita lukuun ottamatta uskonto ei Euroopassa ole kuitenkaan koskaan ollut vain yksityinen asia sikäli, että se olisi siirretty syrjään julkisesta tilasta, tuesta tai tunnustamisesta.¹⁴

Monenlaisia julkisia tiloja

Hyväksi ja oikeudenmukaiseksi koettu julkinen tila on ihmisten hyvinvoinnin ja sosiaalisen pääoman vahvistaja ja rohkaisee erilaisten elämäntyylien ja elämäkokemusten esilläoloon. Keskustelu uskonnon asemasta julkisessa tilassa on kuitenkin monimerkityksistä, koska käsitykset julkisen tilan olemuksesta ovat muutoksessa. Julkisella *tilalla* (*space*) on perinteisesti tarkoitettu rakennettua ympäristöä, joka on käsittänyt torit, kadut, puistot ja rakennusten määrittämän ympäristön. Julkinen tila on tässä näkökulmassa fyysinen kokonaisuus, jossa yksilöt ovat voineet tavata, luoda suhteita ja tehdä päätöksiä.¹⁵

Monet katsovat, että julkinen tila pelkästään fyysiseksi paikaksi ymmärrettyinä on liian kapea-alainen. Siksi se olisi syytä ymmärtää julkiseksi *alueeksi* (*sphere*). Tällöin julkisen vaikuttamisen, keskustelun ja päätöksenteon kenttä on ratkaisevalla tavalla myös tietotekniikan maailmassa, internetissä ja erilaisissa sosiaalisen median yhteisöpalveluissa. On todettu, että tämä alue ei enää toimi yhtenäisten sääntöjen mukaan, vaan se on erittäin hajanainen. Julkisen tilan katsotaan sisältävän erilaisia todellisuuksia, joihin ei ole mahdollista soveltaa samoja sääntöjä. Tällaisia ovat esimerkiksi ihmisille avoin julkinen tila, ihmisille näkyvä julkinen tila sekä ihmisille tarkoitettu julkinen tila. Lisäksi on kysytty, voiko julkinen tila olla rajoittunut maiden rajoihin.¹⁶

Keskusteltaessa uskonnon paikasta julkisessa tilassa tai alassa keskustellaan oikeastaan yksityiskohtaisemmin uskonnon näkyvyydestä ja vaikutuksesta yhteiskunnan rakenteissa ja eri sektoreilla. On mahdollista tarkastella myös uskonnon asemaa julkisessa *vaikutuspiirissä* (*domain*). Tämäkin käsite on hyvin laaja. Vaikutuspiiri sisältää paljon sellaista, joka on jo olemassa ja jota ei voi pyyhkiä pois. Tämä tulee ymmärrettäväksi vaikkapa ajateltaessa kristinuskon vaikutusta eurooppalaiseen lainsäädäntöön, taiteisiin, juhlatapoihin ja kaupunkien rakennusperintöön.¹⁷

Julkista tilaa voidaan hahmottaa myös toisella kolmiosaisella jaottelulla yleiseen julkiseen, poliittiseen ja institutionaaliseen tilaan. Nämä ovat osin keskenään

14 Ferrari 2012, 144, 147; Ferrari 2013a, xii.

15 Ferrari 2013a, xiii.

16 Casanova 1994, 228–229; Ferrari 2013a, xiii.

17 Ferrari 2013a, xiv.

päällekkäisiä, eikä selkeitä rajanvetoja ole aina mahdollista tehdä. *Yleinen julkinen tila* on se arkinen elämänpiiri, jossa elämme, kuljemme, teemme ostoksia, hoidamme asioita, liikumme ja virkistymme. Tässä tilassa jokaisen on mahdollista ilmaista mielipiteitä, vakaumuksia, musiikkimakuja tai hius- ja vaatetyylejä oman tahtonsa mukaisesti.¹⁸

Poliittinen tila on keskustelun, väittelyn ja osallistumisen paikka, jossa käsitellään kansalaisten arkea ja elämää koskevia kysymyksiä. Jotta se voisi toteuttaa tarkoitustaan avoimena ja demokraattisena tilana, sen on oltava vapaa ja moninaisuutta kunnioittava. *Institutionaalinen tila* taas on paikka, jossa tehdään kaikkia ihmisiä sitovia päätöksiä. Tällaisia ovat esimerkiksi tuomioistuimet, parlamentti ja viranomaishallinto. Jotta kansalaiset kunnioittaisivat päätöksiä, niiden tulee olla oikeudenmukaisia ja tasapuolisia. Institutionaalisisessa tilassa on erityisesti huolehdittava yhdenvertaisuuden toteutumisesta.¹⁹

Keskustelua uskonnollisuuden toteuttamisesta tai harjoittamisesta julkisessa tilassa monimutkaistaa se, että uskonnon harjoittamiseen voidaan suhtautua ja sillä voidaan perustella asioita eri tavoin riippuen siitä, tapahtuuko se julkisessa vai yksityisessä tilassa. Esimerkiksi uskonnollisen huivin käyttöä on rajoitettu joissakin maissa julkisissa tiloissa, mutta samalla se on sallittua kotona, yksityisessä tilassa. Yksityisen ja julkisen tilan rajan määrittely on ollut näissä tilanteissa vaikeaa. Yhtenä tapana tarkastella asiaa on pidetty sitä, mikä on tavan tai ilmaisun sisältö tai tarkoitus kyseessä olevassa tilassa. On huomattava, että tässä julkinen ja yksityinen tila sekoittuvat: uskonnollinen pukeutuminen voi sisältää sekä yksityisiä että julkisia päämääriä riippumatta tilasta, jossa sitä käytetään.²⁰

Yhden näkökulman keskusteluun uskontojen asemasta julkisessa tilassa tuo se, millainen vaikutus ja näkyvyys kunkin maan uskonnollisella historialla ja perinteellä voi olla nykypäivän moniuskontoisessa yhteiskunnassa. Antaako jonkin uskonnon vahva asema maan historiassa perusteen sen muita vahvempaan näkymiseen julkisessa tilassa? Kohdellaanko uskontoja ja katsomuksia yhdenvertaisesti, kun tarkastellaan niiden näkymistä julkisessa tilassa?

Silvio Ferrarin mukaan julkisen tilan on nykyaikana oltava vieraanvarainen niin yksilöille kuin yhteisöillekin, jotka tahtovat ilmaista uskontoaan tai vakaumustaan. Tämä edellyttää samalla näiltä sekä valmiutta hyväksyä erilaisten uskontojen ja katsomusten monimuotoisuus samassa tilassa että ihmisoikeuksien kunnioittamista. Hänen mukaansa myös uskontojen ja katsomusten sisäisen autonomian turvaamiseksi on julkisen tilan oltava avoin ja sopeutuvainen erilaisuuden läsnäoloon.²¹

18 Ferrari 2012, 149–150; RELIGARE 2013, 28.

19 Ferrari 2012, 150–152; RELIGARE 2013, 28–29.

20 Ferrari 2012, 148–149.

21 Ferrari 2012, 145–146.

Euroopan valtiot kohtaavat tänä päivänä monia toisaalta ihmisten uskosta ja sen näkymisestä aiheutuvia kysymyksiä ja toisaalta uskonnoista ja niiden yhteiskunnalle asettamista odotuksista aiheutuvia haasteita. Kysymykset liittyvät paljolti koulujen maailmaan: uskonnonopetukseen, koulujen uskonnollista ainesta sisältävään ohjelmaan tai koulujen uskonnolliseen pukeutumiskulttuuriin. Toisaalta joudutaan pohtimaan uskonnollisen elämäntavan (rukoushetket, juhla-ajat) ja pukeutumisen yhdistämistä työpaikoilla. Kolmanneksi Euroopassa pohditaan uskontojen ja vakaumusten vaikutusta perheoikeuksiin ja uskonnollisen tulkinan suhdetta lainsäädäntöön, avioliittoihin, kunniamurhiin ja moniavioisuuteen. Kuten aiemmin on jo viitattu, myös uskonnollinen pukeutuminen julkisissa tiloissa, uskonnollisten rakennusten rakentaminen sekä uskonnollinen juhla-perinne ovat aihepiirejä, joissa uskonnollisuus ja tunnustuksellisesti neutraalin valtion intressit saattavat törmätä.²²

Uskonto julkisessa tilassa Suomessa

Keskustelu uskontojen paikasta julkisessa tilassa on maailmalla monella tavoin kärjistynyttä ja ongelma-keskeistä. Vaikka Suomessa vastakkainasettelu ei vielä ole äärimmilleen tiukentunut, esimerkiksi runsas turvapaikanhakijoiden määrä tai moskeijan rakentaminen Helsinkiin ovat herättäneet meilläkin keskustelua. Tähän yhdistyy myös kysymys erilaisten uskontojen asemasta ja näkyvyydestä yhteiskunnassamme.

Tässä julkaisussa tarkastellaan uskonnon roolia ja näkyvyyttä julkisessa tilassa Suomessa. Ensimmäisessä luvussa tarkastellaan luterilaisuudesta nousevaa käsitystä uskonnon roolista ja näkyvyydestä. Siinä kuvataan suomalaisen valtaviiran tulkintaa uskonnon roolista julkisessa tilassa sekä tarkastellaan, mitä luterilaisuudessa tänä päivänä ajatellaan kirkon toiminnasta ja vaikutuksesta julkisessa tilassa. Luterilaisen kirkon asema ja myöhemmin myös ortodoksisen kirkon asema ovat muokanneet linjauksia, joita valtio noudattaa suhteessaan eri uskontoihin ja katsomuksiin. Uskontojen yhteiskunnallinen aktiivisuus ja julkisen tilan vapaus uskonnolliselle toiminnalle ovat olleet luontevia luterilaisuudessa. Tämä linjaus nousee suoraan Lutherin muovaamasta regimenttiopista.

Toisessa luvussa pohditaan, mitä uskontoneutraliteetilla tarkoitetaan suomalaisessa keskustelussa ja mitä käytännöllisiä vaikutuksia erilaisilla tulkintatavoilla on yhteiskuntaan ja uskontojen asemaan julkisessa tilassa.

Kolmannessa ja neljännessä luvussa lähestytään uskonnon julkista roolia kahden ajankohtaisen näkökulman kautta. Kolmannessa luvussa pohditaan uskonnollisen pukeutumisen mahdollisuutta Suomessa ja tarkastellaan siihen liittyvää

22 Ferrari & Pastorelli 2010, 5–16; Carrera & Parkin 2011, 1–7; Ferrari 2013a, xvi–xviii.

lainsäädäntöä. Neljännessä luvussa taas tarkastellaan uskonnollisen laintulkinnan hyväksyttävyyttä yhteiskunnallisen lain rinnalla.

Jokaisen luvun loppuun on koottu muutamia pohdintakysymyksiä. Niiden avulla käsiteltyä asiaa voi pohtia lisää yksin tai yhdessä.

1 LUTERILAINEN TULKINTA USKONNON ROOLISTA JULKISESSA TILASSA

Jokaisen yhteiskunnan historiallinen kehitys, uskontopoliittiset ratkaisut sekä uskontokuntajakauma vaikuttavat merkittävästi siihen, millainen rooli uskonnoilla ja katsomuksilla on julkisessa tilassa. Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (jatkossa EIT) on korostanut näiden näkökulmien merkitystä antaessaan valtioille laajaa harkintamarginaalia uskonnonvapauden toteutumista ja turvaamista koskevissa ratkaisuisaan. Jotta suomalaisen yhteiskunnan linjaukset uskontojen näkymisestä ja läsnäolosta voisivat tulla ymmärretyiksi, tässä luvussa pohditaan kristinuskon vaikutushistoriaa ja uskonnon julkisen roolin muotoutumista Euroopassa ja Suomessa. Luterilaisessa tulkinnassa keskeinen tekijä uskonnon roolissa julkisessa tilassa on Lutherin oppi kahdesta regimentistä eli hallintavallasta: hengellisestä ja maallisesta. Se ohjaa yhä tänä päivänä luterilaisen kirkon tapaa nähdä tehtävänsä ja roolinsa julkisessa tilassa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa ja vaikuttaa myös siihen, miten Suomessa tulkitaan myös muiden uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen julkista näkymistä. Luvussa pohditaan myös, miten luterilainen näkemys uskonnon julkisesta roolista näkyy suomalaisessa yhteiskunnassa nyt. Entä mihin Lutherin ajatukset hengellisestä ja maallisesta regimentistä velvoittavat luterilaista kirkkoa tänään suomalaisessa yhteiskunnassa?

Kirkon vaikutusvalta yhteiskunnassa regimenttiopin valossa

Kristinuskko on näkynyt ja vaikuttanut Euroopan julkisessa elämässä vuosisatojen ajan; kristilliseen ajatteluun kuuluu olennaisesti uskonnonharjoittaminen myös yhdessä. Tämä on lähtökohtaisesti julkista, avointa toimintaa ja tapahtuu myös julkisessa elämänpiirissä. Lisäksi kristinuskoon sisältyy ajatus, että usko ja siitä heijastuva toiminta vaikuttaa myös ympärillä eläviin ihmisiin ja koko yhteisöön. Vaikka uskossa on aina myös yksityinen puolensa, kristinuskko on ollut näkyvästi yhteisöllistä.

Radikaali muutos julkisessa näkymisessä ja vaikutuksessa tapahtui niin sanotussa konstantinolaisessa käänteessä 300-luvulla. Silloin Rooman valtakunnan suhde kristinuskoon muuttui vainojakin sisältäneen ajan jälkeen myönteiseksi. Kehitys johti lopulta siihen, että kristinuskosta tuli valtion ainoa sallittu uskonto. Uskonnonsta tuli voimakas vaikuttaja ja yhtenäistävä tekijä Euroopan historiassa. Maallistenkin johtajien katsottiin saavan valtuutuksensa Jumalalta. Katolisen kirkon voimakas ote elämänjärjestyksestä vahvisti vuosisatojen kuluessa Euroopan yhtenäisyyttä niin, että eurooppalainen ihminen miellettiin kristityksi ihmiseksi.

Toisaalta juuri yhteinen uskonto teki toisinuskovista jos ei vastustajia niin ainakin eri puolella olevia.¹

1500-luvun alussa reformaatio kyseenalaisti ja osin mursi katolisen kirkon ylläpitämän uskonnollisen yhtenäisyyden. Eurooppa oli kyllä jakautunut uskonnollisesti jo vuonna 1054, kun kristillinen kirkko jakautui lännen katoliseen ja idän ortodoksiseen kirkkoon teologisten ja poliittisten ristiriitojen vuoksi. 1500-luvun alussa läntinen kirkko jakautui kuitenkin dramaattisesti uudelleen. Samalla läntinen Eurooppa jakautui sekä teologisesti että poliittisesti.²

Martin Luther pyrki ratkaisemaan maallisen ja hengellisen vallan suhdetta. Regimenttiopin ajatus oli, että Jumala hallitsee, pitää huolta ja lahjoittaa hyvän, rauhan ja oikeudenmukaisuuden maailmaan kahden eri hallintavallan kautta. *Hengellinen regimentti* eli hallintavalta on Jumalan työtä uskon synnyttämiseksi ja leviämiseksi sanan ja sakramenttien kautta. Usko puolestaan synnyttää hyviä tekoja ja oikeudenmukaisuutta ihmisten arkiseen elämään. *Maallinen regimentti* taas on tapa, jolla Jumala esivallan kautta pitää yllä elämää, järjestystä ja ihmisten keskinäistä hyvää. Keinoina ovat lait ja oikeusjärjestys sekä erilaiset virat ja tehtävät yhteisen hyvän toteuttamiseksi. Tarvittaessa maallinen regimentti voi lakien noudattamiseksi ja yhteisen hyvän ja järjestyksen ylläpitämiseksi käyttää jopa pakkovaltaa. Vaikka maallinen regimentti on Lutherin tulkinnan mukaan pohjimmiltaan myös Jumalan valtaa, se tulee voida perustella järjellä ja oikeudenmukaisuudella. Samalla Luther korosti, että esivaltakin on peräisin Jumalalta, minkä vuoksi sitä vastaan ei tule kapinoida. Apostolien teoissa ilmaistu ohje ”Ennemmin tulee totella Jumalaa kuin ihmisiä” (Apt. 5:29) kuvaa kristityn suhdetta kahteen regimenttiin. Lutherin mukaan esivaltaa ei tarvinnut kunnioittaa silloin, jos esivalta kielsi tai esti uskonnon harjoittamisen. Kristityn velvollisuus on asettua esivaltaa vastaan myös silloin, jos esivalta ajautuu sellaiseen tilaan, jossa se turmelee oikeusjärjestyksen eikä hoida velvollisuuttaan edistää hyvää.³

Lutherin näkemyksen mukaan laki ja evankeliumi ovat lähtöisin Jumalasta, samoin molemmat regimentit. Samalla tavoin kuin laki ja evankeliumi on erotettava toisistaan, täytyy regimentitkin erottaa toisistaan. Luther korosti, että Jumala ilmoittaa itsestään ja toteuttaa tahtonsa maailmalla riippumatta siitä, tuntevatko ihmiset Jumalan. Siksi hekin, jotka eivät usko Jumalaan, tietävät omassatunnossaan, mikä on oikein ja väärin ja osaavat rakentaa tämän perusteella toimivia yhteiskuntia. Tästä syystä kristittyjen ei tarvitse esiintyä parempina tietäjinä maallisen

1 Nelsen & Guth 2015, 33–61.

2 Christensen-Göransson 1974, 108–152.

3 Raunio 2001, 290–299; Nelsen & Guth 2015, 60–61; The Church in the Public Space 2016, 20–22. Regimenttiopin on katsottu suojanneen kirkkoa sekaantumasta väärällä tavalla politiikkaan. Samoin sen on katsottu puolustaneen järjen käyttöä ja harkintavaltaa. Toisaalta sen painotus olla kristittyinä uskollinen ja kuulijainen esivallalle voi olla – ja historiassa on ollutkin – hyvin ongelmallinen diktatorisessa valtiossa. Korostus, jonka mukaan kaikkien tulee harjoittaa vastarintaa pahaa vastaan, hämärtäy esimerkiksi kansallissosialistisessa Saksassa.

regimentin asioissa, yhteiskunnallisten asioiden järjestämisessä tai päätöksenteossa. Maallisissa kysymyksissä on ajateltava jokaisen ihmisen parasta tasapuolisesti, ja siksi maallista virkaa hoitavan ensisijaisena pyrkimyksenä on oltava oikeudenmukaisuuden toteuttaminen.⁴

Lutherin näkemyksen mukaan maailmaa ja yhteiskunnallisia asioita ei pidä hallita evankeliumin avulla, mutta ne on järjestettävä Jumalan tahdon mukaan. Näin ollen ajatus hengellisistä johtajista maallisten asioiden ylimpinä ratkaisijoina, äärimmillään teokraattinen yhteiskuntamalli, on luterilaisuudessa vieras. Yhtä lailla luterilaisuudelle on vierasta sekularistinen pyrkimys siirtää kristillisyyden ja kirkon vaikutus yhteiskunnasta kokonaan vain yksityisen elämän piiriin. Kristittyjen ja kirkon tehtävänä on näkyvästi vaikuttaa yhteiskunnassa ja yhteiskunnallisiin asioihin. Tätä tulee tehdä kuitenkin vain kristillisen arvopohjan kautta tehdyllä työllä ja kristillisen sanoman julistamisella sekaantumatta maallisen regimentin myös pakottamista sisältävään vallankäyttöön.⁵

Regimenttiopillaan Luther halusi taistella puhtaasti evankeliumin puolesta. Hänen kritiikkinsä kohdistui katoliseen kirkkoon, joka oli Lutherin mielestä pyrkinyt ottamaan haltuunsa valtaa myös maalliselta regimentilta. Vaikka Lutherin tarkoituksena ei ollutkaan luoda jotakin uutta yhteiskunnallista ohjelmaa vaan vapauttaa kirkko evankeliumin julistamiseen, hänen ajatuksillaan oli laajat seuraukset eurooppalaiseen valtio- ja yhteiskunta-ajatteluun.⁶

Eino Murtorinteen mukaan maallisen regimentin näkeminen hengellisestä erillisenä ja silti Jumalan tahtomana korosti aiempaan verrattuna maallisen vallan ja hallinnon arvoa. Tämä taas vahvisti maallisen esivallan auktoriteetin kasvua ja ruhtinaiden valtaa. Näin Lutherin tulkinta oli vaikuttamassa kansallisvaltioiden syntyyn ja kehitykseen Euroopassa. Samalla maallisen regimentin tunnustaminen Jumalan toimintakanavaksi on vahvistanut esivallan, lain ja koko yhteiskuntajärjestyksen kunnioitusta. Kuuliaisuutta näitä kohtaan on pidetty kristityn hyveenä.⁷

Toisaalta Murtorinteen mukaan maallisen regimentin korostus on johtanut kirkossa myös maallisen esivallan tarpeettomaan korostamiseen sekä näkemykseen kirkosta maallisen esivallan alamaisena. Joskus ylenpalttinen kuuliaisuus esivallalle on johtanut kirkossa kritiikkittömyyteen esivallan toimia kohtaan. Erityisesti luterilaisten kansankirkkojen hän katsoo olleen toisinaan kiinnostuneempia hyvistä suhteista maalliseen esivaltaan kuin kirkon tunnusmerkkien, evankeliumin julistamisen ja sakramenttien toimittamisen, puhtaana säilymisestä. Siitähän Lutherin regimenttiopissa oli kuitenkin alun perin kysymys.⁸

4 Vikström 1983, 17–22.

5 Vikström 1983, 23–25.

6 Murtorinne 1983, 31.

7 Murtorinne 1983, 31–32.

8 Murtorinne 1983, 33.

Kirkon ja valtion suhteiden muotoutuminen Euroopassa reformationin jälkeen

Reformaatiota seuranneiden vaiheiden jälkeen Eurooppa oli pitkään uskonnollisesti jakautunut ja poliittisesti murroksessa. Tämä aiheutti lukuisia sotia ja ristiriitoja. Jotta pitkäkestoiset sodat olisi saatu päätökseen, keksittiin kaksi mahdollista tapaa saavuttaa rauha mantereelle. Ensimmäinen ratkaisumalli käsitti Augsburgin rauhassa vuonna 1555 linjatun ajatuksen ”cuius regio, eius religio”, ”kenen maa, sen uskonto”. Alueen hallitsija sai päättää, minkä tunnustuskunnan mukaan alueella uskottiin. Tämä ratkaisu johti yksiuskontoisten, tunnustuksellisten valtakuntien syntymiseen. Näissä maissa oli tyypillisesti valtiokirkkojärjestelmä, kuten Skandinaviassa. Hengellinen ja maallinen valta toimivat läheisessä yhteistyössä. Kirkko tarvitsi valtion suojelusta uskonnolliselle vapaudelleen uskonsotien keskellä, ja valtion päämies tarvitsi kirkon tukea valtakunnan yhdistämiseen ja moraaliseen järjestykseen. Tähän valtiokirkolliseen ratkaisuun kuului ”uskonnollista puhdistusta”, kuten Silvio Ferrari asian ilmaisee, mutta toisaalta se johti rauhan syntymiseen.⁹ Luterilaiselle teologialle järjestely ei ollut ongelmaton, sillä samalla kun kirkoista tuli valtioiden ”uskontohuoltovirastoja”, regimentit sekoittuivat.

Toinen ratkaisuvaihtoehto sotien päättymiseksi oli hollantilaisen lakimies ja oikeusfilosofi Hugo Grotiuksen käsialaa. Tätä ratkaisua on kuvattu sanonnalla ”etsi Deus non daretur”, ”vaikka Jumalaa ei olisikaan”. Koska uskonsotia oli vaikea ratkaista, Grotiuksen mielestä valtiollista järjestelmää ei voitu enää rakentaa uskonnolliselle perustalle. Se tuli tehdä hänen mielestään luonnonoikeuden perustalta niin, että yhteiskunnallinen järjestys oli kaikkien hyväksyttävissä. Jotta eri tunnustuskuntia kannattaneet sekä uskonnottomat ihmiset pystyivät elämään yhdessä, tuli politiikan, lain, talouden ja muiden julkisen elämän sektoreiden olla maallisia ja järjellä perusteltavissa. Nämä julkisen sektorin osa-alueet tuli suunnitella ja säätää ajatellen ”vaikka Jumalaa ei olisikaan”. Taustalla ei kuitenkaan ollut ateistinen aate. Tämä tulkinta merkitsi uskonnon siirtymistä pois julkisen vallan keskiöstä ja lainsäädännön rakentumista uskonnollisen lain sijaan järkiperustalta toimivaan oikeudenkäyttöön.¹⁰

Nämä ratkaisumallit johtivat lopulta lähes kokonaan kristittyjen keskinäisen sodankäynnin päättymiseen. Ne vaikuttivat myös merkittävästi muutokseen, jonka myötä modernit valtiot alkoivat kehittyä uskonnonvapauden ja poliittisen vapauden perustalle. Euroopassa lainsäädäntö ja yhteiskunnallinen järjestys alkoivat itsenäistyä kirkollisesta järjestyksestä. Tämä taas johti valtion ja uskontojen keskinäisten suhteiden uuteen arviointiin. Vaikka uskonnollinen ajattelu, tapakulttuuri ja moraalikäsitteet olivat edelleen monen maan lainsäädännön ja elämänmallin

9 Ferrari 2013a, xv; Berger 2014, 38; Nelsen & Guth 2015, 9–10, 73–74, 78–79.

10 Ferrari 2013a, xv; Berger 2014, 47.

taustalla, uskonnollisella moraalisäädännöllä ei enää ollut velvoittavaa merkitystä julkisessa toiminnassa. Kuitenkin uskonnollisen yhtenäisyyden aika, uskonnollinen laki ja elämäntapa olivat jättäneet voimakkaan vaikutuksen koko yhteisön elämään ja kulttuuriin. Tämä näkyi yhä esimerkiksi avioliiton tulkinnassa sekä arjen ja juhlan määrittelyssä.¹¹ Myös kristinuskon julkinen olemus ja asema säilyivät, vaikka kirkon ja valtion tehtäväkenttien eriytyminen vahvistui.

Valistuksen ajan näkemys, ettei uskonnon tullut enää olla julkisen vallan käyttäjä, ei siis syntynyt tyhjästä. Sen taustalla olivat uskonnollisten kirkko- ja tunnustuskuntien keskinäiset sekä uskonnollisten ja poliittisten johtajien väliset ristiriidat. Valistusaikana erityisesti kulttuurieliitti asetti kyseenalaiseksi uskonnon paikan julkisen vallan määrääjänä ja käyttäjänä. Eurooppalainen kulttuurieliitti katsoi että ollakseen todellisesti puolueeton erilaisia uskontoja ja katsomuksia kohtaan, julkisen toiminnan tuli olla maallista, uskonnollisesti tunnustuksetonta. Yksilön oli mahdollista tehdä elämänratkaisunsa uskontonsa perustalta, mutta yhteisten asioiden hoitamisen tuli perustua järjenkäytön pohjalta rakentuviin ratkaisuihin, jotka kaikki ihmiset saattoivat hyväksyä riippumatta uskonnollisesta tai uskonnottomasta vakaumuksestaan. Tällä pyrittiin turvaamaan ihmisten keskinäinen tasiarvo uskonnollisesta asenteesta riippumatta sekä estämään eri uskontulkintojen tai vakaumusten perustalta rakentuvat riidat uskonsotineen.¹²

Regimenttioppi suomalaisessa kontekstissa

Lutherin opetus kahdesta hallintavallasta linjasi kyllä luterilaista ajattelua maallisen ja hengellisen vallan suhteesta, mutta käytännössä malli ei johtanut nopeisiin muutoksiin kirkon suhteessa maalliseen valtaan. Skandinaviassa luterilaisuus oli niin voimakas osa yhteisöä, ettei siellä juurikaan ollut muita uskontokuntia tai tunnustuskuntia ennen 1800-lukua. Tiukka puhdasoppisuus ja valtion ja kirkon liitto pitivät itsestään selvänä jokaisen sitoutumista niin kirkon kuin valtionkin ohjaukseen. Yksi seuraus skandinaavisesta tiukasta valtiokirkollisuudesta ja uskonnonharjoituksen ohjaamisesta oli uskonnonharjoituksen siirtyminen pieniin yhteisöihin pietismin hengen mukaisesti. Myös pitkät välimatkat edesauttoivat tällaisen paikallistoiminnan syntymistä. Vaikka pienimuotoisia hengellisiä kokoontumisia pyrittiin estämään 1700-luvulla kielloin, niin sanotulla *konventikkeliplakaatilla* ja uhkarangaistusten keinoin, pietismi vaikutti vahvasti suomalaisten herätysliikkeiden syntyyn ja toimintaan. Niissä uskonnollinen korostus ohitti usein valtiollisen ja valtiokirkollisen säätelyn. Suomessa herätysliikkeet eivät kuitenkaan siirtyneet kirkon ulkopuolelle vaan jäivät sen sisälle usein kriittiseksi äänitorveksi.¹³

11 Nelsen & Guth 2015, 51–60, 74.

12 Ferrari 2013a, xiv.

13 Nelsen & Guth 2015, 99–100; The Church in the Public Space 2016, 21–22.

1800-luvulla alkoi uskonnollinen moninaisuus Suomessa vahvistua. Tämän taustalla oli monia tekijöitä. Suomi kuului autonomisena alueena ortodoksisen tsaarin valtaan. Suomessa asui ja toimi venäläisiä virkamiehiä ja sotilaita, jotka toivat omien uskontojensa erityispiirteet ja tavat luterilaisen tapakulttuurin keskelle. Näin Suomeen muodostui ortodoksisen vähemmistön rinnalle myös pieni islaminuskoinen yhteisö, tataarit. Islaminuskoiset, roomalaiskatoliset ja juutalaiset eivät juuri saaneet syntyperäisistä suomalaisista käännyttäjiä, toisin kuin 1800-luvulla maahan saapuneet angloamerikkalaisperäiset uskonnolliset liikkeet. Voimistuvan uskonnollisen moninaisuuden keskellä nämä vapaakirkolliset liikkeet arvostelivat ajoittain voimallisesti luterilaisen kirkon valtiokirkollista asemaa.¹⁴

Tunnustuksellisesti neutraali julkinen valta alkoi toteutua vasta vähitellen. Kunnat eriytettiin Suomessa seurakunnista 1800-luvun puolivälistä alkaen ja siirrettiin koululaitos pois kirkon vastuulta. Myös uusi kirkkolaki 1869 oli askel kohti uskonnonvapautta. Se vahvisti kirkollisen päätöksenteon siirtymistä valtiovallalta luterilaiselle kirkolle itselleen. Kirkkolaki koski vain luterilaisia, jolloin tunnustettiin epäsuorasti uskonnollisen moninaisuuden läsnäolo. Myös eriuskolaislaki vuodelta 1889 kertoi muuttuneesta uskonnollisesta tilanteesta. Vuonna 1919 voimaan astunut itsenäisen Suomen hallitusmuoto teki täyskäännöksen, kun aiemmasta yhden uskonnon erityisasemasta siirryttiin valtion tunnustukselliseen puolueettomuuteen sekä kaikkia uskontoja koskevaan uskonnonvapauteen. Suomessa evankelis-luterilaisella ja ortodoksisella kirkolla säilyi kuitenkin erityinen asema ja valtiosuhde. Luterilaisen kirkon asema määriteltiin osaksi tai ainakin lähelle julkista valtaa julkisoikeudellisen asemansa kautta.¹⁵

Suomessa luterilaisen uskonnon asema julkisessa tilassa oli siis rakentunut ”kenen maa, sen uskonto” -periaatteen pohjalta valtiokirkoksi. Sekä poliittinen että yhteiskunnallinen tilanne johtivat 1800-luvun puolivälistä alkaen tämän periaatteen pääsääntöiseen hylkäämiseen. Kuitenkin maan vahva homogeeninen uskonnollisuus oli omiaan säilyttämään luterilaisen kirkon ja valtion suhteen läheisyyttä. Suomalaisessa järjestelmässä oli oikeastaan piirteitä molemmista, vaikkakin lainsäädännöllisesti ja periaatteessa oli asetettu vahvasti ”etsi Deus non daretur” -periaatteen taakse.

Valtiokirkollisen ajattelun piirteitä on näkynyt vuoden 1919 hallitusmuodon voimaantulon jälkeen luterilaisen kirkon ja valtion suhteissa, joissa luterilaisella kirkolla enemmistökirkkona on ollut vahva asema julkisessa tilassa sekä näkyvä asema valtiollisessa, historiaa ja perinteitä heijastelleessa yhteistyössä. Kirkon ja valtion suhteiden etäännyttämisestä huolimatta suomalaisessa mallissa uskontoa ei ole siirretty pois julkisesta tilasta, vaan päinvastoin se on nähty osaksi julkista elämää ja toimintaa.

14 Heininen & Heikkilä 1996, 204–207.

15 Heininen & Heikkilä 1996, 181–189, 206–207, 224–225; Ojanen & Scheinin 2011c, 413–414; RELIGARE 2013, 5; Nelsen & Guth 2015, 98–100.

Tämä näkyi oikeastaan koko 1900-luvun kehityksessä. Kirkon rooli yhteiskunnassa säilyi vahvana. Vuonna 1920 luterilaiseen kirkkoon kuului 98 prosenttia väestöstä. Vuonna 1990 suomalaisista 88 prosenttia kuului kirkkoon. Kirkon asemaan kohdistui 1960–1970-luvuilla erityisesti äärivasemmiston toiveesta uudistamisvaatimuksia sekä halua heikentää kirkon yhteiskunnallista asemaa. Uudistus-hankkeet johtivat 1990-luvulla toteutettuihin kirkon itsenäisyyttä vahvistaneisiin ratkaisuihin, ja samalla lakkautettiin kirkon ja valtion välisen suhteen valtiokirkollisia käytäntöjä, kuten tasavallan presidentin piispojen nimittämistehtävä.¹⁶

Luterilainen osallistuminen yhteiskunnalliseen elämään

Luterilaisen kirkon vaikutus yhteiskunnassa on vaihdellut kussakin maassa. Kirkon merkitys yhteiskunnan kehitykselle, lainsäädännölle, arvoille, koulutukselle ja laajemminkin ihmisten hyvinvoinnin turvaamiselle on rakentunut historian kuluessa. Suomessa luterilaisuuden vaikutus yhteiskuntaan on ollut merkittävä ennen kaikkea siksi, että kirkko oli ennen valtiota tai yhteiskunnallista järjestystä rakentamassa hallintoa, lain tulkintaa, koulutusta ja köyhäinhoitoa. Myös luterilaisen kirkon vahva vaikutus Ruotsi-Suomen ja sittemmin Suomen historiassa sekä kirkon enemmistöasema ovat juurruttaneet luterilaisuutta kansan syviin riveihin.

Kahden regimentin oppi selkeytti kirkon ja esivallan tehtäviä, mutta se ei siirtänyt uskonnonharjoitusta ja uskonnon vaikutusta ja näkymistä julkisessa elämässä vain yksityisen elämän piiriin. Sen sijaan luterilaisuudessa on aina ollut vahva ulospäin suuntautuva toimintamalli. Tämä on näkynyt esimerkiksi kasvatustyössä, diakoniassa ja jumalanpalveluselämässä. Näkemys Jumalan rakkauden välittämisestä on sisältänyt monia toiminnan muotoja luterilaisen kirkon historiassa Suomessa.¹⁷

Kirkon asema yhteiskunnassa on 2000-luvulla ollut uudenlaisen arvioinnin kohteena. Yksi syy tähän on kirkon jäsenmäärän lasku. Varsin pian vuoden 2003 uskonnonvapauslain voimaantumisen jälkeen kirkosta eroaminen tuli mahdolliseksi internetissä. Tämän myötä kirkon jäsenmäärä on laskenut varsin tasaisesti uuden vuosituhannen ensimmäisinä vuosina. Kirkon jäsenyys ei ole enää itsensänselvyyttä, vaan se nähdään yhä enemmän omaan hengellisyteen perustuvana valintana. Kun vuonna 2000 kirkkoon kuului 85 prosenttia suomalaisista, vuonna 2015 osuus oli 73 prosenttia.¹⁸

Luterilaisuuden vaikutus heijastuu kuitenkin edelleen monissa suomalaisuuteen liittyvissä mielikuvissa: tasa-arvoisessa ihmiskäsityksessä, työnteon arvostamisessa,

16 Sorsa 2010, 256–261; Sohlberg & Ketola 2016, 26.

17 Ketola et al. 2016, 251–253.

18 Sohlberg & Ketola 2016, 26.

lainkuuliaisuudessa sekä kasvatustyöhön ja koulutukseen panostamisessa. Luterilaisuuden näkymiseen yhteiskunnan organisaatioissa ja yhteiskunnallisissa perinteissä suhtaudutaan hyvin myönteisesti. Kirkon toivotaan kantavan huolta ihmisten hyvinvoinnista niin diakonisen tukemisen kuin esimerkiksi kasvatus- ja perheyönkin sarjoilla.¹⁹

Kirkon valtiosuhde on pysynyt 1990-luvulla tehtyjen kirkon itsenäisyyttä korostaneiden ja samalla kirkon ja valtion suhdetta etäännyttäneiden muutosten jälkeen varsin stabiilina. Kirkon rooliksi kuitenkin mielletään yhteiskunnallisen institutioaseman sijaan yhä enemmän toimiminen kansalaisyhteiskunnassa. Suomalaiset antavat vahvan tuen kirkon roolille kulttuurien ja perinteiden tukijana ja ihmisten hyvinvoinnin edistäjänä yhteiskunnallisessa elämässä. Sen sijaan suomalaiset eivät tue varauksettomasti sellaisia kirkon ja valtion suhteen muotoja, jotka muistuttavat valtiokirkollisuudesta tai liittävät kirkon jollakin tavalla institutionaaliseen erityisasemaan muiden uskontojen ja katsomusten keskuudessa. Toisaalta suomalaiset odottavat kirkolta aktiivista, tarvittaessa kriittistäkin puhetta yhteiskunnallisista epäkohdista ja heikompiensaisten aseman tukemisesta. Kirkon toivotaan siis olevan tarvittaessa kriittinen vastääni päättäjille ja valtaapitäville.²⁰

Suomalaisten toiveet kertovat itse asiassa sen, että luterilainen regimenttioppi on hyvin syvällä suomalaisessa yhteiskunnassa ja muovaa yhä käsitystä kirkon ja laajemminkin uskontojen roolista julkisessa tilassa. Kirkolta toivotaan itsenäistä, omista arvoistaan nousevaa ääntä erityisesti oikeudenmukaisuuden toteutumiseksi. Se tarkoittaa tarvittaessa kykyä ja rohkeutta myös aitoon kriittisyyteen esivaltaa kohtaan. Organisatorisesti kirkolta edellytetään itsenäisyyttä sekä irrallisuutta valkankäytön ytimestä ja valtiovallan läheisyydestä. Kirkon ei kuitenkaan toivota toimivan vain yksityisessä tilassa tai suljetusti vaan avoimesti yhteisön rakentumiseksi. Nämä kaikki odotukset ja toiveet perustuvat Lutherin alkuperäiseen ajatteluun kirkon roolista ja paikasta yhteisössä.

Luterilaisen maailmanliiton näkemys kirkon roolista julkisessa tilassa

Luterilainen maailmanliitto julkaisi vuonna 2016 puheenvuoron luterilaisten kirkkojen roolista julkisessa tilassa. Reformaation merkkivuoden vietto vuonna 2017 on haastanut keskustelemaan Lutherin perinnöstä ja siitä, mikä on luterilainen näkemys kirkkojen ja uskontojen roolista yhteiskunnassa ja julkisessa elämässä.²¹

Luterilaisen maailmanliiton 145 jäsenkirkkoa toimivat eri puolilla maailmaa hyvin erilaisissa yhteiskunnissa. Siksi luterilainen tulkinta kirkon roolista julkisessa

19 Ketola et al. 2016, 254–262.

20 Ketola et al. 2016, 256–260.

21 The Church in the Public Space 2016, 5.

tilassa vaihtelee väistämättä kulloisenkin yhteiskunnan ja sen historian seurauksena. Kirkot tavoittelevat kuitenkin Luterilaisen maailmanliiton mukaan yhteisesti uskon ulospäin suuntautumista. Kirkkojen ydintyö evankeliumin julistamiseksi ja rakkauden välittämiseksi maailmaan edellyttävät ulospäin suuntautuvaa, yhteisön elämään vaikuttavaa asennetta. Evankeliumin levittämistä on myös aktiivinen toiminta, jolla pyritään esimerkiksi vastuuttamaan vallanpitäjiä huolehtimaan yhteisön heikoimmassa asemassa olevista ihmisistä. Diakoninen työ on edelleen keskeinen osa kirkon julkista toimintaa ja vaikuttamista oikeudenmukaisuuden ja rauhan edistämiseksi ihmisten keskuudessa. Lisäksi luterilaisuudelle leimallinen piirre on koulutuksen edellyttäminen kaikille. Aktiivisuus yhteisön jäsenenä, diakoninen vastuu sekä koulutuksen korostaminen voimaannuttavat yksilöitä ja vahvistavat taistelua köyhyyttä, väkivaltaa, tietämättömyyttä, osallistumattomuutta ja epätasa-arvoa vastaan. Näin ollen luterilaisuuden merkitys myös kansalaisyhteiskunnan rakentumiselle ja vaikuttavuudelle yhteiskunnissa on ollut ja on edelleen suuri.²²

Luterilainen maailmanliitto kutsuu jäsenkirkkojaan osallistumaan sellaisen julkisen tilan rakentamiseen, joka on oikeudenmukainen ja turvallinen paikka kaikille yhteisön jäsenille, ei pelkästään luterilaisille tai kristityille. Kristityn velvollisuus on tukea syrjimättömyyden toteutumista ja yhteisön rakentamista sellaiseksi, että jokainen on vapaa ja yhdenvertainen. Julkisen tilan turvallisuuden tulee olla niin fyysistä kuin psyykkistäkin. Oikeus osallistumiseen, mielipiteeseen, kokoontumiseen ja vaikuttamiseen kuuluvat olennaisesti turvalliseen ja oikeudenmukaiseen julkiseen tilaan. Samalla tällaisen tilan saavuttaminen edellyttää erilaisten toimijoiden, yhteisöjen sekä näkemysten yhtäaikaista läsnäoloa julkisessa tilassa. Erilaisuuden – mielipiteiden, näkemysten, tapojen ja toimintamallien – läsnäolo julkisessa tilassa yhtäaikaaisesti tukee demokratiaa ja suvaitsevaisuuden vahvistamista yhteisössä ja rakentaa yhteisön kaikkien jäsenten hyvinvointia.²³

Avoimen ja turvallisen julkisen tilan rakentaminen edellyttää luterilaisilta kirkoilta huomion kiinnittämistä ainakin seuraaviin asioihin:

- alkuperäisheimojen tai -yhteisöjen oikeuksien tunnustaminen
- fyysisesti vammaisten yhdenvertaisten mahdollisuuksien sekä saavutettavuuden turvaaminen
- rasismien kitkeminen
- fyysisen vapauden ja turvallisuuden takaaminen kaikille, mutta erityisesti naisille ja valtavirrasta poikkeaviksi mielletyille
- sukupuolivähemmistöjen vapauden ja turvallisuuden takaaminen
- uskonnon- ja vakaumuksenvapauden turvaaminen kaikille

22 The Church in the Public Space 2016, 9–10.

23 The Church in the Public Space 2016, 13.

- vähemmistöjen oikeuksien turvaaminen ja näihin ryhmiin kuuluvien oikeudenmukainen kohtelu
- ihmisten vapauttaminen ulkonäkö- tai kulutusihanteiden paineista

Joidenkin ryhmien sulkeminen julkisen tilan ulkopuolelle toteutuu yleensä poliittisten, taloudellisten, kulttuuristen tai uskonnollisten vallanpitäjien halusta. Viha-puheen ja muiden vapautta ja oikeudenmukaisuuden toteutumista estävien epäasiallisten toimien lainsäädännöllistä rajoittamista tarvitaan turvaamaan julkisen tilan vapaus kaikille ihmisille.²⁴

Luterilainen maailmanliitto huomauttaa, että kirkot ovat myös julkisia tiloja, niin fyysisessä kuin sosiaalisessa mielessä. Kirkot ovat näkyvä osa kylänraittia, kirkonkellot kaikuivat yhteisessä äänimaailmassa ja kirkon tilaisuudet ovat julkisia tilaisuuksia. Kirkon elämä on julkista myös niin, että siellä erilaisia ihmisiä on kohdeltava tasa-arvoisesti ja heidän vapauttaan kunnioittaen. Näin ei kuitenkaan historiassa eikä nykypäivänäkään yksiselitteisesti tapahdu. Syrjimättömyyden vaatimukset kohdistuvat myös kirkkoihin, joiden evankeliumin ja uskosta nousevaan julistukseen tasa-arvoinen kohtelu olennaisesti kuuluu. Myös lainsäädännölliset, ihmisoikeussopimuksiin nojautuvat perustelut edellyttävät kirkoilta erilaisten ihmisten tasavertaista ja hyväksyvää kohtelua. Lisäksi kirkon on edistettävä kaikkien, ei vain kirkon jäsenten hyvän toteutumista.²⁵

Lutherin opetus Jumalan kahdesta hallintavallasta ei merkitse sitä, että luterilaisen kristityn tulisi jättää puuttumatta maallisiin asioihin. Aktiivisuus yhteiskunnan rakentamisessa on aina ollut keskeinen osa luterilaista tulkintaa myös Suomessa. Myös poliittiseen keskusteluun ja päätöksentekoon voi ja tulee osallistua. Kirkon ja politiikan sekoittaminen on kuitenkin kahden regimentin ajatukselle vierasta. Samoin on turvattava etäisyys valtion instituutioiden ja uskontojen/kirkon välillä. Kirkon ei tule pyrkiä hallitsemaan yksin julkista tilaa, vaan sen tulee omalla toiminnallaan turvata julkisen tilan avoimuus eri toimijoille. Se tarkoittaa myös aktiivista toimintaa niin, ettei jokin muu ideologia, uskonto tai aatemaailma vaadi itselleen dominoivaa asemaa julkisessa tilassa.²⁶

Luterilainen maailmanliitto on rohkaissut jäsenkirkkojaan toimimaan omissa konteksteissaan oikeudenmukaisuuden ja kaikkien yhteisöjen jäsenten osallisuuden vahvistamiseksi sekä esimerkiksi pakolaisvirtojen, ilmastonmuutoksen sekä naisten oikeuksiin liittyvien kysymysten ratkaisemiseksi. Myös toiminta eri uskontojen keskinäisen, rauhanomaisen yhteiselon vahvistamiseksi on keskeinen osa luterilaisten kirkkojen osallisuutta julkisessa tilassa. Luterilaisuudessa aktiivisella toiminnalla

²⁴ The Church in the Public Space 2016, 13–15.

²⁵ The Church in the Public Space 2016, 16–17.

²⁶ The Church in the Public Space 2016, 22–24.

julkisessa tilassa ei pyritä valta-asemaan vaan vaikuttamaan oikeudenmukaisuuden toteutumiseksi yhteiskunnassa.²⁷

Nämä teemat vastaavat hyvin suomalaisten toiveita kirkkoa kohtaan. Vuonna 2015 toteutetussa *Gallup Ecclesiastica* -kyselyssä ilmeni, että suomalaiset toivoivat kirkolta aktiivisempaa toimintaa heikommassa asemassa olevien puolestapuhujana sekä yhteiskunnallisista epäkohdista keskustelijana. Kirkko sai siis suomalaisilta rohkaisun ja pyynnönkin toimia aktiivisena keskustelijana julkisessa tilassa. Suomalaiset eivät kuitenkaan innostuneet kirkon valta-asemasta tai pyrkimisestä sellaiseen. Kirkko saa siis vahvan tuen silloin, kun se toimii ihmisten hyväksi.²⁸

Luterilaisen maailmanliiton esiin nostamia teemoja on käsitelty viime vuosina Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piirissä. Pakolaiskriisin myötä turvapaikanhakijoiden kohtelu, ihmisoikeuksien toteutuminen sekä uskonnonvapaus ovat olleet ajankohtaisia teemoja yhteiskunnallisessa keskustelussa, johon kirkko on ottanut kantaa. Lisäksi muiden muassa ympäristökysymykset, sukupuolivähemmistöjen asema sekä kehitysyhteistyörahojen leikkaukset ovat olleet esillä niin kirkollisessa kuin yhteiskunnallisessa keskustelussa. Aina valtio ja kirkko eivät ole olleet kysymyksissä samaa mieltä, ja kirkon roolin on katsottu olevan vastakulttuurinomainen. Kirkko on aiempaa rohkeammin asettunut valtion päätöksiä ja esimerkiksi taloudellisia leikkauksia vastaan.²⁹

Uskonnon julkisen näkyvyyden keskeisyys

Uskonto on ollut merkittävä tekijä ja vaikuttaja julkisessa tilassa Euroopan historiassa. Poliittinen historia, johon kytkeytyi maallisen ja hengellisen vallan suhde sekä kirkkojen asema valtiossa, vaikutti eri puolilla Eurooppaa siihen, millainen julkinen asema uskonnoille ja katsomuksille valtioissa rakentui. Siksi Euroopassakin uskontojen julkinen tila on vaihdellut. Esimerkkeinä tästä ovat olleet esimerkiksi pohjoismaiset valtiokirkkojärjestelmät ja ateistinen Neuvostoliitto. Vasta uskonnonvapaus sekä uskontojen ja katsomusten kentän moninaistuminen ovat laajentaneet keskustelua siihen, miten uskonto tai katsomus voi ja saa näkyä ja kuulua julkisessa tilassa sekä onko uskonnollisuuden tai katsomuksen näyttäminen sopivaa kaikissa tilanteissa.

Eri maiden historialliset, kulttuuriset ja uskonnolliset erityispiirteet vaikuttavat siihen, miten uskonnon näkymistä julkisessa tilassa painotetaan. Sen pohjalta EIT

27 The Church in the Public Space 2016, 25–36.

28 Hytönen & Sorsa 2016, 222–250.

29 Hytönen & Sorsa 2016, 230–250.

onkin usein antanut kullekin maalle tilaa tulkita uskonnonvapauten ja uskontojen julkiseen asemaan liittyviä päätöksiä maan omaa taustaa vasten.³⁰

Mistä syistä uskontojen julkinen näkyvyys ja paikka julkisessa tilassa ovat perusteltuja? Ensinnäkin uskonto on perinteisesti kuulunut länsimaiseen yhteiskuntajärjestykseen ja julkiseen elämään niin Suomessa kuin valtaosassa Eurooppaa. Uskonnon vahvan vaikutuksen on katsottu olevan yksi merkittävä tekijä yhteiskuntien kehityksessä ja hyvinvoinnin vahvistumisessa. Uskonnon julkisen näkyvyyden traditio on aiemmin koskenut käytännössä kristinuskoa, useimmiten sen valtavirtoja.³¹

Uskontokuntiin kuulumattomien määrän kasvu sekä uskonnollinen moninaistuminen Euroopassa ovat asettaneet kyseenalaiseksi sen, voiko uskonnollinen traditio enää näkyä entiseen tapaan yhteiskunnassa. Toisaalta on kuitenkin nähtävissä, että vapaasti kukoistava uskonnollisten identiteettien moninaisuus tarjoaa vahvan pohjan moraalille pohdinnalle ja yhteisöllisyyden rakentumiselle yhteiskunnassa. Yhteiskunta hyötyy siitä, että uskonnolliset ja katsomukselliset yhteisöt ovat terveitä ja elinvoimaisia. Siksi niitä tulisi tukea, ei piilottaa. Tätä tukee uskonnonvapauden ymmärtäminen sekä yksilön oikeutena että yhteisön rakentamana ja vahvistamana ihmisoikeutena. Toinen perustelu uskontojen vahvalle paikalle julkisessa tilassa onkin uskonnonvapaus, joka nostaa uskonnon julkiseen tilaan ja keskusteluun niin yksilön kuin yhteisöjenkin tasolla. Koska uskonnollisuus tyypillisesti edellyttää yhteisöllisyyttä ja sitä toteutetaan yhteisössä, uskonnonvapauden vahvistamista ei voida toteuttaa ilman yhteisön huomioon ottamista.³²

Kolmas perustelu uskonnon julkiselle roolille on se, että moderni elämänmalli ei ole hävittänyt uskonnollisuutta: valtaosa ihmisistä näyttää suuntautuvan siihen tavalla tai toisella. Vaikka uskonnollinen epävarmuus, sitoutumattomuus ja myös uskonnonvastaisuus ovat vahvistuneet, valtaosa maailman ihmisistä kokee uskonnollisen katsomuksen itselleen tärkeäksi. Neljäs perustelu uskonnon julkiselle näkymiselle on se, että uskonnollinen ja katsomuksellinen pohdinta ovat olennainen osa yhteiskunnan työskentelyä, kun keskustellaan esimerkiksi ihmisoikeuksien toteutumisesta tai ihmisarvosta ja moraalialia ja etiikkaa koskevista kysymyksistä. Viides perustelu uskonnon julkiselle asemalle on, että monet uskonnolliset yhteisöt panostavat yhteiskuntaan, erityisesti sosiaaliseen ja kasvatustyöhön. Näkemys uskonnon keskeisestä julkisesta tehtävästä perustuu myös siihen, että uskontoja tarvitaan jatkossa yhteistyöhön ja dialogiin muiden yhteiskunnassa toimivien tahojen kanssa.³³

30 Ferrari 2012, 154; Ferrari 2013a, xviii; RELIGARE 2013, 1–3. Ks. myös Perustuslakivaliokunnan mietintö 2/2014 vp; Fokas 2015, 58.

31 McClay 2012, 27. Ks. myös Ferrari A. 2012, 80–82.

32 Hackett 2005, 74; McClay 2012, 27–28.

33 McClay 2012, 28–29; Berger 2014, X–XI, 15.

Pohdintakysymyksiä

- Edellä on kuvattu luterilaisessa perinteessä vaikuttavaa suhtautumista uskonnon julkiseen rooliin. Miten uskonnot näkyvät julkisessa tilassa eri uskontoperinteissä ja eri puolella maailmaa?
- Missä asioissa luterilaisuus tai muut uskonnot voisivat mielestäsi näkyä ja vaikuttaa vahvemmin julkisessa tilassa Suomessa? Miksi?
- Onko mielestäsi joitakin asioita tai tilanteita, jotka uskontojen olisi syytä jättää selkeämmin poliittiseen päätöksentekoon? Miksi?
- Mikä merkitys Suomen evankelis-luterilaisen kirkon institutionaalisella roolilla ja kansalaisyhteiskunnallisen toimijan roolilla on kirkon näkyvyydelle julkisessa tilassa?
- Mihin suuntaan uskontojen asema julkisessa tilassa on kehittymässä? Mitä etuja ja haasteita tästä seuraa suomalaiselle yhteiskunnalle?

2 KÄYTÄNNÖLLINEN NEUTRALITEETTI SUOMALAISENA TOIMINTATAPANA

Wikipedian mukaan sanalla *neutraali* voidaan tarkoittaa ph-arvo seitsemän tai sähkövarauksettomuuden lisäksi vaikutuksettomuutta, puolueettomuutta sekä tasa-puolisuutta. Sana herättää myönteisiä mielikuvia. Neutraali asenne pyrkii ottamaan huomioon erilaisia näkökulmia eikä asetu minkään linjan kannattajaksi toisia vastaan.

Pelkkä termin käyttö ei kuitenkaan aina kerro sitä, mitä päämääriä sen käytöllä tavoitellaan. Kun puhutaan uskontoneutraliteetista suomalaisessa yhteiskunnassa, tarkoitetaanko silloin uskonnon vaikutuksettomuutta yhteiskunnassa, valtion uskonnollista puolueettomuutta, uskontojen yhdenvertaisuutta vai jotakin muuta?

Tässä luvussa tarkastellaan, mitä erilaisia tulkintatapoja termillä *uskontoneutraali* on ja mitä niillä kullakin tavoitellaan suomalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa. Mistä suomalainen uskontoneutraliteetin tulkinta juontaa juurensa, ja mitä sillä on historiassa tarkoitettu? Minkälaiseen neutraliteettiin valtion tulisi uskontoja ja katsomuksia koskevassa toiminnassaan pyrkiä?

Suomen valtion tunnustuksellisen neutraliteetin rakentuminen ja tulkinta

Reformaation jälkeen luterilaisella kirkolla oli Ruotsi-Suomessa erityinen asema valtakunnan uskontona, mutta 1800-luvulla valtio alkoi kulkea kohti tunnustuksellisesti neutraalin valtion mallia. Muun muassa vuoden 1869 kirkkolaki ohjasi tähän suuntaan, samoin opetustyön siirtyminen kirkolta valtiolle ja kunnallisen hallinnon eriytyminen seurakunnallisesta hallinnosta 1800-luvun puolivälissä.¹

Suomessa valtion uusi uskontopoliittinen linja ilmeni erityisesti vuoden 1919 hallitusmuodossa. Hallitusmuoto turvasi uskonnonvapauden sekä sen positiivisessa (oikeus uskontoon) että negatiivisessa (oikeus olla erossa uskonnosta) muodossaan. Valtio ei ottanut kantaa minkään uskonnon katsomuksen puolesta tai mitään vastaan. Hallitusmuodossa kuitenkin ilmaistiin evankelis-luterilaisen kirkon julkisoikeudellinen asema, joka heijastui esimerkiksi kirkkolaisissa ja valtiovallan oikeudessa nimittää kirkon piispat tehtäviinsä. Tunnustuksellinen neutraliteetti ei siis merkinnyt kirkon ja valtion suhteiden päättymistä tai jonkinlaista radikaalia kirkon ja valtion eroa vaan sitä, että valtion tehtävät eivät olleet uskonnollisia eikä mikään uskonto tai katsomus ollut valtion ilmaisema totuus.²

1 Sorsa 2010, 40–41.

2 Suomen Hallitusmuoto 94/1919, § 8 ja § 9; Uskonnonvapauslaki 267/1922.

Uskonnonvapauden turvaaminen oli ja on valtion tehtävä. Tunnustuksellisesti neutraliteetistaan huolimatta valtio ei uskonnonvapauden turvaamisen vuoksi voinut olla välinpitämätön uskontoja ja katsomuksia kohtaan. Tätä ei suomalaisessa yhteiskunnassa juuri toivottukaan, sillä kirkolla ja valtiolla oli useita yhteisiä intressejä, ja yhteistyö niissä oli ollut tärkeä osa yhteiskunnallista toimintaa, kulttuuria ja historiallista kehitystä. Molempien tavoitteissa oli yhteisiä piirteitä – edistää ihmisten hyvää ja oikeudenmukaisuuden toteutumista yhteisössä –, vaikka näkökulmat ja toimintatavat tämän toteuttamiseksi olivatkin toisistaan poikkeavia. Siinä missä kirkon näkökulma laajeni tulevan maailman elämään, valtion tavoitteet pitäytyivät toimivan valtion ja yhteiskunnan rakentamisessa. Kirkko sen enempää kuin valtiokaan ei pitänyt toisen työtä vähäpätöisenä, vaan kirkon ja valtion välillä vallitsi lähtökohtaisesti kunnioittava ilmapiiri. Kummallekin oli tärkeää, että toinen hoiti tehtävänsä hyvin ja vastuullisesti. Luterilaisuudessa tämä oli myös olennainen osa regimenttiopin tulkintaa.³

Tunnustuksellinen neutraliteetti merkitsi itsenäistyneessä Suomessa siis mihinkään uskontoon sitoutumatonta valtiota. Samalla se merkitsi valtion pyrkimystä turvata uskonnonvapaus kaikille sekä valtion myönteistä suhtautumista uskonnonharjoittamiseen ja uskonnollisten yhteisöjen toimintaan. Sekularistinen uskonto-neutraliteetin tulkinta, jossa valtio pyrki minimoimaan uskontojen roolin yhteiskunnassa tai vähintään siirtämään sen yksityisen elämän piiriin, oli nähtävissä niin Ranskassa vuonna 1905 toteutuneen kirkon ja valtion tiukan eron jälkeen kuin Neuvostoliitonkin ateismissa. Neuvostoliitosta ateistinen ideologia siirtyi sotien jälkeen myös suomalaisen äärivasemmiston tavoitteisiin. 1960-luvun kirkkoon kohdistuneessa kritiikissä ilmeni sellaista uskontoneutraliteetin tulkintaa, jossa pyrittiin uskonnonvapauden nimissä heikentämään uskonnon näkyvyyttä yhteiskunnassa ja siirtämään uskontoa julkisesta tilasta enemmän yksityisen elämän piiriin. Erityisesti vapaa-ajattelijaliike toimi aktiivisesti kirkkoon kohdistuneen kritiikin äänitorvena.⁴

Toisen maailmansodan jälkeen havahduttiin siihen, millaisia hirmutekoja Euroopassa oli tehty uskonnon perusteella ja uskovia kohtaan. Niiden julkitulo oli voimistamassa kansainvälistä uskonnonvapaustulkintaa, jossa uskonnonvapaus tulkittiin ennen kaikkea positiivisena oikeutena uskontoon ja sen harjoittamiseen niin yksityisesti kuin julkisestikin. Suomalaisessa yhteiskunnassa voimistunut ateistisesta maailmankatsomuksesta kummunnut uskontoneutraaliuden tulkinta aiheutti ainakin evankelis-luterilaisessa kirkossa epävarmuutta. Kirkon itsenäisyyden ja toimintaedellytysten turvaaminen liitettiin olennaiseksi osaksi uskonnonvapauden toteutumista. Ateistisessa ajattelutavassa korostuneet pyrkimykset heikentää kirkon asemaa ja toimintaedellytyksiä sekä kaventaa sen vaikutusvaltaa

3 Sorsa 2010, 40–46.

4 Sorsa 2010, 70–74, 82–94.

uhkasivat sekä kirkon identiteettiin kuulunutta yhteiskunnassa näkyvää ja vaikuttavaa toimintaa että uskonnonvapautta ylipäätään.⁵

Suomalaisessa keskustelussa oli ja on yhä kuultavissa kaksi uskontoneutraaliuden tulkintatapaa. Yhteistä niille on ajatus siitä, ettei valtio asetu minkään uskonnon tai katsomuksen puolelle joitakin muita vastaan. Valtio ei ole tunnustuksellinen eikä tunnustukseton. Ne kuitenkin eroavat toisistaan merkittävästi siinä, mitä seurauksia tällä valtion neutraalilla asennoitumisella on uskontojen näkymiselle ja vaikutukselle yhteiskunnassa. Positiivista uskonnonvapautta korostava uskontoneutraaliuden tulkintatapa katsoo uskontojen näkymisen julkisessa tilassa olevan olennainen osa demokraattista yhteiskuntaa ja suomalaista uskontoperinnettä sekä edistävän uskonnonvapauden ja yhdenvertaisuuden toteutumista. Negatiivista uskonnonvapautta korostava uskontoneutraaliuden tulkintatapa puolestaan tahtoo edistää yhdenvertaisuutta vähentämällä uskontojen julkista näkymistä ja vaikutusvaltaa yhteiskunnassa.

Viimeistään 1970-luvun loppuvuosien jälkeen ja yhteiskunnan uskonnollisen moninaisuuden vahvistumisen myötä evankelis-luterilaisen kirkon uskontoneutraaliuden tulkintaan alkoi sisältyä myös pyrkimyksiä edistää pienempien uskonnollisten yhdyskuntien asemaa ja yhdenvertaista kohtelua valtiolta.⁶ Sitten yhteiskunnan uskonnollisen moninaistumisen myötä uskonnollisten yhteisöjen keskinäinen yhteistyö on osoittautunut tärkeäksi voimistaessaan näkemystä valtion uskontoneutraaliuden merkityksestä uskonnollisten ja myös katsomuksellisten yhteisöjen yhdenvertaisuuden toteuttajana ja kaikkien uskonnonvapauden turvaajana.

Koska julkinen tila rakentuu aina historian, kulttuurin ja ihmisten vaikutuksesta, on selvää, ettei se voi olla uskonnollisista piirteistä tai vaikutteista tyhjä. Kuten on todettu, toisinaan neutraliteetin termin alle piilotetaan pyrkimys puhdistaa yhteiskunta kaikesta uskonnollisesta. Länsimaisissa yhteiskunnissa ja niiden ihmisoikeustulkinnassa lähdetään kuitenkin siitä, että julkinen tila on yhtäläisesti kaikkia varten, riippumatta heidän uskonnollisesta tai katsomuksellisesta kannastaan. Kansalaisten yhdenvertaisen kohtelun katsotaan toteutuvan parhaiten niin, että valtio suhtautuu neutraalisti erilaisiin tapoihin, joilla ihmiset saavuttavat hyvän elämän. Tämä klassinen liberalismiin ajatus edellyttää, että valtio rakentaa raamit, joiden sisällä hyvän elämän tavoittelu on kaikille mahdollista. Valtio ei kuitenkaan edistä eikä piilota mitään tapaa, jolla ihmiset haluavat pyrkiä hyvään elämään. Tähän pohjautuva uskonnollisen neutraliteetin tulkinta lähtee liikkeelle tasapuolisuudesta, yhdenvertaisuudesta ja oikeudenmukaisuudesta. Siinä valtiovallan suhtautuminen uskontoihin ja katsomuksiin on puolueetonta.

5 Sorsa 2010, 293–302.

6 Sorsa 2010, 296–297.

Puolueettomuus ei kuitenkaan ole välinpitämättömyyttä, vaan lähtökohtana on myönteinen ja yhteistyötä suosiva asenne.⁷

Yhteiskunnallisessa keskustelussa näkyvät yhä uskontoneutraaliuteen aiemmin liitetyt erilaiset tulkinnat valtion suhteesta uskontoihin ja uskontojen roolista ja näkyvyydestä yhteiskunnassa. Piispa Seppo Häkkinen ja teoreettisen filosofian dosentti, tutkija Heikki J. Koskinen ottivat kesällä 2015 kantaa erityisesti yhteiskunnallisissa lainsäädäntöhankkeissa ilmenneeseen neutraliteettitulkintaan. Niin sanotulla katsomuksellisella neutraliteetilla on 2010-luvulla perusteltu sitä, että uskonnon näkymistä esimerkiksi valanannossa ja puolustusvoimissa on poistettu. Tällaisessa Häkkisen ja Koskisen neutraliteetti-illuusioksi kuvaamassa ajattelussa unohtuu, ettei katsomuksellisesti neutraalia maaperää ole olemassakaan. Käsitteellä pyritään heidän mukaansa työntämään uskonnon vaikutus yhteiskunnassa marginaaliin, mikä estää aidon tasa-arvoisen vuoropuhelun uskontojen ja katsomusten kesken yhteiskunnassa.⁸

Vaikka näkemykset uskontoneutraaliuden sisällöstä ja seurauksista vaihtelevat edelleen suomalaisessa yhteiskunnassa, keskustelu niistä on tärkeää. Monien uskontojen ja katsomusten läsnäolo yhteiskunnassa, syrjinnän ja väkivallan uhkan lisääntyminen erityisesti joidenkin uskontojen edustajia kohtaan sekä avoimen, yhdenvertaisen demokraattisen yhteiskunnan säilyminen kiinnittävät huomion uskontojen ja katsomusten hyväksytyyn ja tasavertaiseen asemaan yhteiskunnassa. Sillä on merkittävät seuraukset niin yksilöiden elämässä kuin uskonto- ja katsomusdialogin ja sitä myöden myös yhteiskuntarauhan näkökulmista. Kun Suomessa tehdään päätöksiä uskonnollisen tai katsomuksellisen neutraliteetin perusteella, tulisi olla selvillä, millaista neutraliteetin tulkintatapaa maassa toteutetaan. Seuraavassa tarkastellaan, mitä termi tarkoittaa eurooppalaisessa uskontojen asemaa ja vaikutusta julkisessa tilassa koskevassa tutkimuskentässä. Millaista linjaa valtioiden toivotaan edistävän monien uskontojen ja katsomusten kesken?

Eksklusiivinen ja inklusiivinen neutraliteetti

RELIGARE-tutkimusprojektissa tarkasteltiin vuosina 2010–2013 uskonnollista muutosta ja moninaisuutta Euroopassa ja niiden vaikutusta lainsäädäntöön, politiikkaan ja käytäntöihin. Projektin loppuraportin johtopäätöksissä todetaan, että Euroopassa uskontojen ja vakaumusten asemaa ja yhteisöjen jäsenten kohtelua määrittävät kaksi asiaa, jotka molemmat nousevat ihmisoikeuksien kunnioittamisesta: *uskonnonvapauden* turvaaminen ja sen varmistaminen, ettei ketään *syrjitä* uskonnon tai katsomuksen perusteella.⁹

7 Ferrari & Pastorelli 2010, 3; RELIGARE 2013, 27; Pierik & van der Burg 2014; 1–2.

8 Häkkinen & Koskinen 2015.

9 RELIGARE 2013, 8.

Kun valtiossa ja yhteiskunnassa keskustellaan uskontojen ja katsomusten asemasta ja kohtelusta, ovat lähtökohtana valtion neutraali asenne ja yhdenvertaisuus uskontojen ja katsomusten sekä näiden ja muiden yhteiskunnallisten toimijoiden kesken.¹⁰

Mitä valtion neutraali asenne sitten merkitsee, ja miten se näkyy valtiovallan toimissa? Mitä uskonnollinen tai katsomuksellinen neutraliteetti sisältää? Kysymyksiin vastaaminen vaatii ensin sen ratkaisemista, mitä tässä yhteydessä tarkoitetaan *neutraliteetilla*. Neutraliteetti voidaan jakaa *eksklusiiviseen ja inklusiiviseen neutraliteettiin*.

Eksklusiivinen (poissulkeva) neutraliteetti pohjautuu ajatteluun, että julkinen tila on vapaa ihmisten hyvän elämän tavoittelun pyrkimyksistä. Silloin niin uskonnolliset kuin kulttuuriset erityispiirteet, puheenvuorot, käytännöt, organisaatiot ja symbolit tulee siirtää pois julkisesta tilasta yksityisen elämän piiriin. Ajattelun taustalla on, että sulkiessaan julkisen tilan ihmisiä jakavilta erityispiirteiltä (kieli, pukeutuminen, uskonto, kulttuuri, arvot, tavoitteet) valtiovalta tukee kansalaisten yhdenvertaista kohtelua. Valtiovallan tehtävä ei tämän tulkinnan mukaan ole asettaa tavoitteita ihmisten hyvälle elämälle tai moraalisille pyrkimyksille. Esimerkiksi liikunta tai muut terveystavoitteet, suhtautuminen päihteisiin, uskonnolliset ajattelumallit tai taiteen ymmärrys eivät ole asioita, joihin valtiovallan tulisi ihmistä ohjata.¹¹

Eksklusiivisen neutraliteettitulkinnan mukaan ristit luokkahuoneiden seinillä ja burkhat kadulla tekevät julkisesta tilasta puolueellisen. Siksi valat, julkiset tilat ja tapahtumat tulisi rakentaa uskonnollisesti ja kulttuurisesti ”tyhjiksi”. Valtio ei voi tukea jotakin kulttuurista tai uskonnollista linjaa tai erityispiirrettä ottamatta samalla kantaa jonkin puolesta jotakin muuta vastaan. Tämän tulkinnan johtopäätöksenä on, että valtio voi estää myös uskonnollista pukeutumista tai näkyvyyttä.¹²

Tulkintatapaa kohtaan on esitetty kritiikkiä: uskonnolliset ja kulttuuriset erityispiirteet poissulkeva neutraliteetti osoittautuu usein vähemmistöjä syrjiväksi linjaukseksi, vaikka sen pyrkimys on tuottaa yhdenvertaisuutta kaikille. Jos joitakin erityispiirteitä, kuten uskonnollisia symboleja tai tietynlaista vaatetusta, voikin siirtää pois julkisesta tilasta, tilaa ei ole mahdollista tyhjentää kaikista kulttuurisista piirteistä. Valtiovalta joutuu väistämättä ottamaan jonkun kannan, kun se määrittelee esimerkiksi virallisen kielen. Näin ollen täysin neutraalia valintaa ei ole mahdollista tehdä. Eksklusiivisen neutraliteetin tekee vaikeaksi myös uskonnollinen ja kulttuurinen historia, joka on vaikuttanut ratkaisevasti kunkin valtion syntyyn ja vaiheisiin, myös Suomessa. Usein uskonnollinen historia on muovannut yhteiskunnan lainsäädäntöä, juhlapäivien viettoa sekä työn ja vapaa-ajan

10 RELIGARE 2013, 8.

11 Pierik & van de Burg 2014, 3–5.

12 Pierik & van der Burg 2014, 10.

määrittelyä. Poissulkeva neutraliteetti edellyttäisi näiden tyhjentämistä tasapuolisuuden takaamiseksi kaikille.¹³

Filosofi Hannah Arendt kuvasi yhdenvertaisuuden syntymistä vuonna 1973 seuraavasti:

Julkinen tila perustuu lakiin yhdenvertaisuudesta, kun taas yksityinen tila pohjautuu lakiin universaalista erilaisuudesta ja erilaistumisesta. Yhdenvertaisuus, toisin kuin kaikki se, jonka saamme pelkästään olemassaolomme perusteella, ei ole meille annettua, vaan se on inhimillisen organisaation aikaansaannosta, jota ohjaa oikeudenmukaisuuden periaate. Me emme ole syntyneet yhdenvertaisina; meistä tulee ryhmän yhdenvertaisia jäseniä kyetessämme tekemään päätöksiä, joilla takaamme toisillemme yhdenvertaiset oikeudet.¹⁴

Ihmisyhteisöissä kulttuuriset, kielelliset tai uskonnolliset enemmistöt ja vähemmistöt eivät asetu yksiselitteisesti tasavertaiseen asemaan, ellei vähemmistöjen asemaa turvata erikseen. Siksi erilaisuudelle sokea neutraliteetin malli asettaa vähemmistöt helposti ahtaalle. Vaikka eksklusiivinen neutraliteetti pyrkii julkisen tilan rakentamiseen yhdenvertaisuuden turvaten, se ei *käytännössä* siinä onnistu ilman vähemmistöjen aseman vaikeutumista. Jokaisen yhteiskunnan historiaan ja kulttuuriin sisältyy etnisiä, kielellisiä ja uskonnollisia valintoja, jotka vaikuttavat väistämättä myös nykypäivään. Näiden, usein enemmistön ajattelun pohjalta rakentuneiden jälkien poispyyhkiminen on mahdotonta.¹⁵

Eksklusiivista neutraliteettia on arvosteltu myös siitä, että se rajoittaa erityisesti joidenkin ihmisten oikeuksia. Uskonnollisen pukeutumisen rajoittaminen (eksklusiivinen neutraliteetin tulkinta) kohdistuu erityisesti tiettyjen uskontojen kannattajiin; kaikkiin uskonnollisiin perinteisiin ei kuulu näkyvä uskonnollinen vaatetus. Uskonnollisesti pukeutuvien ihmisoikeuksia, erityisesti uskonnonvapautta, kiellot kuitenkin rajoittavat merkittävästi. Vallitsevat sosiaaliset normit sopivat enemmistön elämäntapaan, mutta ne eivät aina tue vähemmistöjen elämäntapaa. Myös uskonnollisten perustelujen vaientaminen yhteisestä päätöksenteosta vaimentaa niitä ihmisiä, joiden ajattelu ja mielipiteet rakentuvat uskonnolliselle vakaumukselle. Eksklusiivinen neutraliteetti edellyttää ihmisten jättävän osan identiteetistään piiloon julkisessa tilassa. Se on ongelmallista, kun valtio kuitenkin pyrkii eksklusiivisella neutraliteetilla luomaan oikeutta ja tasapuolisuutta.¹⁶

13 Pierik & van der Burg 2014, 10–11.

14 "...The public sphere is as consistently based on the law of equality as the private sphere is based on the law of universal difference and differentiation. Equality, in contrast to all that is involved in mere existence, is not given us, but is the result of human organization insofar as it is guided by the principle of justice. We are not born equal; we become equal as members of a group on the strength of our decision to guarantee ourselves mutually equal rights." Chandler 2009, 112.

15 Pierik & van der Burg 2014, 12–13.

16 Ferrari A. 2012, 80–81; Pierik & van der Burg 2014, 14–16.

Inklusiivinen (sisäänsä sulkeva) neutraliteetti on eksklusiiviselle neutraliteetille vastakohtainen tulkintatapa. Se ei yritä siirtää erilaisia hyvän elämän tulkintoja ja tavoitteita pois julkisesta tilasta vaan pyrkii ottamaan ne aidosti huomioon. Kansalaiset voivat vapaasti toteuttaa itseään ja organisoitua julkisessa tilassa niin uskonnolliselta kuin vaikka kulttuuriselta pohjalta. Tässä mallissa valtio ottaa aktiivisen roolin ihmisten erilaisuuden ja heidän erilaisten tavoitteidensa tukemisessa ja edistämisessä sekä näiden näkymisessä julkisessa tilassa. Koska valtio tukee ja edistää kulttuuria, urheilua ja monia kansalaisyhteiskunnan toimijoita, se tukee myös uskonnollisia ja katsomuksellisia yhteisöjä. Valtio voi tukea myös taloudellisesti niin uskonnollisia kuin etnisiä, kulttuurisia, kielellisiä tai muitakin ryhmiä.¹⁷

Inklusiivisen neutraliteetin tulkinnassa valtion odotetaan rakentavan lainsäädäntöään ja yhteyttä uskontoihin ja katsomuksiin tasapuolisen suhtautumisen ja tasapuolisten toimintaedellytysten luomisen kautta. Inklusiivinen neutraliteetti torjuu ajatuksen tiukasta valtion ja uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen välisestä erosta tai sellaisesta neutraliteetin tulkinnasta, jolla tarkoitetaan epäilevyttä tai vihamielistä suhtautumista näihin. Sen sijaan se tarjoaa uskonnoille ja katsomuksille, yksilöille ja yhteisöille mahdollisuuden osallistua ja toimia julkisessa tilassa yhdenvertaisella tavalla.¹⁸

Sisäänsä sulkevan neutraliteetin pohjana on ihmisten tasapuolinen ja yhdenvertainen kohtelemisen: ihmisten elämäntavan, vakaumuksen ja identiteetin valintaa tulee kunnioittaa, suojella ja jopa tukea. Identiteetin ilmaisun tulisi olla yhtä lailla vapaata niin kansalaisille, poliitikoille kuin julkishallinnon työntekijöillekin. Tämän neutraliteettitulkinnan mukaan valtion tehtävänä on aktiivisesti tukea uskonnollisia ja kulttuurisia yhteisöjä, jotka tukevat kansalaisten identiteettiä, ottamatta kuitenkaan kantaa minkään puolesta tai mitään vastaan. Inklusiivisen neutraliteetin katsotaan myös tukevan demokratiaa, sillä se edellyttää kansalaisten mahdollisuutta ilmaista ja elää todeksi ajatteluaan ja vakaumustaan niin julkisessa tilassa ylipäätään kuin myös poliittisessa päätöksenteossa. Tulkinta ottaa todesta vähemmistöjen erityisvaatimusten kuulemisen ja tukemisen, jotta heidän yhdenvertaisuutensa ja tasapuolinen kohtelunsa toteutuu esimerkiksi vahvan enemmistön keskellä tai vahvan uskonnollisen historian omaavissa maissa.¹⁹

Inklusiivista neutraliteettia voi toteuttaa käytännössä kahden linjan mukaisesti. Toinen perustuu ajatteluun, jossa *valtio tukee kulttuurisia ja uskonnollisia vähemmistöjä suhteessa niiden jäsenmäärään*. Valtio ottaa pienetkin ryhmät huomioon niitä koskevien päätösten valmistelussa ja rahoittaa kulttuuristen tai uskonnollisten vähemmistöjen toimintaa, esimerkiksi kouluja. Lähtökohtana on, ettei valtio vain kuule vähemmistöjä vaan myös ottaa heidän näkökantansa ja toiveensa todesta. Julkinen tila on laajasti vapaa kulttuurisen ja uskonnollisen erilaisuuden

17 Pierik & van der Burg 2014, 5–6.

18 RELIGARE 2013, 9.

19 Pierik & van der Burg 2014, 16–18.

näkymiseen. Käytännössä tässä tulkinassa valtio antaa esimerkiksi opettajien käyttäviä huiveja, turbaaneja tai nunnien vaatetusta. Se tukee, jopa taloudellisesti, niin kirkkojen kuin moskeijoiden ja synagogien rakentamista.²⁰

Toinen inklusiivisen neutraliteetin tulkinta menee vielä pidemmälle. Sen lähtökohtana on myöntää, että vähemmistöjen on vaikeaa ja kallista säilyttää oma identiteettinsä enemmistökulttuurin keskellä. Tämä johtuu usein taloudellisista syistä, silloinkin, kun oma kieli tai uskonto on saanut virallisen aseman. Oma julkaisu-, koulutus- tai kulttuuritoiminta voi olla pienille vähemmistöille mahdollonta. Siksi katsotaan, että *valtio voi tukea vähemmistöjä enemmän kuin mitä niiden jäsenmäärästä subteellisesti aiheutuisi*. Suuremman tuen katsotaan mahdollistavan vähemmistöjen elinvoimaisuuden ja identiteetin säilymisen, mitä pidetään tärkeänä.²¹

Inklusiiviseen neutraliteettiin kuuluva uskonnollisten yhteisöjen tasa-arvoinen tukeminen ja yhdenvertainen kohtelu samojen pelisääntöjen mukaan on käytännössä mahdollonta, koska yhteisöt ovat hyvin erikokoisia ja niillä on erilaiset historialliset ja perinteisiin heijastuvat vaikutukset. Voidaankin sanoa, että valtion inklusiivisen neutraliteetin *tavoitteena* on kunnioittaa tasapuolisesti uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen jäsenten ihmis- ja kansalaisoikeuksia sekä taloudellisia ja sosiaalisia oikeuksia.²² Valtion tulee puuttua tai rajoittaa uskonnollisten tai katsomuksellisten yhteisöjen toimintaa ja näkyvyyttä vain silloin, kun toiminta estää ihmisoikeuksien toteutumista. Valtion tulee tukea uskonnonvapauden toteutumista mahdollisimman laajasti ottamalla huomioon sekä uskonnonvapauden positiivinen että negatiivinen ulottuvuus, estämällä mahdollisimman vähän uskonnollisuuden toteuttamista sekä taistelemalla voimakkaasti uskonnollista tai katsomuksellista syrjintää vastaan.²³

Käytännöllinen toimintatapa

Euroopan kristillinen historia ja traditio kuin myös kristittyjen enemmistöasema vaikuttavat edelleen niin, että vähemmistöuskontojen ja -katsomusten edustajat saattavat kokea toiseutta uskontonsa tai katsomuksensa tähden. Syrjään jäämisellä voi olla vakavia seurauksia yksilön ja yhteisön sekä myös yhteiskunnan kannalta. Syrjäytyminen, syrjintä, ulkopuolisuuden kokemus sekä heikko tietämys uskonnoista ovat usein uskonnollisen radikalisoitumisen taustalla. Toisaalta juuri yhdenvertaisuuden kokemuksen tiedetään vähentävän radikalisoitumista. Siksi sillä on merkittäviä yhteiskuntarauhaan ja yksilön elämään heijastuvia seurauksia. Tämän

20 Pierik & van der Burg 2014, 6–7.

21 Pierik & van de Burg 2014, 8–9.

22 RELIGARE 2013, 9.

23 RELIGARE 2013, 9–10.

vuoksi sekä valtion rooli uskonnonvapauden ja yhdenvertaisuuden toteuttajana että eri uskonnollisten ja katsomuksellisten toimijoiden rohkaiseminen toimimaan julkisessa tilassa ovat hyviä keinoja yksilön ja yhteiskunnallisen hyvän edistämiseksi.²⁴

Lokakuussa 2016 valmistuneessa tutkimuksessa selvitettiin, miksi Syyrian ja Irakin konfliktialueille onnistuttiin rekrytoimaan suomalaisia musliminuoria. Tutkimuksen johtopäätöksissä korostui, miten suuri merkitys yhdenvertaisuudella ja uskonnonvapaudella on yhteiskuntarauhan rakentamisessa ja ääri-ilmiöiden ennaltaehkäisyssä. Korkeakoulutasoinen tutkimus ja koulutus islamista sekä valtiovallan uskonnollisten yhdyskuntien tasavertainen kohtelu edistävät islamin monimuotoisuutta, yhteiskunnallisen ilmapiirin rakentumista suvaitsevaksi, islamofobian heikentymistä sekä radikalisoitumisen ehkäisyä.²⁵

Vuoden 2015 alusta voimaan astuneen uuden yhdenvertaisuuslain tarkoituksena on edistää yhdenvertaisuutta ja ehkäistä syrjintää muun muassa iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen ja mielipiteen perusteella. Laki täsmentää perustuslain 6. pykälää, jossa turvataan ihmisten yhdenvertaisuus lain edessä. Velvollisuus yhdenvertaisuuden edistämiseen on viranomaisella. Laki antaa erityisen mahdollisuuden positiiviseen erityiskohteluun, jonka tarkoituksena on edistää yhdenvertaisuutta ja ehkäistä syrjintää.²⁶

Oikeudellisessa merkityksessä *muodollisella yhdenvertaisuudella* tarkoitetaan samanlaisten tapausten kohtelemista samalla tavalla. Esimerkiksi jos kaksi ihmistä on ratkaistavana olevan asian, esimerkiksi etuuden saamisen suhteen samassa asemassa, heitä on kohdeltava samalla tavoin kiinnittämättä huomiota heidän välillään joissakin suhteissa esiintyviin eroihin. Tämän tulkintatavan mukaan oikeuden tulee olla ”sokea” sellaisille ihmisten välisille eroille, joilla ei lain mukaan ole merkitystä ratkaistavana olevassa asiassa. Esimerkiksi sukupuoli, etninen tausta tai uskonto ei saa vaikuttaa siihen, millaisen päätöksen, tai esimerkin mukaan etuuden, ihminen saa.²⁷

Tosiiasiallinen yhdenvertaisuus taas kiinnittää huomiota yhteiskunnassa esiintyvään eriarvoisuuteen. Siinä oikeuden tehtäväksi nähdään ”sokean”, yhtäläisen kohtelun lisäksi edistää eriarvoisuuden poistamista. Tämä eriarvoisuus voi johtua lainsäädännöstä tai muista julkisen vallan toimista tai yksityisistä toimijoista. Eriarvoisuuden poistaminen voi joskus edellyttää poikkeamista muodollisesta yhdenvertaisuudesta, mutta poikkeus voi tapahtua vain hyväksyttävän tarkoituksiperän ja suhteellisuusperiaatteen rajoissa.²⁸

24 Beckford 2010, 132; Syrjäytyminen ja rasismi sysivät ääriilmiöiksi 2015. Uskonnon ja erityisesti kristinuskon asemasta EU:ssa ks. Foret 2015 ja Nelsen & Guth 2015.

25 Juntunen et al. 2016, 57–62.

26 Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014.

27 Ojanen & Scheinin 2011b, 228.

28 Ojanen & Scheinin 2011b, 228.

Filosofi Charles Taylor suosittaa kolmea asiaa, joiden pohjalta uskontojen näkyvyyttä julkisessa tilassa arvioitaisiin: uskonnonvapauden kunnioittaminen, yhdenvertaisuuden toteutuminen eri tavalla uskovien ja ajattelevien ihmisten kesken sekä uskontojen ja katsomusten kuuleminen silloin, kun yhteiskunnassa käsitellään niitä koskevia asioita.²⁹

Yhdenvertaisuuden toteuttaminen lähtee sen hyväksymisestä, että yhteiskunta on uskonnollisesti ja katsomuksellisesti moniarvoinen. Valtioiden tehtävänä ei ole estää tai heikentää moninaisuutta vaan edistää erilaisuuden hyväksymistä. Dosentti Pasi Saukkosen mukaan on vakava asia, jos yhteiskunta halutaan muuttaa etnisesti tai kulttuurisesti yhtenäiseksi eli häivyttää yksilöiden ja ryhmien välisiä eroja. Tämä johtaa hänen mukaansa vähemmistöihin kuuluvien sulauttamiseen valtaväestöön tai poistamiseen maasta. Vaihtoehtoisesti yhteiskunta voi tukea vähemmistöjen ja niihin kuuluvien ihmisten oikeuksia säilyttää kulttuurinsa ja identiteettinsä ja pyrkiä poistamaan vähemmistöön kuulumisesta aiheutuvaa eriarvoisuutta. Valtion on mahdollista toteuttaa neutraliteettia silloinkin, kun se tukee erilaisia uskonnollisia tai kulttuurisia yhteisöjä ja ihmisten mahdollisuutta ilmaista identiteettiään julkisessa tilassa; tuki ei merkitse sitä, että valtio ottaisi kannan jonkin kulttuurisen, kielellisen tai uskonnollisen valinnan puolesta. Tämä linjaus onkin ollut vallitseva Suomessa erilaisten vähemmistöryhmien kohtelemisessa.³⁰

Eurooppalaista ratkaisua uskontojen paikasta ja näkyvyydestä julkisessa tilassa voi kuvata seuraavilla näkökohdilla: Ensinnäkään Euroopassa ei ole haluttu rakentaa muuria uskontojen ja valtiovallan väliin, vaan yhteistyöllä pyritään moninaisuuden hallitsemiseen yhteiskunnassa. Toiseksi on nähtävissä, ettei uskonnonvapaus ole valtioille yhdentekevä asia, vaan valtio voi auttaa tai joskus estääkin uskonnollista toimintaa. Tavoitteena ei kuitenkaan ole kontrolloida tai tuhota uskontoja. Kolmanneksi Euroopan valtioissa ei uskontojen ja valtion erillisyyttä ole lähtökohtaisesti tulkittu uskontojen poissulkemisena tai eksklusiivisena, poissulkevana neutraliteettina. Sekä uskonnonvapauden että yhdenvertaisuuden on katsottu toteutuvan parhaiten inkluusiivisen neutraliteetin tulkinnan piirissä. Valtioiden tavoitteena ei ole estää uskontojen asemaa ja näkyvyyttä julkisessa tilassa vaan tasapainoilla uskonnonvapauden ja yhdenvertaisuuden toteutumiseksi moninaisuuden keskellä.³¹

Valtion uskontoneutraaliuden tulkinnassa on ilmennyt viime vuosina epäselvyyttä. Edellä mainitussa Häkkisen ja Koskisen kirjoituksessa ilmenee käsitys eksklusiivisen neutraliteetin tulkinnan siirtymisestä osaksi viranomaisten toimintaa Suomessa. Jos vahvasta inkluusiivisen tulkinnan perinteestä halutaan valtiossa siirtyä eksklusiiviseen neutraliteetin tulkintaan, tästä on käytävä avointa keskustelua. Se

29 Taylor 2013, 23–33; Ferrari 2013a, xvii.

30 Ferrari & Pastorelli 2010, 3; Ferrari A. 2012, 79; Pierik & van der Burg 2014, 18. Saukkonen (2015, 7) toteaa, että Euroopassa virallinen kaksi- tai monikielisyys on harvinaista. Hänen mukaansa myös muihin Pohjoismaihin verrattuna Suomi ei rakentunut tiukan valtiokirkon mallin mukaan vaan salli vahvan aseman ortodokseille sekä vapaan uskonnonharjoituksen islaminuskoisille ja juutalaisille.

31 Ferrari A. 2012, 77–78.

ei saa tapahtua yksittäisten virkamiesten linjauksina. Linjanmuutoksen seuraukset heijastuvat paitsi uskontojen ja katsomusten myös kielellisten ja kulttuuristen erityispiirteiden huomioon ottamiseen yhteiskunnassa.

Valtion uskonnollinen neutraliteetti inklusiivisena ja tasavertaisuuteen pyrkivänä on yhtäläinen sen ajatuksen kanssa, että julkinen tila ymmärretään avoimena, oikeudenmukaisena ja tasapuolisena paikkana jokaiselle ihmiselle. Vastuu valtion inklusiivisesta uskonnollisen neutraliteetin toteutumisesta ja aktiivisesta yhteistyöstä uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen kanssa on kaikilla osapuolilla. Inklusiivinen neutraliteetti edellyttää myös uskonnollisilta ja katsomuksellisilta yhteisöiltä dialogia avoimuuden ja yhteistyön vahvistumiseksi. Jokaisessa yhteisössä on pohdittava, mikä on minun kirkkoni tai yhteisöni rooli oikeudenmukaisen, inklusiivisen ja rauhaa rakentavan julkisen tilan rakentamisessa.³²

Suomessakaan julkista tilaa ei tule tyhjentää uskonnollisista tai katsomuksellisista piirteistä. On varmistettava, ettei uskonnollisen näkyvyyden rajoittamisen taustalla ole pyrkimystä säilyttää ensi sijassa kristillisen historian omaavan Euroopan kristillissävytteinen elämänmalli tai vaihtoehtoisesti pyyhkiä yhteiskunnasta pois kaikki uskontoihin viittaava aines. Rajoittamispyrkimysten taustalla voi olla myös jonkin yksittäisen uskonnon tai katsomuksen edistämistä tai vastustusta. Niiden himmentämisen sijaan on pyrittävä vahvistamaan yhteistyötä ja keskinäistä kunnioitusta. Tämä merkitsee myös vähemmistöjen aseman tukemista entistä laajemmin valtion taholta. Tämä linjaus on avain yhdenvertaisuuden vahvistumiseen sekä enemmistön ja vähemmistöjen että erilaisten uskontojen ja katsomusten kesken tulevaisuudessa.

Suomalaisessa yhteiskunnassa ja ilmapiiirissä uskontojen ja katsomusten näkymistä julkisessa tilassa tulee puolustaa erityisesti nyt, kun maahanmuutto- ja uskontokriittiset puheenvuorot ovat voimistuneet. Suomalainen lähes sata vuotta vallinnut tulkinta valtion uskonnollisesta neutraliteetista soveltuu hyvin myös moniarvoiseen yhteiskuntaan. Suomessa valtio ei aja minkään uskonnon tai katsomuksen asiaa. Uskonnollisuuden läsnäolon yhteiskunnassa on kuitenkin katsottu tukevan niin ihmisten yksilöllistä kuin heidän vaikutuksensa kautta koko yhteiskunnan hyvää.

Muuttunut uskonnollinen kenttä, erityisesti sen moninaistuminen, edellyttää, että valtio vahvistaa inklusiivisen neutraliteetin mukaista asennetta uskontojen ja katsomusten keskinäisen sekä niiden ja valtion välisen vuoropuhelun vahvistamiseksi julkisessa tilassa. Vuoropuhelulla voidaan vahvistaa yhdenvertaisuuden ja vähentää ulkopuolisuuden kokemusta.

32 The Church in the Public Space 2016, 11.

Pohdintakysymyksiä

- Missä kysymyksissä uskontojen ja katsomusten keskinäistä yhdenvertaisuutta on Suomessa mielestäsi vahvistettava? Mitä se käytännössä tarkoittaisi?
- Missä asioissa valtiovallan ja uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen yhteistyö voisi vahvistua Suomessa?

3 USKONNOLLINEN PUKEUTUMINEN SUOMESSA

Euroopassa viime vuosina käyty keskustelu uskonnollisesta pukeutumisesta on kohdistunut erityisesti islaminuskoisten mahdollisuuksiin pukeutua uskonnollisen tapakulttuurinsa mukaisesti. Muutamissa Euroopan maissa, esimerkiksi Ranskassa ja Belgiassa, on kielletty kasvot verhoavien uskonnollisten vaatteiden käyttö julkisessa tilassa. Myös kouluissa käytettäviin uskonnollisiin asusteisiin on puututtu. Elokuussa 2016 Ranskassa kohistiin burkini-kielloista, joilla jotkut kaupungit kielsivät islaminuskoisten naisten käyttämän burkini-uima-asun yleisillä uimarannoilla. Ranska on ollut aktiivinen uskonnollisen pukeutumisen rajoittaja, mutta keskustelu uskonnollisesta pukeutumisesta on virinnyt muisakin Euroopan maissa.¹

Amerikkalainen Pew-tutkimuskeskus julkaisi vuonna 2016 raportin naisiin kohdistuvista uskonnollisen pukeutumisen rajoituksista maailmassa. Juuri naisten uskonnolliseen pukeutumiseen puututaan eri puolilla maailmaa toisaalta rajoituksin ja toisaalta pakottaen. Tutkimuskeskuksen vuosina 2012 ja 2013 keräämissä tutkimusaineistoissa (198 maata tai aluetta) noin 25 prosentissa oli rajoitteita tai pakotteita liittyen naisten uskonnolliseen pukeutumiseen. Uskonnollisen pukeutumisen rajoitukset olivat selvästi yleisimpiä Euroopassa ja Aasiassa, mutta rajoittamista tapahtui myös Australiassa, Kanadassa ja useissa Afrikan valtioissa. Uskonnolliseen pukeutumiseen pakottavaa säätelyä ilmeni erityisesti Lähi-idässä sekä muualla muslimienemmistöisissä maissa. Venäjällä oli alueita, joilla uskonnollista pukeutumista rajoitettiin sekä alueita, joilla naiset olivat pakotettuja käyttämään uskonnollista asua. Uskonnollinen pukeutuminen tai sen puuttuminen aiheuttaa myös naisiin kohdistuvaa häirintää.²

Lähi-idän tutkimuksen professori Hannu Juusola totesi haastattelussa elokuussa 2016, että hyvin todennäköisesti keskustelu uskonnollisesta tapakulttuurista nousevien peittävien asujen käyttökielloista leviää tulevaisuudessa Euroopassa uusiin maihin. Turvapaikanhakijoiden vyöry ja Euroopassa tapahtuneet terroriteot ovat lisänneet vaatimuksia uskonnollisen pukeutumisen rajoittamisesta. Juusolan mukaan kuitenkin erityisesti islaminuskoiisiin kohdistuvat pukeutumisrajoitukset ovat vaarallisia, sillä ne lisäävät jakoa muslimien ja ei-muslimien kesken Euroopassa, ja kahtiajako on omiaan lisäämään myös radikalismia.³

Uskonnollista pukeutumista on kuitenkin ennenkin harjoitettu myös meille tutumpien uskontoperinteiden piirissä: Tummanpuhuva körttipuku muodostui 1800-luvun lopulta 1950-luvulle saakka heränneiden yhteiseksi tunnusmerkiksi.

1 Parkkinen 2009.

2 Restriction on Women's Religious Attire 2016.

3 Huivien käyttökiellot yleistyvät Euroopassa 2016.

Asu loi yhtenäisyyden tunnetta, mutta oli myös jyrkkä erottaja maailmallisuudesta. Puvun käyttö ei ollut aina helppoa, erityisesti lapsille, vaan se aiheutti myös pilkkua. Myös lestadiolaisuudessa on ollut ja on yhä käytössä tiettyjä pukeutumiskodeja. Erityisesti esikoislestadiolaisuudessa naiset peittävät seuroissa päänsä huivilla eivätkä miehet käytä solmiota. Myös muissa uskonnollisissa yhteisöissä on omia pukeutumiskodejaan. Esimerkiksi Jehovan todistajien ja helluntailaisuuden piirissä on esiintynyt tulkintoja, joiden mukaan naisen on käytettävä hametta. Pukeutumiskoodit tukevat ryhmän sisäistä identiteettiä ja näkemystä oikeanlaisesta elämäntavasta.⁴

Äänekäs keskustelu uskonnollisen pukeutumisen rajoittamisesta ei ole tois- taiseksi rantautunut Suomeen. Yksittäisiä tapauksia, kuten sikhimiehen oikeus käyttää turbaania työssään sekä islaminuskaisen naisen mahdollisuus käyttää myy- jän työssään huivia, on ratkaistu 2010-luvulla. Uskonnon rooli julkisessa tilassa ja yhteiskunnallisessa elämässä on sen sijaan ollut runsaan keskustelun kohteena viime vuosina. Jukka Hautala kirjoitti Helsingin Sanomien Vieraskynä-palstalla 17.12.2016 uskonnon tekevän paluuta julkiseen tilaan Suomessa. Erityisesti maa- hanmuuttajien myötä Suomeen tulee uskonnollista tapakulttuuria, joka haastaa Suomessa vakiintuneen tavan hahmottaa uskonnon roolia julkisessa tilassa. Hau- tala toivoikin suomalaisen yhteiskuntaan keskustelua uskonnon ja julkisen tilan suhteesta jännitteisyyden lieventämiseksi.⁵

Uskonto vaikuttaa ja näkyy julkisessa tilassa monella tavalla. Se voi näkyä pukeu- tumisen lisäksi esimerkiksi rakennuksissa, keskustelu- ja tapakulttuurissa, ruokailu- kulttuurissa ja rukoushetkien tai pyhäpäivien vietossa. Eri maissa tavat ja uskonnon julkinen näkyvyys vaihtelevat suuresti johtuen sekä maan uskonnollisesta perinteestä että uskonnon julkista näkyvyyttä koskevista linjauksista. Suomessa kristinuskon värittämä tapakulttuuri ja perinteet ovat olleet kiinteä osa yhteiskunnallista elämää. Suomalaiset antavat vahvan tukensa kristillisten juhlapäivien vietolle yhteiskunnassa, kristillisten perinteiden läsnäololle kouluissa sekä kirkonkellojen äänelle osana suo- malaista äänimaisemaa.⁶ Vaikka erityisesti luterilaisuus on Suomessa ollut kiinteä osa kulttuuria ja elämänmallia, ihmisten vakaumus ei tyypillisesti ole ollut vahvasti näkyvissä. Uskonnolliset asut tai asusteet eivät ole juurikaan kuuluneet suomalaisen kristillisyyden näkyvään, arkiseen tapakulttuuriin.

Tänä päivänä monikulttuurisessa ja moniäänisessä yhteiskunnassa uskonnol- liset symbolit, tavat ja asusteet sekä jakavat että yhdistävät ihmisiä. Saman ajat- telutavan jakavat ihmiset kokevat turvaa ja yhteenkuuluvuutta yhteisten symbo- lien ja tapojen, kuten pukeutumisen, kautta; symbolit ovat merkittävässä roolissa

4 Eerola; Ihonen 2001; Ruoho 2017, 117–119.

5 Salomaa et al. 2014; Huivi toi potkut muotiliikkeestä – potkut toivat sakot 2014; Kotiranta 2016, 168; Hautala 2016.

6 Sorsa 2016a, 174–190, 214–218.

yhteisöjen muodostumisessa ja säilymisessä. Toisaalta asut herättävät joissakin ihmisissä aggressioita ja pelkoja. Uskonnollisten asusteiden ja symbolien merkityksiä tulkitaan myös hyvin moninaisesti. Siinä missä enemmistön kristilliset tavat ja symbolit tulkitaan yhä useammin merkkeinä kansallisesta historiasta, identiteetistä ja perinteestä, esimerkiksi islaminuskoisten pukeutumistavat tulkitaan liberaaleille ja demokraattisille arvoille vieraina poliittisina ja kulttuurisina viesteinä.⁷

Tässä luvussa esittelen uskonnollisen pukeutumisen linjauksia erityisesti Suomessa niin lainsäädännön kuin käytännön ohjeistustenkin kautta. Tarkastelen myös suomalaisten asenteita uskonnollista pukeutumista kohtaan julkisessa tilassa ja nostan esiin eurooppalaisia tutkimustuloksia, joiden mukaan ideologisten näkökohtien sijaan uskonnollista pukeutumista julkisessa tilassa tulisi selvittää ensisijaisesti käytännöllisenä kysymyksenä.

Lähtökohtana oikeus uskonnolliseen pukeutumiseen

Uskonnollista pukeutumista koskevissa tulkinnoissa on lähtökohtana kansainvälisten ihmisoikeussitoumusten ja niihin nojautuvan suomalaisen lainsäädännön sisältö. Ensinnäkin uskonnollista pukeutumista on mahdollista tarkastella uskonnon- ja vakaumuksenvapauden näkökulmasta. Toiseksi uskonnollisen pukeutumisen sallimista tai rajoittamista voi pohtia syrjinnän kiellon ja yhdenvertaisen kohtelun näkökulmista. Myös yksityisyyden suojaan liittyvät näkökohdat voivat vaikuttaa tulkintaan uskonnollisen pukeutumisen mahdollisuudesta julkisessa tilassa.

Uskonnollisen pukeutumisen suoja YK:n ihmisoikeussopimuksissa

Ihmisoikeussopimusten taustalla olivat toisen maailmansodan tapahtumat. YK:n ihmisoikeusjulistus syntyi vuonna 1948 tilanteessa, jossa maailmaa olivat ravistelleet vakavat ihmisoikeuksien loukkaukset. Julistus konkretisoitui tarkemmin YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevassa sopimuksessa, joka hyväksyttiin vuonna 1966. Suomessa se tuli voimaan vuonna 1976.⁸

Kansainväliset ihmisoikeussopimukset turvaavat selkeästi oikeuden uskonnon harjoittamiseen julkisesti ja yksityisesti. YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevassa yleissopimuksen 18. artiklassa todetaan seuraavasti:

7 Mancini & Rosenfeld 2013, 481–482.

8 Euroopan ihmisoikeussopimus 63/1999; KP-sopimus 8/1976.

1. Jokaisella on oikeus ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapauteen. Tämä oikeus sisältää vapauden tunnustaa omavalintaista uskontoa tai uskoa taikka omaksua se sekä vapauden joko yksinään tai yhdessä muiden kanssa julkisesti tai yksityisesti harjoittaa uskontoaan tai uskoaan jumalanpalveluksissa, uskonnollisissa menoissa, hartaudenharjoituksissa ja opetuksessa.

2. Ketään ei saa saattaa sellaiselle pakotukselle alttiiksi, joka rajoittaa hänen vapauttaan tunnustaa tai valita oman valintansa mukainen uskonto tai usko.

3. Henkilön vapaudelle tunnustaa uskontoaan tai uskoaan voidaan asettaa vain sellaisia rajoituksia, jotka on säädetty lailla ja jotka ovat välttämättömiä suojelemaan yleistä turvallisuutta, järjestystä, terveydenhoitoa tai moraalialia tahi muiden perusoikeuksia ja -vapauksia.

Sopimus kieltää syrjinnän uskonnon perusteella. Toisen artiklan mukaan

Jokainen sopimusvaltio sitoutuu kunnioittamaan ja takaamaan jokaiselle alueellaan olevalle ja oikeuspiiriinsä kuuluvalla yksilöllä tässä yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet ilman minkäänlaista rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, omaisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää.

Sopimuksen 17. artikla vahvistaa oikeuden yksityiselämän suojaan.

1. Kenenkään yksityiselämään, perheeseen, kotiin tai kirjeenvaihtoon ei saa mielivaltaisesti tai laittomasti puuttua eikä suorittaa hänen kunniaansa ja mainettaan loukkaavia hyökkäyksiä.

2. Jokaisella on oikeus lain suojaan tällaista puuttumista tai tällaisia hyökkäyksiä vastaan.

Myös sopimuksen 27. artikla vahvistaa vähemmistöjen oikeutta ilmaista omaa kulttuuriaan.

Niissä valtioissa, joissa on kansallisia, uskonnollisia tai kielellisiä vähemmistöjä, tällaisiin vähemmistöihin kuuluvilta henkilöiltä ei saa kieltää oikeutta yhdessä muiden ryhmänsä jäsenten kanssa nauttia omasta kulttuuristaan, tunnustaa ja harjoittaa omaa uskontoaan tai käyttää omaa kieltään.⁹

9 KP-sopimus 8/1976.

Uskonnollisen pukeutumisen suoja Euroopan ihmisoikeussopimuksessa

Euroopan ihmisoikeussopimus solmittiin vuonna 1950 Euroopan neuvoston silloisten jäsenmaiden kesken, ja sen taustalla oli YK:n ihmisoikeusjulistus. Toisessa maailmansodassa rampautuneen Euroopan johtajat tahtoivat luoda sopimuksella järjestelmän, jossa yksilön olisi mahdollista kääntyä kansainvälisen järjestelyn puoleen, jos hänen oikeuksiaan ei kansallisella tasolla kyetty turvaamaan riittävällä tavalla. Oikeuksien toteutumista valvomaan luotiin Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT). Suomi liittyi Euroopan ihmisoikeussopimukseen vuonna 1989, ja se tuli Suomessa voimaan seuraavana vuonna.¹⁰

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 9. artiklan mukaan

1. Jokaisella on oikeus ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauteen. Tämä oikeus sisältää vapauden vaihtaa uskontoa tai uskoa ja vapauden tunnustaa uskontoaan tai uskoaan joko yksin tai yhdessä muiden kanssa julkisesti tai yksityisesti jumalanpalveluksissa, opettamalla, hartaudenharjoituksissa ja uskonnollisin menoin.

2. Henkilön vapaudelle tunnustaa uskontoaan tai uskoaan voidaan asettaa vain sellaisia rajoituksia, joista on säädetty laissa ja jotka ovat välttämättömiä demokraattisessa yhteiskunnassa yleisen turvallisuuden vuoksi, yleisen järjestyksen, terveyden tai moraalien suojaamiseksi, tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi

Myös sopimuksen 8. artikla, joka koskee yksityisyyden suojaa, turvaa yksilölle oikeuden ilmaista omaa persoonallisuuttaan. Artiklan mukaan

1. Jokaisella on oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämäänsä, kotiinsa ja kirjeenvaihtoonsa kohdistuvaa kunnioitusta.

2. Viranomaiset eivät saa puuttua tämän oikeuden käyttämiseen, paitsi kun laki sen sallii ja se on välttämätöntä demokraattisessa yhteiskunnassa kansallisen ja yleisen turvallisuuden tai maan taloudellisen hyvinvoinnin vuoksi, tai epäjärjestyksen tai rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalien suojaamiseksi, tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi.

¹⁰ Euroopan ihmisoikeussopimus 18/1990 ja 19/1990 sekä 63/1999.

Sopimuksen 14. artikla ilmaisee syrjinnän kiellon. Sen mukaan

Tässä yleissopimuksessa tunnustetuista oikeuksista ja vapauksista nauttiminen taataan ilman minkäänlaista sukupuoleen, rotuun, ihonväriin, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, kansalliseen vähemmistöön kuulumiseen, varallisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuva syrjintää.¹¹

Sekä Euroopan ihmisoikeussopimus että YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus antavat tuen uskonnon ilmaisemiselle pukeutumisella. Vain edellä mainituissa rajoituslausekkeissa ilmaistut asiat voivat olla perusteena oikeuden – esimerkiksi uskonnollisen pukeutumisen – rajoittamiselle.

Myös Euroopan unionin perusoikeuskirja vuodelta 2000 tuli oikeudellisesti velvoittavaksi vuonna 2009. Se ilmaisee edellä mainittujen ihmisoikeussopimusten mukaiset oikeudet, kuten Ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapauden (10. artikla), Syrjintäkiellon (21. artikla) sekä Yksityis- ja perhe-elämän kunnioittamisen (7. artikla). Perusoikeuskirja vahvistaa myös 22. artiklassaan kulttuurisen, uskonnollisen ja kielellisen moninaisuuden kunnioittamisen.¹²

Uskonnollisen pukeutumisen suoja Suomen lainsäädännössä

Suomessa perusoikeuksien minimitaso määräytyy kansainvälisten ihmisoikeussopimusten pohjalta. Siten edellä kuvatut ihmisoikeussopimukset ovat Suomessa laintasoisia normeja ja ensisijaisia suhteessa suomalaisen lainsäädäntöön. Suomen perustuslaissa on vahvistettu ne ihmisoikeussitoumukset, joihin Suomi on liittynyt. Perustuslain ensimmäisessä pykälässä todetaan, että Suomen valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden ja yksilön vapauden ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. Tämä pykälä ilmaisee arvot, joihin suomalainen lainsäädäntö ja toiminta nojaavat. Siksi se on perusta kaiken muun lainsäädännön ja yhteiskunnallisen toiminnan tulkinnalle.¹³

Uskonnollista pukeutumista koskevia linjauksia voidaan tulkita useasta perustuslain säännöksestä käsin. Ensinnäkin Suomessa perustuslain 11. § turvaa jokaiselle oikeuden ilmaista uskontonsa ja vakaumuksensa. Pykälän mukaan

Jokaisella on uskonnon ja omantunnon vapaus. Uskonnon ja omantunnon vapauteen sisältyy oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan.

¹¹ Euroopan ihmisoikeussopimus 63/1999.

¹² Euroopan unionin perusoikeuskirja 2000; Relano Pastor 2016, 256–257.

¹³ Suomen perustuslaki 731/1999, § 1; Ojanen & Scheinin 2011a; Kortteinen 2013.

*Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen.*¹⁴

Säännös antaa siis lähtökohtaisesti jokaiselle mahdollisuuden ilmaista vakaumuksensa myös pukeutumisessa niin yksityisesti kuin julkisestikin. Perustuslain uskonnon ja omantunnon vapautta koskevassa pykälässä ei ole erillistä rajoituslauseketta. Tämä korostaa uskonnon, vakaumuksen ja omantunnon vapauden tehostettua suojaa perusoikeuksien joukossa. Tällä lainsäätäjä ei kuitenkaan ole halunnut ilmaista, että mikä tahansa toiminta olisi mahdollista uskonnonvapauden nimissä. Juuri muiden ihmisten perusoikeuksiin liittyvät näkökohdat ratkaisevat, miten pitkälle perusoikeussuoja ulottuu.¹⁵

Perustuslain 6. § taas turvaa jokaiselle yhdenvertaisen kohtelun:

Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Pykälän tarkoitus on poistaa eriarvoisuutta ja edistää yhdenvertaisuutta ja oikeudenmukaisuutta. Myös vuonna 2014 säädetty yhdenvertaisuuslaki pyrkii vahvistamaan yhdenvertaista kohtelua. Eriarvoinen kohtelu voi olla kuitenkin mahdollista silloin, kun heikommassa asemassa olevien väestöryhmien asemaa ja mahdollisuuksia pyritään edistämään niin sanotulla positiivisella erityiskohtelulla.¹⁶

Myös erityisesti vähemmistöjen oikeuksia turvaavassa perustuslain 17. §:ssä todetaan

Saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan.

Muilla ryhmillä tarkoitettiin lain valmisteluvaiheessa ainakin Suomessa jo pitkään vaikuttaneita vähemmistöryhmiä juutalaisia ja tataareja, mutta säännös ei kuitenkaan rajoitu koskemaan vain niitä. Ryhmällä tarkoitetaan joka tapauksessa yhteisöä, jonka toiminta ja elämä Suomessa on kiinteää ja pysyvää.¹⁷

Tuomas Ojanen ja Martin Scheinin toteavat, ettei perustuslain 17. §:ää ole käytetty oikeudellisissa ratkaisuissa perusteluna yksilön mahdollisuudelle esimerkiksi pukeutua uskonnolliseen asuun. Korkein hallinto-oikeus on kuitenkin todennut,

¹⁴ Suomen perustuslaki 731/1999, § 11.

¹⁵ Perusoikeuskomitean mietintö 1992, 286.

¹⁶ Suomen perustuslaki 731/1999, § 6; Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014; Ojanen & Scheinin 2011b.

¹⁷ Suomen perustuslaki 731/1999, § 17; Ojanen & Scheinin 2011d.

että esimerkiksi romaninaisen puku on osa romanien kulttuuria. Ojanen ja Scheinin pitävätkin todennäköisenä, että monikulttuuristumisen myötä kyseiseen pykälään tullaan vetoamaan yksilön erityisten pukeutumisvaatimusten suojana.¹⁸

Näiden lisäksi perustuslain 10. § koskee yksityiselämän suojaa. Sen mukaan

Jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu.

Oikeus yksityiselämän suojaan turvaa jokaiselle oikeuden määrätä itsestään sekä suhteestaan muihin ihmisiin sekä siitä, missä määrin esiintyy julkisuudessa. Oikeus kunniaan viittaa siihen, että jokaisella on oikeus tulla muiden kunnioittavasti kohtelemaksi. Yksityisyyden suojan lähtökohtana on, että yksilöllä on oikeus elää omaa elämäänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämäänsä. Lisäksi perustuslain 22. § velvoittaa julkisen vallan turvaamaan perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumisen, mikä vahvistaa viranomaisten velvollisuutta huolehtia perusoikeuksien toteutumisesta.¹⁹

Ihmisoikeussopimukset, joiden noudattamiseen Suomi on sitoutunut, sekä Suomen perustuslaki suojaavat yksilön mahdollisuutta pukeutua julkisessa tilassa myös uskonnollisuutta ilmaisevaan vaatetukseen. Perustuslain turvaamia oikeuksia on vaikea rajoittaa. Siitä huolimatta perusoikeudet eivät voi olla sillä tavoin ehdottomia, ettei niitä saisi missään olosuhteissa tai missään laajuudessa rajoittaa. Lähtökohtaisesti rajoittamisten tulee kuitenkin perustua lakiin ja olla näin täsmällisiä ja tarkkarajaisia. Kun eduskunta säätää uusia lakeja, perusoikeusvaliokunta tarkistaa niiden perustuslaillisuuden ja yhteneväisyyden kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden suhteen. Edelleen perustuslain rajoitusten täytyy olla kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden mukaisia. Näin ollen ihmisoikeussopimusten määrittelemiä minimitasoja ei rajoituksillakaan voida alittaa.²⁰

Tuomioistuimet uskonnonvapaustulkinnan linjaajina

Mikko Heikka on kuvannut uskonnollisten asusteiden käyttöä ihmisoikeuksiin kuuluvana oikeutena niin kauan kuin siitä ei aiheudu vahinkoa muille ihmisille. Ihmisoikeuksien tulkinta ei kuitenkaan ole aina yksinkertaista. Vaikka ihmisoikeussopimukset ja perustuslaki turvaavat ihmisen oikeuden pukeutua haluamallaan tavalla julkisessa tilassa – sisältyy siihen sitten uskonnon, vakaumuksen, mielihyvän tai kulttuurin ilmausta –, joissakin tilanteissa uskonnollisen pukeutumisen rajoittaminen on hyväksyttyä. Siitä kertovat myös ihmisoikeussopimusten

18 Ojanen & Scheinin 2011d.

19 Suomen perustuslaki 731/1999, § 10 ja § 22; Ojanen & Scheinin 2011a; Viljanen 2011b.

20 Suomen perustuslaki 731/1999, § 23; Hallberg 2011, 56–58; Kotiranta 2016, 157.

rajoituslausekkeet. Toisinaan oikeuksien toteutumisen punnitsemisessa joudutaan tarkastelemaan eri tahojen oikeuksien, velvollisuuksien ja vapauksien kokonaisuuden toteutumista. Mielenkiintoinen seikka uskonnollisen pukeutumisen hyväksymisessä julkisessa tilassa on EIT:n (Euroopan ihmisoikeustuomioistuin) valtioille antama laaja harkintamarginaali, jonka myötä maat voivat tulkita ihmisoikeus-sopimuksen velvoittavuutta oman maansa uskonnollisten, kulttuuristen ja historiallisten piirteiden kontekstissa.²¹

YK:n ihmisoikeuskomitea ja EIT ovat käsitelleet viime vuosina tapauksia, jotka ovat koskeneet uskonnon julkista esiintuomista pukeutumisessa. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnan pääsihteeri Juhani Kortteisen mukaan kyseiset elimet ovat kuitenkin tulkinneet uskonnollisen pukeutumisen rajoittamista varsin eri tavoin. Hänen mukaansa YK:n ihmisoikeuskomitea on tulkinut EIT:tä selvemmin, ettei uskonnollista pukeutumista julkisessa tilassa tule rajoittaa. Taustalla on hänen mukaansa se, että YK:n ihmisoikeuskomitea on ottanut paremmin huomioon vähemmistöjen suojelun eikä ole antanut valtioille niin vahvaa harkintamarginaalia kuin EIT on päätöksenteossaan tehnyt.²²

Esimerkiksi Ranskassa valtion *laïcité*-periaate eli tunnustuksettomuuden periaate on johtanut usein uskonnollisen pukeutumisen rajoittamiseen. Samanlaista valtion ja uskontojen tiukkaa erottamista korostavaa linjausta tai periaatetta ei Suomessa ole. On kuitenkin nähtävissä muutamia yleisiä periaatteita, joiden perusteella uskonnollista pukeutumista on katsottu mahdolliseksi rajoittaa myös siellä, missä yhteiskunnassa ei ole lähtökohtaisesti vaadittu uskonnon ja valtion tiukkaa erottamista. Uskonnolliseen pukeutumiseen liittyvillä rajoituksilla on oltava oikeutettu tavoite, ja niiden tulee olla suhteellisuusperiaatteen²³ mukaisia. Rajoituksia voidaan hyväksyä, jos niillä suojellaan terveyttä tai ne ovat välttämättömiä esimerkiksi turvallisuuden ja yleisen järjestyksen säilymisen vuoksi. Toisinaan rajoituksia voidaan tarvita myös muiden oikeuksien ja vapauksien suojaamiseksi (esim. uskonnollisen vakaumuksen kunnioittamiseksi).²⁴

Laajan harkintamarginaalin hyväksyminen on johtanut siihen, että EIT on pääosin hyväksynyt valtioiden uskonnollisen pukeutumisen rajoituksia, vaikka on kritisoinutkin tehtyjä linjauksia. Esimerkiksi Ranskan viranomaiset ovat perustelleet kasvot peittävien kieltoa ihmisen tunnistamisen tärkeydellä, yhteisön jäsenyyteen kuuluvalla vaatimuksella mahdollisuudesta kommunikoida toisen

21 Kortteinen 2013; Heikka 2014, 162; Kotiranta 2016, 168.

22 Kortteinen 2013; Kotiranta 2016, 156. Mauri Saarinen (2016, 844) toteaa, että ennen vuotta 2001 EIT ei puuttunut jäsenvaltioiden väitettyihin uskonnonvapauksien loukkauksiin. Linja on sittemmin muuttunut.

23 Suhteellisuusperiaate on yksi viranomaisten harkintavaltaa ohjaava oikeusperiaate. Sen mukaisesti viranomaisten toimien on oltava oikeassa suhteessa tavoiteltuun päämäärään nähden. Viranomaisen toimien on oltava asianmukaisia, tarpeellisia ja oikein mitoitettuja sen tavoitteen kannalta, johon kysymyksessä olevalla toimella pyritään. Käytännössä suhteellisuusperiaate edellyttää, että viranomainen mitoittaa toimintansa alimmalle mahdolliselle tasolle, jolla saadaan aikaan tarvittava vaikutus. Ks. Hallintolaki 434/2003, § 6.

24 Saarinen 2016, 845–850.

ihmisen kanssa julkisessa tilassa, valtion sekularismilla sekä sukupuolten välisellä tasa-arvolla. EIT ei pitänyt varteenotettavina Ranskan viranomaisten esittämiä perusteluja, joilla maassa on rajoitettu kasvot peittävien huivien käyttöä julkisessa tilassa. EIT katsoi sen sijaan, että rajoituksilla on kielteisiä vaikutuksia uskonnollisia vaatteita käyttävien naisten elämään. Kielto rajoittaa lisäksi yhteiskunnan moninaisuutta. Ongelmallista on sekin, että rajoitukset voivat lisätä joihinkin väestöryhmiin kohdistuvia ennakkoluuloja ja suvaitsemattomuutta, vaikka valtion tehtävänä on edistää suvaitsevaisuutta ja uskonrauhaa. Siitä huolimatta, että EIT perusteli laajasti kieltojen ongelmallisuutta, se kuitenkin katsoi päätöksen kuuluvan valtion omaan harkintamarginaaliin. Näin ollen kielto säilyi voimassa, ja asiasta valittaneen islaminuskaisen naisen kanne hylättiin. Päätöksestä eri mieltä olleet tuomarit katsoivat yksilön oikeuksien tulleen kuitenkin poljetuiksi.²⁵

Laajan harkintamarginaalin vuoksi tulkintakäytännöt eri Euroopan maissa poikkeavat toisistaan. Sen takia EIT:n ratkaisukäytäntöjä on osittain vaikeaa tulkita suomalaisessa kontekstissa. Juhani Kortteinen kuvaa EIT:n tukevan ”maassa maan tavalla” -mentaliteettia. Kiristyneessä eurooppalaisessa keskusteluilmapiiressä, jossa uskonnolliseen moninaisuuteen on suhtauduttu myös varauksellisesti, erilaiset tulkintakäytännöt saattavat kuitenkin esimerkinomaisesti johtaa uskonnonvapauden omalaatuisiin tulkintoihin ja uskonnollisen pukeutumisen rajoittamiseen tarpeettomasti. Aihepiiri onkin antanut eurooppalaisille oikeustieteilijöille runsaasti pohdittavaa.²⁶

Oikeustieteilijä Mark Weston Janis on tulkinnut valtion harkintamarginaalien laajuuden kuvaavan Westfalenin rauhansopimusten aikaa, jolloin Euroopassa sovittiin, että kunkin alueen ruhtinas sai suvereenisti päättää alueensa uskonnosta katolisuuden, luterilaisuuden ja kalvinismin välillä. Koska EIT:n päätöksissä on hyväksytty uskonnonvapauden tulkinnan vaihtelevuus eri maiden välillä, päätöksissä on Janisin mukaan painottunut kunkin maan uskonnollisen enemmistön huomioon ottaminen sekä kansallisten näkemysten mukainen ymmärrys uskonnonvapaudesta ja uskonnon roolista yhteiskunnassa. Tutkijat Susanna Mancini ja Michel Rosenfeld taas näkevät EIT:n päätösten korostavan kristillisten arvojen yhteensoveltuvuutta demokraattisen yhteiskunnan kanssa. Heidän mielestään päätökset osoittavat myös, että islamin suhde demokratian periaatteisiin nähdään sen sijaan ristiriitaisena.²⁷

YK:n ihmisoikeuskomitea on usein päätenyt EIT:stä poikkeaviin ratkaisuihin. Se on korostanut yksilön oikeutta uskonnolliseen pukeutumiseen ja arvioinut valtioiden esittämiä perusteita uskonnollisen pukeutumisen rajoittamiselle toisin kuin EIT. Siinä missä EIT on siirtänyt todistustaakkaa valittajalle, YK:n ihmisoikeuskomitea on edellyttänyt valtioilta velvollisuutta näyttää toteen rajoitusten

25 Kortteinen 2013; Kortteinen 2015.

26 Leigh & Hambler 2014; Kortteinen 2015.

27 Janis 2015; Mancini & Rosenfeld 2013, 497.

hyväksyttävyyys. Tämä on Juhani Kortteisen mukaan johtanut siihen, että YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus on suojannut Euroopan ihmis-oikeussopimusta vahvemmin oikeutta uskonnolliseen pukeutumiseen.²⁸

Käytännöllinen lähestymistapa uskonnollisen pukeutumisen mahdollisuuksiin julkisessa tilassa

Keskustelua vähemmistöpiirteiden näkymisestä julkisessa tilassa on käyty muiden muassa Ranskassa ja Belgiassa. Kaksijakoinen suhtautuminen näkyy toisaalta niin, että uskonnollisten tunnusmerkkien näkyvillä olo kouluissa ja esimerkiksi burkien käyttö julkisissa paikoissa on kielletty, mutta samalla monikulttuurisuutta on tuettu. Erityisesti islaminuskoon viittaavien tunnusmerkkien kieltämisen taustalla onkin ilmeisesti enemmän kriittistä tai pelokasta asennetta ”kristilliselle lännelle” vieraana nähtyä islaminuskoa kohtaan. Tutkijat Susanna Mancini ja Michel Rosenfeld kuvaavat Ranskan valtion ajavan jopa ideologista, militanttia sekularismia. Kristillisen enemmistön uskonnollisia symboleja perustellaan kuitenkin kulttuurisilla arvoilla, mutta muslimivähemmistön symbolit koetaan vieraina ja demokraattisen yhteiskunnan arvojen, kuten naisten oikeuksien, vastaisina.²⁹

Myös eurooppalaisen tutkimusohjelma RELIGAREn loppuraportissa vuodelta 2013 todettiin, että uskonnollisen pukeutumisen kieltoja perustellaan Euroopassa pääasiassa ideologisista lähtökohdista käsin. Tällöin rajoituksia perustellaan kunkin yhteiskunnan arvoilla ja periaatteilla, mutta samalla unohdetaan yksilölle kuuluva yhdenvertainen oikeus elää ja toimia julkisessa tilassa. Erityisesti paine kohdistuu islaminuskoiisiin, joilla on uskontoon kietoutuvia pukeutumisperinteitä. Keskusteluun uskonnollisten huivien käytön ongelmista liitetään Euroopassa tulkintoja naisten oikeuksista, yleisen järjestyksen ja turvallisuuden kysymyksistä sekä sukupuolten välisestä tasa-arvosta. Uskonnollisen pukeutumisen vapautta taas perustellaan ennen kaikkea uskonnonvapauden, yksilön itsemääräämisoikeuden sekä ilmaisunvapauden turvaamisen kautta.³⁰

Ideologisen tulkintatavan sijaan valtion inkluusiivinen, uskonnot ja katsomukset sisäänsä sulkeva ja yhteistyöhön kutsuva neutraliteetti sekä pyrkimys eri uskontojen ja katsomusten sekä niiden edustajien tasavertaiseen ja oikeudenmukaiseen kohteluun ovat rakentavia lähtökohtia valtioiden uskonnolliseen pukeutumiseen liittyvien ohjeistusten tarkasteluun. Tiukat uskonnollista pukeutumista koskevat kiellot sotivat tasavertaisuuden, oikeudenmukaisuuden ja uskonnon- ja vakauksenvapauden kunnioittamista vastaan, sillä kiellot kohdistuvat vahvasti erityisesti islaminuskoiisiin ja aivan erityisesti naisiin ja heidän mahdollisuuksiinsa

28 Kortteinen 2013; Saarinen 2016, 844.

29 Mancini & Rosenfeld 2013, 499–500; RELIGARE 2013, 24; Konttori 2015, 144–146.

30 RELIGARE 2013, 24–25.

toimia julkisessa tilassa. Julkisen tilan on tärkeää olla mahdollisimman avoin erilaisille yksilöille ja heidän toiminnalleen tasavertaisuuden ja oikeudenmukaisuuden periaatteiden perusteella. Samanaikaisesti valtion on toki huolehdittava yhteisistä pelisäännöistä, jotka takaavat turvallisuuden ja hyvän yhteistoiminnan julkisessa tilassa sekä mahdollisuuden toimia julkisissa viroissa kaikille riippumatta ihmisten sukupuolesta, rodusta, uskonnosta tai esimerkiksi kulttuurisesta taustasta.³¹

On selvää, että valtio voi joutua rajoittamaan esimerkiksi täysin peittävän burkan käyttöä joissakin tilanteissa. Ideologisen vastustuksen tai kaikkialle yltävän kielämisen sijaan asiaa voi kuitenkin tarkastella käytännöllisistä näkökohdista käsin. Tällöin kiellossa ei ole kysymys halusta vastustaa burkaa tai uskonnollista pukeutumista julkisessa tilassa ylipäättään vaan pyrkimyksestä ehkäistä ongelmia, joita sen käyttö voi yhteisössä aiheuttaa. Viranomaisen täytyy voida selvittää yhtäläisesti jokaisen ihmisen henkilöllisyys hänen kasvoistaan esimerkiksi turvatarkastuksissa. On perusteltua sekin, että autoa ei voi ajaa kasvot peitettyinä. Vaikka kuljettaja kykenisikin näkemään huivin alta muun liikenteen, voi tulla vastaan tilanteita, joissa kommunikointi toisten liikenteessä olevien kanssa edellyttää mahdollisuutta lukea kasvojen ilmeitä ja eleitä. On myös muita tapauksia, joissa sosiaalinen tilanne voi edellyttää kasvojen näkymistä. Kaikkien yhteinen hyvä edellyttää siis toisinaan mahdollisuutta nähdä ja lukea toisen kasvoja. Näiden yksittäisten tilanteiden ratkaiseminen ei kuitenkaan vaadi kasvot hunnuttavan burkan täyttä käyttökieltoa julkisessa tilassa. Pelisäännöistä sopiminen edellyttää sen sijaan molemminpuolista halua ratkaista asioita käytännöllisistä tarpeista käsin.³²

Uskonnollista pukeutumista ei ole perusteltua kieltää pelkästään sillä oletuksella, että asun käyttäminen on vastoin käyttäjänsä itsemääräämisoikeutta tai sortaa naisten oikeuksia. Henkilökohtaiset tulkinnat uskonnollisen pukeutumisen merkityksestä ja roolista vaihtelevat. Islamilaisissa maissa näkemykset naisten pukeutumisesta vaihtelevat niin, että joissakin maissa ilmapiiri on salliva, toisissa taas pukeutumistavoille ei ole vaihtoehtoja. Jos Euroopassa ilmenee yksilön itsemääräämisoikeutta rajoittavaa painostusta uskonnollisen pukeutumisen käyttämiseen, viranomaisten tehtävänä on tietenkin puuttua näihin yksilönoikeuksien polkemisiin. Muussa tapauksessa uskonnollinen pukeutuminen on tulkittava ihmisen haluksi ilmaista vakaumuksensa tai hänen ilmaukseensa kuulumisesta johonkin uskonnolliseen tai kulttuuriseen yhteisöön. Ihmisen tulee voida toimia julkisessa tilassa aivan kuten kuka tahansa pukeutumistyylistään riippumatta – on pukeutuminen sitten uskonnollista tai muunlaista luonteeltaan.³³

Yhtenä ohjeena uskonnollisen pukeutumisen aiheuttamiin käytännön kysymyksiin on esitetty ”kohtuullisen mukautumisen” mallia. Sen ajatuksena on uskonnollisiin tapoihin liittyvä joustaminen erityisesti työtehtävissä, mikäli joustaminen ei

31 RELIGARE 2013, 25.

32 RELIGARE 2013, 25.

33 RELIGARE 2013, 25; Saarinen 2016, 844.

asetta työnantajalle kohtuuttomia vaatimuksia. Käytännössä mukautumisen rajoja, kuten mitä pitäisi tehdä ja mitä ei ja missä täytyisi joustaa ja missä ei, on vaikea osoittaa eikä mukautuminen mihin tahansa toiveeseen ole mahdollista. Kuten ihmisoikeussopimusten rajoituslausekkeet osoittavat, myös uskonnon- ja vakaumuksenvapauden toteuttamisella on rajoja. Keskeistä ajattelutavassa on kuitenkin pyrkimys vähemmistöjen näkemysten huomioon ottamiseen ja heidän toiveidensa kuuntelemiseen ja toteuttamiseen.³⁴

Samaa ajattelutapaa peräänkuulutti Jukka Hautala jo mainitussa kirjoituksessaan. Hän toivoi mahdollisuutta niin sanottuihin ”turvallisiin tiloihin”, joissa tietoisesti pyrittäisiin vaalimaan yksilön mahdollisuutta ilmaista itseään haluamallaan tavalla, omaa uskoaan tai vakaumustaan piilottamatta. Hän näki erityisesti järjestöt, oppilaitokset ja seurakunnat hyvinä yhteisöinä lanseeraamaan ajattelutapaa yhteiskunnassa.³⁵ Tämä ajatus sopii hyvin suomalaiseen näkemykseen ja tulkintatapaan uskontojen ja vakaumusten näkymisestä julkisessa tilassa; Suomessa julkista tilaa ei ole julistettu uskonnottomaksi tai tunnustuksettomaksi. Historiasamme eniten vaikuttaneet uskontoperinteet eivät ole näkyneet vahvasti pukeutumiskulttuurissa, mutta sitäkin enemmän tapakulttuurissa. Yhdenvertaisuuden toteutuminen edellyttää myös vähemmistöjen tapojen ja perinteiden mahdollisuutta näkyä julkisessa tilassa.

Uskonnollisen pukeutumisen mahdollisuutta julkisessa tilassa voidaan tarkastella myös erilaisten edellä esiteltyjen julkisten tilojen (yleinen julkinen tila, poliittinen tila ja institutionaalinen tila) näkökulmasta. Ne ovat osin keskenään päällekkäisiä, eikä rajanvetoja ole aina mahdollista tehdä selvästi. Sama ihminen voi toimia kaikissa tiloissa erilaisissa rooleissa, jotka voivat vaikuttaa hänen oikeutensa pukeutua julkisessa tilassa uskonnollisiin asusteisiin. Siinä, missä yleinen julkinen tila ja poliittinen tila sallivat ihmisen näyttää uskonnollisen valintansa pukeutumisella, toiminta institutionaalisessa tilassa voi edellyttää sen riisumista. Esimerkiksi tuomarin, poliisin, virkamiehen tai opettajan rooleissa uskonnollisen pukeutumisen rajoittaminen voi tukea kansalaisten kokemusta virkamiesten oikeudenmukaisuudesta ja tasapuolisuudesta tehtävissään. Vaikka Suomessa ei ole rajoitettu opettajien mahdollisuutta käyttää työssään uskonnollista vaatetusta, edellä kuvattu auttaa ymmärtämään ajattelua, joka on ollut opettajien uskonnollisen pukeutumisen rajoittamistoiveiden taustalla Euroopassa. Tämän ajattelun mukaan oppilas on koulussa yleisessä julkisessa tilassa, mutta opettaja on roolinsa vuoksi institutionaalisessa tilassa.³⁶

Suhtautumalla uskonnolliseen pukeutumiseen julkisessa tilassa roolien ja erilaisten julkisten tilojen arvioinnin kautta voidaan pukeutumisen rajoittamista perustella ja samalla mahdollistaa se, ettei uskonnollista pukeutumista tarvitse kieltää

³⁴ Slotte 2016; Relano Pastor 2016, 255–256.

³⁵ Hautala 2016.

³⁶ RELIGARE 2013, 28.

kokonaan. Tilanteet, joissa pukeutuminen katsotaan ongelmalliseksi, voidaan sopia yhteiskunnassa erikseen. Linjanvetojen olisi hyvä olla koko maan kattavia. Vastuuta niiden tekemisestä ei voida siirtää yksittäisille työpaikoille. Samalla on huolehdittava siitä, etteivät mahdolliset linjanvedot uskonnollisen pukeutumisen rajoittamisesta aiheuta syrjintää.

Suomalaisia näkökulmia uskonnolliseen pukeutumiseen julkisessa tilassa

Ihmisoikeussopimukset sekä eurooppalainen ja kansallinen lainsäädäntö korostavat moninaisuuden kunnioittamista Suomessa. Oikeus nauttia kielestään, kulttuuristaan ja uskonnostaan ei rajoitu vain Suomen kansalaisiin vaan koskettaa myös heitä, jotka eivät oleskele maassa pysyvästi. Vaikkei Suomessa ole ollut tyypillistä ilmaista pukeutumisella omaa uskontoaan, vähemmistöjen oikeuksia ei silti tule loukata. Moninaisuus ei vaadi enemmistöä luopumaan omista tavoistaan ja perinteistään, mutta se turvaa oikeuden vaalia omia perinteitä myös vähemmistöille. Moninaisuus edellyttää erilaisuuden hyväksymistä puolin ja toisin.³⁷

EIT:n antaman laajan harkintamarginaalin ansiosta uskonnon julkisessa tilassa näkymistä koskevat ratkaisut ovat hyvin ”yksilöllisiä”, kunkin maan erityistilanteen huomioon ottavia. Kuten todettu, tämän myötä Euroopassa tehtyjen ratkaisujen ja linjausten tulkinta suomalaisessa kontekstissa on haastavaa. Suomessa lainsäädäntö ei juuri anna mahdollisuutta uskonnollisen pukeutumisen rajoittamiseen julkisessa tilassa. Käytännössä voi kuitenkin ilmetä sekä piilevää syrjintää että syrjiviä rakenteita, jotka vaikeuttavat esimerkiksi uskonnollisesti pukeutuvien työllistymistä.³⁸

Esimerkiksi sairaalat ja koulut ovat julkisia tiloja, joissa yksilöiden ihmisoikeuksien tulee toteutua. Julkiset tilat eivät voi edistää jonkin tietyn uskonnon tai katsomuksen etua, vaan niiden tulee olla avoimia myös eri uskontojen ja katsomusten edustajille heidän vakaumustaan kunnioittaen. Uskontojen tai katsomusten voimakas läsnäolo julkisissa tiloissa voi kuitenkin aiheuttaa vastakkainasetteluja ja konflikteja. Silvio Ferrari katsoo, että julkisen tilan ja julkisten tilojen – sairaalat ja koulut mukaan lukien – tulisi säilyttää avoimuus ja vieraanvaraisuus kansalaisten uskonnollista ilmaisua ja valintaa kohtaan. Näkyvä uskontojen ja katsomusten moninaisuus on hänen mukaansa keskeinen osa demokratiaa. Sen sijaan demokratian kannalta on arveluttavaa rajoittaa uskontojen ja katsomusten näkymistä ja läsnäoloa turvallisuuden, yleisen järjestyksen tai neutraliteetin nimissä.

37 Kortteinen 2015.

38 Sama koskee esimerkiksi romaneita, jotka kohtaavat pukeutumisesta johtuvaa syrjintää. Ks. Erilaisena arjessa 2014.

Neutraliteettia voidaan vahvistaa myös lisäämällä kaikkien läsnäoloa ja näkyvyyttä inklusiivisen neutraliteetin mukaisesti.³⁹

Syksyllä 2016 Ranskassa keskusteltiin burkini-uima-asujen kieltämisestä yleisillä uimarannoilla. Burkini on islaminuskoisten naisten käyttämä uima-asu, joka peittää vartalon ja pään. Ranskan burkini-keskustelun ollessa käynnissä siviilioikeuden professori Urpo Kangas totesi haastattelussa 5.9.2016, että millään kunnallisella taholla tai viranomaisella ei ole oikeutta kieltää burkinien käyttöä uimahalleissa: ”Suomessa ei ole elintä, joka voisi päättää tällaisesta. On kyseenalaista, kuuluuko tämä edes lainsäätäjän toimivaltaan.”⁴⁰

Suomen uima- ja hengenpelastusliitto laati jo vuonna 2013 ohjeistuksen, jonka tavoitteena oli vahvistaa eri kulttuurien edustajien mahdollisuuksia oppia tärkeä kansalaistaito, uimataito. Ohjeiden mukaan uimahalleissa uima-asu voi olla hihoiltaan ja lahkeiltaan pitkä, mutta sen täytyy turvallisuussyistä olla tiukka. Siksi myös uimashortsien käyttö on uimahalleissa pääsääntöisesti kiellettyä. Uimarannoilla asu sen sijaan voi olla vapaampi. Joissakin kulttuureissa kuitenkin vierastetaan alastomuutta muiden läsnä ollessa tai muiden alastomuuden kohtaamista. Käytännössä uimahallissa käyminen edellyttää myös alastomuutta pesutiloissa hygieniasyistä. Ohjeissa painotetaan molemminpuolista joustamista sopivien toimintatapojen löytämiseksi, mutta pidetään mahdollisena myös erityisjärjestelyjen toteuttamista esimerkiksi uintivuoroissa tai peseytymistiloissa.⁴¹

Poliisilla, rajaviranomaisilla ja mahdollisesti muillakin viranomaisilla on oltava mahdollisuus ihmisen tunnistamiseen kasvoista julkisessa tilassa ja siten oikeus edellyttää uskonnollisen vaatetuksen riisumista kasvoilta tunnistamisen ajaksi. Sekä passissa että henkilötodistuksessa on henkilöllisyyden toteamiseksi kasvo-kuva, johon tunnistamistilanteessa kasvoja verrataan. Passi- tai henkilökorttihakemuksessa edellytetään, että kuvassa kasvojen on oltava kokonaan näkyvissä eivätkä esimerkiksi asusteet tai hiukset saa peittää kasvoja edes osittain. Kuvassa ei hyväksytä pähkineiden käyttöä muutoin kuin uskonnollisista tai terveydellisistä syistä.⁴²

On myös muita tilanteita, joissa ihminen tunnistetaan kasvojen perusteella. Esimerkiksi automaattisessa nopeusvalvonnassa kuljettaja tunnistetaan kasvokuvan perusteella. Tunnistamisen myötä rikosprosessi tai sakotusmenettely ohjataan oikealle henkilölle. Myös alkoholia ja tupakkatuotteita myyvät ovat velvollisia tarkistamaan ostajan iän. Käytännössä tämä tapahtuu kasvojen ja kuvallisen henkilöllisyydodistuksen perusteella. Lisäksi henkilön tunnistamiseen liittyviä vaatimuksia voi olla esimerkiksi ikärajoja noudattavilla ravintoloilla ja pankeilla.⁴³

39 Ferrari & Pastorelli 2010, 3–4; Konttori 2015, 144–145.

40 Suomen uimahalleissa kirjavia burkinikäytäntöjä 2016.

41 Tule uimahalliin! 2013.

42 Passikuvaohje 2016.

43 Antin 2011; Ks. esim. Poliisilaki 872/2011.

Näistä erityistilanteista huolimatta julkinen tila on Suomessa edelleen vapaa uskonnolliselle pukeutumiselle. Edellä kuvatut tilanteet ovat poikkeuksia, joiden perusteella ei ole tarpeen edellyttää uskonnollisen pukeutumisen rajoittamista kaikissa tilanteissa ja jotka voidaan ratkoa käytännöllisistä lähtökohdista käsin, ilman ideologista painetta riisua julkinen tila uskonnollisista merkeistä. Rajoitukset ovat myös perusteltavissa niillä kansainvälisten ihmisoikeussopimusten rajoituslausekkeilla, jotka oikeuttavat uskonnonvapauden rajoittamiseen. Samalla on huomattava, että kasvot kokonaan verhoavan vaatetuksen rajoitusten täytyy kohdistua yhtä lailla myös muihin kuin uskonnollisiin vaatteisiin, sillä muuten kyseessä on syrjintä.

Vaikka ihmisoikeussopimuksia valvovat tuomioistuimet hyväksyvät uskonnonvapauden ja yksilön oikeuksien tulkintatapojen vaihtelua, Suomessa lähtökohtana on perusoikeusmyönteinen tulkintatapa. Tällöin on ristiriitatilanteissa valittava tulkintatapa, joka tukee parhaiten yksilön perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Kun YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus näyttää tukevan Euroopan ihmisoikeussopimusta paremmin uskonnollisen pukeutumisen oikeutta, Suomessa tätä on noudatettava. Tätä alemmaa suojaa ei perusoikeuksien tulkinnaassa voida hyväksyä.⁴⁴

Suomessa julkista tilaa ei ole riisuttu uskonnollisesta elementistä. Valtiovalta on tukenut kristillisten ja länsimaisten sivistys- ja kulttuuriarvojen esittelyä esimerkiksi kouluissa ja yhteiskunnallisessa elämässä. Myös suomalaisten keskuudessa kristillisen tapakulttuurin ja perinteiden sekä kirkon ja yhteiskunnan yhteistyön arvostus on, kuten sanottu, hyvin vahvaa. Väkivaltaisen radikalisoitumisen syiden selvittämiseen tähdänneen tutkimushankkeen raportista kuitenkin ilmenee, että islaminuskoisten asema ja uskonnonvapauden toteutuminen on vaikeutunut myös Suomessa. Raportin mukaan muutos liittyy sekä viranomaistoimintaan että ennen kaikkea asenneilmapiirin kiristymiseen ja kansalaisten keskuudessa kasvaneeseen vihamielisyyteen islaminuskoa tunnustavia kohtaan. Esimerkiksi huivien käyttöön kohdistuu arvostelua.⁴⁵

Syksyllä 2015 tehdyssä *Gallup Ecclesiastica* -kyselytutkimuksessa kysyttiin suomalaisten suhtautumista uskonnolliseen pukeutumiseen. Sen mukaan suomalaiset suhtautuvat varsin myönteisesti tai ainakin neutraalisti uskonnon esiin tuomiseen pukeutumisessa esimerkiksi kouluissa ja työpaikoilla. Myönteiset asenteet ovat kasvaneet selvästi ja kielteisetkin asenteet vähentyneet vuodesta 2011, jolloin samoja asioita kysyttiin edellisen kerran. Lisäksi huomion arvoista on se, miten suuri joukko suomalaisista suhtautuu uskonnolliseen pukeutumiseen neutraalisti.⁴⁶

Kaikkein myönteisintä suhtautuminen on kristittyjen risti-riipukseen, katolisen nunnan huiviin ja juutalaismiehen kipa-päähineeseen. Kaikkiin näihin myönteisesti

44 Kortteinen 2013.

45 Creutz et al. 2015, esim. 18–19, 26–28; Sorsa 2016a, 174–190.

46 Suomalaisten suhtautuminen uskonnollisiin, katsomuksellisiin ja kulttuurisiin ryhmiin 2016.

suhtautuvien osuus oli yli 40 prosenttia suomalaisista ja kielteisesti suhtautuvien osuus alle 15 prosenttia.

Musliminaisten käyttämään hiukset peittävään huiviin kouluissa ja työpaikoilla suomalaiset suhtautuvat jo varauksellisemmin. Myönteisesti suhtautuvia oli 28 prosenttia ja kielteisesti suhtautuvia 32 prosenttia suomalaisista. Merkittävää on kuitenkin se, että myönteisyys oli voimistunut vuodesta 2011 seitsemän prosenttiyksikön verran.

Suhtautuminen sikhimiesten turbaaniin oli muuttunut vuosien 2011 ja 2015 välillä 11 prosenttiyksikön verran myönteisemmäksi (29 % vuonna 2015), tosin kielteisesti siihen suhtautuvien osuus oli säilynyt ennallaan (25 %). Myös ateistista julistusta ilmaisevaan paitaan kielteisesti suhtautuvien osuus oli säilynyt lähes ennallaan (40 %), mutta myönteisesti suhtautuvien osuus nousut neljän prosenttiyksikön verran (18 % vuonna 2015).

Selvästi kaikkein kielteisintä suhtautumista ilmenee musliminaisten burka-vaatteeseen, joka peittää koko vartalon, myös silmät. Vaikka asun käyttämiseen kouluissa ja työpaikoilla niin myönteisesti kuin neutraalisti suhtautuvien osuus oli kasvanut, on suomalaisten suhtautuminen burkaan edelleen hyvin kielteistä. Kun vuonna 2011 suomalaisista 76 prosenttia suhtautui burkan käyttämiseen kouluissa tai työpaikoilla vähintään melko kielteisesti, vuonna 2015 näin ajatteli 71 prosenttia suomalaisista.

Myönteisyys uskonnon ja vakaumuksen esiin tuomista kohtaan on kasvanut pääosin merkittävästi neljässä vuodessa. Muutos on merkittävä myös siksi, että kuluneiden vuosien aikana uskonnollinen pukeutuminen julkisessa tilassa on ollut Euroopassa runsaan keskustelun ja myös rajoitusten kohteena. Suomalainen yhteiskunta on kulttuurisesti, kielellisesti ja uskonnollisesti moninaistunut. Vaikka erilaisuuden hyväksymisessä on vielä työtä, aidon monikulttuurisuuden ja eri uskontojen läsnäolon hyväksymisen näkökulmista kehityssuunta on oikea.

Kyselytutkimuksessa kysyttiin myös suomalaisten mielipidettä väitteestä ”Uskonnon esiin tuominen julkisissa viroissa (esimerkiksi tuomarit, poliisi, opettajat) on hyväksyttävää”. Väitteeseen suhtautui myönteisesti 32 prosenttia suomalaisista, mutta noin puolet suomalaisista (47 %) suhtautui siihen kuitenkin kielteisesti. Kuten uskonnollisenkin pukeutumisen suhteen, kriittisimmin uskonnon esiin tuomiseen julkisissa viroissa suhtautuivat uskontokuntiin kuulumattomat, joista jopa kolme neljästä ilmaisi kielteisen suhtautumisensa. Iältään 25–49-vuotiaat suomalaiset suhtautuivat myös muita ikäryhmiä kriittisemmin uskonnon julkituomiseen virkatehtävässä. Myönteisimpiä olivat 15–24-vuotiaat nuoret sekä pienempiin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvat suomalaiset.⁴⁷

Tilastollinen analyysi osoitti, että myönteisimmin uskonnon esiin tuomiseen julkisissa viroissa suhtautuivat 1980–90-luvuilla syntyneet, kristilliseen oppiin

⁴⁷ Sorsa 2016a, 212–217.

sitoutuneet, pääkaupunkiseudulla asuvat sekä luterilaisen arvomaailman omaavat. Kriittisimpiä taas olivat uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomat suomalaiset.⁴⁸ Kielteisyys uskonnollista pukeutumista kohtaan ei siis ensisijaisesti nouse uskontojen keskinäisistä suhteista tai uskonnollisuudesta, vaan uskonnottomuuteen pohjautuvasta ajattelusta, halusta tehdä yhteiskunnasta ja julkisesta tilasta uskonnoton sekularistisen ajattelun mukaisesti.

Linjauksia uskonnollisesta pukeutumisesta työtehtävissä

Kysymykset uskonnollisen pukeutumisen mahdollisuudesta työtehtävissä ovat keskeisiä käytännön kysymyksiä, joita kohdataan arjessa entistä useammin.

Helsingin Sanomat uutisoi 14.3.2017 verkkolehdessään lyhyesti Euroopan unionin tuomioistuimen antamaa päätöstä. Päätöksestä oli tehty lyhyt uutinen, jonka mukaan työnantajalla oli mahdollisuus kieltää uskonnollisen huivin käyttö työpaikalla. Lyhyt otsikko, joka varsin pian vaihtuikin, antoi kuitenkin virheelisen kuvan tuomioistuimen todellisesta päätöksestä. Jo illalla uutisointi olikin muuttunut moninaisemmaksi: ”EU-tuomioistuin linjasi: Työnantajalla on oikeus kieltää huivin käyttö tiukasti rajatuissa tilanteissa” sekä ”EU-tuomioistuin antoi varovaisen hyväksynnän työpaikkojen huivikielloille – syy ei silti voi olla mikä tahansa, sanoo suomalaisprofessori”.⁴⁹

Kyseisen EU-tuomioistuimen päätösten mukaan kansallisten tuomioistuinten tehtävänä on päättää, onko kussakin maassa toimivilla työnantajilla riittävät syyt huivikielloille. Päätökset perustuivat tapauksiin Ranskassa ja Belgiassa, kun huivia käyttäneet naiset irtisanottiin tehtävistään huivin vuoksi. EU-tuomioistuimen mukaan kieltoja voi kuitenkin toteuttaa vain tiukoin ehdoin: niiden täytyy kohdistua kaikkiin työntekijöihin yhtäläisesti eivätkä ne saa edes välillisesti asettaa esimerkiksi joitakin ryhmiä epäedulliseen asemaan. Myöskään asiakkaan toive huivien kieltämisestä ei riitä työnantajan huivikiellon perusteeksi. Tuomioistuin korosti, että vain hyvin harvoissa tilanteissa erityisesti uskontoon liittyvä ominaisuus voi muodostua aidoksi ja määrääväksi ammatilliseksi vaatimukseksi.⁵⁰

Helsingin Sanomat haastatteli aiheesta työoikeuden professori Seppo Koskista. Hänen mukaansa päätös ei juuri muuta suomalaista lähestymistapaa. Suomessa syrjintätapauksia tarkastellaan yhdenvertaisuuslain mukaan, ja oikeuskäytännöllä on merkitystä vain silloin, kun yksiselitteistä vastausta on muutoin vaikea löytää. Työnantajalla täytyy olla asialliset perusteet, jos se tahtoo kieltää esimerkiksi uskonnollisen asusteen käytön. Tällaisiksi on Suomessa mielletty turvallisuus- ja hygieniasyyt. Lisäksi ei ole selvää, voidaanko huivin käyttäminen tulkita riittäväksi

48 Sorsa 2016a, 327.

49 Reinboth 2017; Ervasti 2017.

50 EU-tuomioistuimen päätökset 2017.

perusteeksi irtisanomiseen, vaikka työpaikalla edellytettäisiin neutraalia pukeutumista.⁵¹

Miten sitten työpaikoilla pitäisi ratkaista kysymykset uskonnollisesta pukeutumisesta työtehtävissä? Kuten edellä kuvattu esimerkki osoittaa, tähän on mahdollonta antaa yksiselitteistä vastausta. Eurooppalaiset tuomioistuimet sekä kansalliset oikeusistuimet ovat tehneet tässä erilaisia ratkaisuja painottaen erilaisia perusteluja ja erilaisia näkökohtia.⁵²

Lähtökohta on, että ihmisellä tulee olla mahdollisuus uskontonsa ja vakaumuksensa ilmaisemiseen myös työtehtävissään. Siksi Suomessa ei ole yleisesti rajoitettu uskonnollista pukeutumista työtehtävissä. Demokraattisessa yhteiskunnassa sekä julkinen tila ylipäänsä että myös työpaikat ovat nykypäivänä monikulttuurisia, joten niissä on uskonnoltaan ja katsomukseltaan, rodultaan ja iältään, sukupuoleltaan ja kulttuuriselta taustaltaan erilaisia työntekijöitä.

Myös EIT:n ratkaisut osoittavat, että uskonnollista pukeutumista työtehtävissä koskevissa kysymyksissä nousee esiin lukuisia intressejä ja huomioon otettavia kysymyksiä. Asiaa voidaan tarkastella niin uskonnon- ja vakaumuksenvapauden, tasa-arvon kuin syrjintälainsäädännön näkökulmista. Yhdessä oikeustapauksessa (Eweida) todettiin, että työnantajan on suojeltava työntekijän oikeutta tunnustaa uskontoaan ja ilmaista se uskonnollisella pukeutumisella. Uskonnollisten asujen pitämisen ei katsottu vaikuttavan haitallisesti yrityksen julkisuuskuvaan. Toisessa tapauksessa (Chaplin) todettiin, että uskonnollisten korujen ja asusteiden käyttäminen oli mahdollista kieltää sairaalaloissa terveys- ja turvallisuussyistä. Joissakin tilanteissa uskonnonvapaus väistää muiden perusoikeuksien toteutumiseksi. Näin esimerkiksi oikeusratkaisuissa (McFarlene ja Ladele), joissa työntekijät uskonnonvapauteensa vedoten edellyttivät mahdollisuutta kieltäytyä tarjoamasta palveluita sukupuolivähemmistöille. Uskonnonvapaus sai väistyä sen perusteella, että kaikkien asiakkaiden tuli saada asianmukaista palvelua ilman syrjintää. Työnantajan tuli tarjota palveluja syrjimättä asiakkaita heidän sukupuolisen suuntautumisensa perusteella, ja tällöin työnantajalla oli oikeus edellyttää kaikkien työntekijöiden toimivan tämän periaatteen mukaisesti.⁵³

EIT:ssä on arvioitu uskonnonvapauden soveltamista työtehtävissä seuraavien kolmen näkökohdan kautta. Ensinnäkin on tarkasteltava, miten keskeisessä roolissa tietyt uskonnolliset tavat tai pukeutumisperinteet ovat uskonnossa. Lisäksi on pohdittava, aiheutuuko siitä ongelmia, jos mukaudutaan uskonnollisen vakaumuksen ilmaisemiseen työpaikoilla. Kolmanneksi on tarkasteltava, onko työntekijä vapaaehtoisesti hyväksynyt hänen uskonnollista ilmaisuaan rajoittavaa säädäntöä.⁵⁴

51 Ervasti 2017.

52 Relano Pastor 2016, 273–276.

53 Saarinen 2014, 647–648 ja 2016; Relano Pastor 2016, 268–276. Kritiikistä ks. Leigh & Hambler 2014.

54 Relano Pastor 2016, 270.

Lähtökohtana on uskonnollisen pukeutumisen salliminen, mikäli asu ei estä työntekeä tai aiheuta terveys- tai turvallisuusongelmia. Uskonnonvapautteen kuuluva oikeus tunnustaa julkisesti uskoaan kuuluu yksilön oikeuksiin myös silloin, kun hän on työtehtävissään. Työnantajalla ei lähtökohtaisesti ole oikeutta kieltää työntekijäänsä ilmaisemasta vakaumustaan. Esimerkiksi se, että työnantajan mielestä uskonnollinen pukeutuminen ei sovi yrityksen imagoon, ei oikeuta työnantajaa kieltämään uskonnollisia asusteita työntekijöiltään.⁵⁵

Esimerkiksi vakuutus-oikeuden ratkaisusta vuodelta 1997 voidaan tehdä johdopäätös, jonka mukaan työnhakijan ja työntekijän uskonnonvapaus perusoikeutena syrjäyttää yksinomaan työnantajan direktio-oikeuteen perustuvan näkemyksen musliminaisen päänhuivin käytön sopimattomuudesta työssä. Eli pelkkä työnantajan näkemys huivin sopimattomuudesta työtehtävään ei oikeuta työntekijän huivinkäytön kieltämistä.⁵⁶

Työnantaja onkin veloitettu huolehtimaan työntekijöiden yhdenvertaisesta kohtelusta. Yhdenvertaisuuslain 12. pykälässä todetaan:

Erilainen kohtelu työsuhteessa ja julkisoikeudellisessa palvelusuhteessa sekä työharjoittelussa ja muussa vastaavassa toiminnassa samoin kuin työhön tai palvelukseen otettaessa on oikeutettua, jos kohtelu perustuu työtehtävien laatua ja niiden suorittamista koskeviin todellisiin ja ratkaiseviin vaatimuksiin ja kohtelu on oikeasuhtaista oikeutettuun tavoitteeseen pääsemiseksi.⁵⁷

Työelämässä tulee kuitenkin vastaan tilanteita, jolloin on valittava esimerkiksi uskonnon- ja vakaumuksenvapauden ja yhdenvertaisuuden kesken, kumpi asetetaan ratkaisuisissa etusijalle. Oikeustieteen professori Mikael Hidén on todennut, että toisinaan ratkaisuisissa korostuu uskonnon- ja vakaumuksenvapauden toteutuminen, toisinaan yhdenvertaisuus. Esimerkiksi ortodoksisella ja katolisella kirkolla on mahdollisuus palkata pastoreikseen vain miespuolisia henkilöitä oppinsa johdosta. Luterilaisessa kirkossa naispappeuden hyväksymisen myötä naisten syrjiminä papin tehtävissä on johtanut syrjintää käsitteleviin oikeudenkäynteihin. Hidénin mukaan on hyväksyttävä se, että vaikeissa tilanteissa on tehtävä ratkaisuja tapauskohtaisesti. Näin ollen yhdenmukaista ratkaisumallia ei ole mahdollista antaa.⁵⁸

Syrjintää ilmenee eri tavoin. Esimerkiksi kaikkien uskonnollisten tunnusmerkien kieltäminen työelämässä syrjisi uskonnollisia ihmisiä suhteessa heihin, jotka eivät ole uskonnollisia tai tahdo näyttää sitä toisille. Syrjintää voi ilmetä myös niin, että esimerkiksi islaminuskoisten uskonnolliset asusteet työtehtävissä kiellään, mutta kristittyjen ristit tai juutalaisten kipa-päähineet sallitaan. Tällöin eri

55 Kortteinen 2013.

56 Saarinen 2016, 859.

57 Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014. Euroopan tasolla syrjintälainsäädännöstä tarkemmin ks. Relano Pastor 2016.

58 Ojanen & Scheinin 2011c, 453–454; Kotiranta 2016, 153.

tavoin uskovat asetetaan eriarvoiseen asemaan. Syrjintä voi olla myös epäsuoraa ja vaikeammin osoitettavaa. Sinänsä neutraali ja yhdenvertainen kohtelu voi jottaa eri ihmisten eriarvoiseen asemaan uskonnon tai vakaumuksen perusteella. Jos työnantaja kieltää mahdollisuuden vuosilomaan tietynä aikakautena työpaikan kiireiden vuoksi, ehdottomuus saattaa tehdä mahdolltomaksi työntekijän loman vieton uskonnollisten juhlapyhien aikaan. Tällainen on tulkittavissa epäsuoraksi syrjinnäksi.⁵⁹

Jotkut työnantajat edellyttävät työntekijöiltään määrätyn työvaatteen käyttöä. Esimerkiksi kaupoissa tai liikennevälineissä työskentelevillä voi olla yhtenäiset työasut. Yhtenäisen työasun käyttö ei sinällään ole este uskonnolliselle puukeutumiselle. Työnantaja voi kunnioittaa työntekijän mahdollisuutta ilmaista vakaumustaan työnantajan edellyttämästä yhtenäisestä puukeutumistyylisestä huolimatta sallimalla esimerkiksi huivin käytön työasun lisänä. Vuonna 2014 Suomessa käytiin keskustelua linja-autonkuljettajan mahdollisuudesta käyttää työssään sikhimiesten käyttämää turbaania. Työsopimusehtojen tulkintaa linjattiin niin, että turbaanin käyttö on mahdollista. Turbaanikielto olisi ollut yhdenvertaisuuslain perusteella syrjintää, sillä se edellytti työntekijän toimivan uskontonsa vastaisesti. Turbaanilla ei myöskään voitu osoittaa olevan merkitystä työturvallisuudelle. Työntekijä käyttää työnantajan hänelle osoittamaa turbaania tai jos tätä vaihtoehtoa ei ole, omaansa.⁶⁰

EIT on ratkaisuisaan ilmaissut, että uskonnollista puukeutumista on mahdollista rajoittaa turvallisuuden ja hygienian vuoksi, kun taustalla ovat konkreettiset syyt. Pelkkä työnantajan yleinen käsitys tai direktio-oikeuteen perustuva määräys uskonnollisen puukeutumisen kiellosta ei kuitenkaan täytä lain edellyttämää täsmällisyyden ja konkreettisuuden vaatimusta. Esimerkiksi sairaalaympäristössä asusteet tai korut voivat johonkin tarttuessaan tai jonkun niihin tarttuessa aiheuttaa turvallisuusriskejä potilaille tai kantajalleen. Myös hygieniavaatimukset voivat edellyttää tiettyjen pähineiden, asusteiden tai korujen käyttökieltoa. Esimerkiksi HUS-kuntayhtymässä uskonnollinen puukeutuminen lähtökohtaisesti sallitaan työtehtävissä, mutta joissakin erityistehtävissä sitä on rajoitettu. Esimerkiksi leikkausaleissa tai ruokahuollossa ei ole mahdollista käyttää omia pähineitä, koska työssä käytetään työnantajan määräämää suojavaatetusta. Helsingin kaupunki on linjannut, että hygienia- tai työturvallisuussyistä edellytettäviä työvaatteita tulee kaikkien käyttää (esimerkiksi sairaala-, keittiö-, puisto- ja siivoustyöntekijät). Muutoin kaupunki ei puutu työntekijöittensä työvaatteisiin, joten esimerkiksi päiväkotien ja koulujen työntekijät voivat puukeutua huiveihin ja huntuihin.⁶¹

Silloin, jos työ edellyttää virkapukua, on työntekijän oman asun rajoittaminen katsottu mahdolliseksi.⁶² Tietyissä virkatehtävissä edellytetään Suomessa yhtenäi-

59 Saarinen 2016, 860–861; Relano Pastor 2016, 259.

60 Salomaa et al. 2014; Massinen 2014; Nikkilä 2016; Kerkelä & Lehtinen 2017.

61 Leigh & Hambler 2014; Massinen 2014; Nikkilä 2016.

62 Massinen 2014.

sen virka-asun käyttöä. Poliisien asut on tarkoin määritelty asetuksessa. Virkapuku ilmaisee kantajansa aseman ja myös velvollisuuden julkisen vallan käyttöön. Suomessa poliisin asuun ei kuulu uskonnolliset päähineet, vaan poliisin asuun on määritelty tietynlaiset, kaikille samanlaiset päähineet, joita poliisien on virkatehtävissään käytettävä.⁶³

Puolustusvoimissa on ohjeistettu pukeutumista palvelus- ja virkapukuohjesäännöillä, joita on päivitetty aika ajoin. Uusin palvelusohjesääntö astui voimaan vuoden 2017 alussa. Sotilaiden on käytettävä sotilas- ja virkapukumääräyksen mukaisia vaatteita ja asusteita. Palvelusohjesääntö kieltää esimerkiksi parran ja viikset, pitkät hiukset miehillä ja vahvat hiuvärit. Muiden kuin sotilaspäähineiden käyttö on kiellettyä. Korujen ja lävistysten käyttö on kiellettyä, mutta naisille sallitaan hillittyjen korvakorujen käyttö.⁶⁴ Oleellista virkapukumääräyksissä on se, että säännökset koskevat kaikkia uskonnosta, vakaumuksesta, tyylistä, kulttuurista tai etnisestä taustasta riippumatta.

Julkisissa tehtävissä, joissa ei edellytetä virkapuvun käyttöä, uskonnollinen pukeutuminen on mahdollista. Tämä koskee myös opetushenkilöstöä. Monikulttuurisuuden kunnioittaminen on myös tärkeä osa koulujen opetustehtävää, mitä uskonnollisen pukeutumisen salliminen edistää. Kouluyhteisössä myös opettajilla tulee olla oikeus ilmaista oma vakaumuksensa, kulttuuritaustansa tai uskontonsa. Näin tehdessään he ovat yhtä lailla sidottuja koulun yhteisiin opetussuunnitelmiin ja linjauksiin, joiden mukaista opetuksen tulee olla. Opettajan tulee aina kunnioittaa oppilaiden oikeutta vakaumuksellisiin valintoihin eikä koskaan käytää asemaansa indoktrinaatioon. Joissakin maissa on keskusteltu uskonnollisen pukeutumisen rajoittamisesta kasvatustyössä perustellen sitä opettajan tai lastenohjaajan ja lasten keskinäisen kommunikoinnin tärkeydellä, mitä kasvojen eleiden ja ilmeiden tunnistaminen edistää. Suomessa ei kuitenkaan ole nähty tarpeelliseksi kieltää uskonnollisten huntujen käyttöä varhaiskasvatus- tai koulutyössä.⁶⁵

Vaikka Suomessa uskonnollisen pukeutumisen salliminen työtehtävissä on lähtökohta, työntekijän on myös kunnioitettava työnantajan oikeuksia. Irtisanoutuminen antaa kyllä työntekijälle joissain tilanteissa mahdollisuuden vapautensa toteuttamiseen, mutta kaikissa tilanteissa se ei ole realistinen vaihtoehto. Siksi tätä ei pidä käyttää työntekijän hiljentämiseen hänen pyytäessään hänelle kuuluvien oikeuksien turvaamista.⁶⁶ Vastuu niin uskonnon- ja vakaumuksenvapauden kuin syrjimättömyydenkin toteutumisesta on työnantajalla. Joka tapauksessa uskonnollista pukeutumista koskevissa tuomioistuinratkaisuisissa on nähtävissä pyrkimys molemminpuolisen joustamiseen ja yhteisen ratkaisun etsimiseen. Sekä työntekijän että työnantajan joustavuus uskonnollista pukeutumista koskevissa

63 Sisäministeriön asetus poliisin virkapuvusta 1106/2013; Kotiranta 2016, 168; Kerkelä & Lehtinen 2017.

64 Yleinen palvelusohjesääntö 2017, 18–19.

65 Nikkilä 2016; Slotte 2016.

66 Relano Pastor 2016, 271.

ristiriitatilanteissa on ehdottoman tärkeää, jotta yhteisiä ja kaikkia osapuolia tyydyttäviä käytännöllistä ratkaisutapaa tukevia linjauksia voidaan tehdä. Monikulttuurisuuden ja erilaisuuden näkeminen myönteisenä asiana on avain erimielisyyksien ratkaisemiseen ja joustavuuteen työyhteisöissä.

Ihmisen hyvinvoinnissa työelämällä on merkittävä rooli. Myönteinen suhtautuminen uskonnolliseen pukeutumiseen työpaikoilla on korkean työllisyyden, maahanmuuttajien kotoutumisen, eri väestöryhmien yhteiskunnalliseen elämään integroimisen sekä naisten aseman parantamisen näkökulmista tärkeää. Myönteiset asenteet ja aktiivinen yhteistyö ratkaisujen etsimiseksi ristiriitatilanteissa voivat tukea merkittäväällä tavalla niin yhteiskunnallisia tavoitteita kuin yksilöiden hyvän elämän saavuttamista. Tähän tarvitaan sekä oikeuksien turvaamista että kokemusta oikeudenmukaisuuden toteutumisesta.

Erilaisuudelle avoin julkinen tila

Julkinen tila on Suomessa perinteisesti ollut vapaa kaikenlaisille uskonnollisille, katsomuksellisille, kulttuurisille ja kielellisille perinteille. Uudemmat uskontoperinteet tuovat mukanaan omat symbolinsa, tapansa ja perinteensä julkiseen tilaan. Uskonnollisten symbolien poistamisella julkisista tiloista voisi olla sekä yksilöille että yhteiskunnalle vaarallisia seuraamuksia. Demokratiaan kuuluu mahdollisuus oman identiteetin ilmaisemiseen myös vaatetuksella, mikäli se ei riko toisten oikeuksia.

Suomessa on säilytettävä julkinen tila mahdollisimman avoimena uskontojen ja katsomusten näkymiselle. Inklusiivinen neutraliteetti sekä yhdenvertaisuuden tukeminen auttavat ratkaisemaan mahdollisia ristiriitoja ilman vastakkainasetteluja. Sen sijaan, että pyrittäisiin estämään uskonnollisuuden näkymistä julkisessa tilassa, linjaus rohkaisee mahdollisuuteen ilmaista uskontoaan ja katsomustaan julkisesti myös pukeutumisella.

Suomalainen lainsäädäntö tukee vahvasti mahdollisuutta pukeutua julkisessa tilassa uskonnolliseen asuun. Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten linjaamat perusoikeudet turvaavat oikeuden uskonnolliseen pukeutumiseen sekä uskonnonvapauden että yhdenvertaisen kohtelun lähtökohdista. Julkisen vallan tehtäviin kuuluu turvata näiden oikeuksien toteutuminen.

Aivan kuten vapauksissa ylipäättään, myös uskonnonvapauden ja uskonnollista pukeutumista koskevien oikeuksien toteutuminen edellyttää joustavuutta myös muiden näkökulmien sekä toisten ihmisten oikeuksien ja vapauksien toteutumiseksi. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset linjaavat myös, että terveyteen, turvallisuuteen sekä yleiseen järjestykseen liittyvissä tilanteissa on mahdollista rajata uskonnollisen pukeutumisen käyttöä.

Kysymykset uskonnollisen pukeutumisen sopimisesta julkiseen tilaan eivät ole ratkenneet yksiselitteisesti oikeusistuimissa. Perusteluissa on nähty ongelmia, jotka eivät aina tue uskonnonvapauden ja yhdenvertaisuuden toteutumista. Ideologisen

uskonnollisen pukeutumisen kannattamisen tai vastustamisen sijaan on syytä suosia käytännöllistä lähestymistapaa uskonnolliseen pukeutumiseen ja sen mahdollisuuksiin erityistilanteissa. Erityisesti työelämässä uskonnollista pukeutumista koskevia päätöksiä tulisi ratkaista käytännöllisesti, yhdenvertaisuutta ja uskonnonvapautta kunnioittaen. Lähtökohtana on uskonnollisen pukeutumisen salliminen. Samalla on hyväksyttävä, että joissakin tilanteissa uskonnolliset asusteet on mahdollista kieltää. Kieltojen tulee kohdistua samalla tavalla kaikkiin ihmisiin, mutta käytännössä ne usein kohdistuvat erityisesti naisiin. Uskonnollisen pukeutumisen salliminen työelämässä tukee naisten osallisuutta ja kotoutumista, ja mahdollisuus osallistua työelämään puolestaan vahvistaa sukupuolten välistä tasa-arvoisuutta.

Uskonnollisen pukeutumisen salliminen tukee uskonnollista ja kulttuurista moninaisuutta yhteiskunnassa sekä yhteiskuntarauhaa. Vaikka suomalaisten suhtautuminen uskonnolliseen pukeutumiseen on muuttunut myönteisemmäksi, edelleen erityisesti islaminuskoisten uskonnollista pukeutumista kohtaan ilmenee vahvaa kielteisyyttä suomalaisten keskuudessa. Toisaalta erittäin suuri osa suomalaisista suhtautuu uskonnolliseen pukeutumiseen julkisessa tilassa neutraalisti ja kiihottomasti. Onkin huolehdittava siitä, että neutraalit kannat eivät muutu kielteiseksi ennakkoluulojen tai muiden maiden uskonnollista pukeutumista kieltävien esimerkkien myötä. Tämän estämiseksi ja uskonnollisen pukeutumisen yhteiskunnallisen hyväksyttävyyden vahvistamiseksi tarvitaan keskustelua uskonnon- ja vakaumuksenvapauden sekä yhdenvertaisuuden toteutumisesta ja toteuttamisesta suomalaisessa yhteiskunnassa.

Viime vuosina uskonnollisten ääriliikkeiden leviäminen on herättänyt Euroopassa kysymyksen, miksi eurooppalaiset nuoret ovat lähteneet mukaan äärijärjestö ISISin toimintaan. Helsingin Sanomien artikkelissa haastateltiin sekä suomalaisia asiantuntijoita että belgialaista miestä, joka työskenteli nuorten radikalisoitumista ehkäisevässä projektissa. Moad El Boudaatin mukaan muslimivähemmistö oli kokenut, ettei heitä kohdeltu tasa-arvoisesti. Musliminuoriso alkoi ahdistua, kun Antwerpenissä kiellettiin pään peittävät huivit kouluissa vuonna 2009 ja koko maassa kasvot peittävien burkien käyttö vuonna 2011. Boudaatin mukaan nuoret kokivat, että päätökset olivat hyökkäyksiä islamia vastaan ja ettei heillä tästä johtuen ollut paikkaa belgialaisessa yhteiskunnassa.⁶⁷

Vaikka uskonnollinen pukeutuminen saa Suomessa vahvan lain turvan, keskeisintä on oikeudenmukaisen hyvän etsiminen. Oikeuksien kunnioittaminen, yhteiskunnan uskontorauha ja uskonnollisen radikalismien ehkäiseminen edellyttävät hyvää vuoropuhelua, mutta myös joustavuutta ja yhteisen hyvän etsimistä niin eri ihmisten kuin työnantajien, uskonnollisten yhteisöjen ja valtiovallankin kesken.

67 Syrjäytyminen ja rasismi sysivät ääriliikkeisiin 2015.

Pohdintakysymyksiä

- Pohdi omaa suhtautumistasi uskonnolliseen pukeutumiseen.
- Ihminen ilmaisee pukeutumisellaan monia asioita: mielipiteitään, tyyllisiä ihanteitaan, musiikkimakuaan tai kulttuurista ja uskonnollista taustaansa. Millaisissa tilanteissa mielestäsi ihmisen pukeutumiseen voidaan ylipäätään puuttua? Minkälaisia kirjoittamattomia sääntöjä esimerkiksi työelämän pukeutumiskoodeissa vallitsee?
- Miten yhteiskunnassa voidaan vahvistaa myönteistä suhtautumista uskonnolliseen tai kulttuuriseen pukeutumiseen?
- Pohdi tilanteita, joissa uskonnollisen pukeutumisen rajoittaminen voi tulla kyseeseen edellä mainittujen näkökulmien valossa?
- Miten yhteiskunnassa voidaan tukea sitä, että uskonnollinen tai kulttuurinen pukeutuminen on henkilön oman tahdon mukaista eikä pakotettua?

4 YHTEISKUNNAN LAINSÄÄDÄNTÖ JA USKONNOLLINEN LAINTULKINTA

Yhteinen laki – sitoutuvatko kaikki?

Suomalaisessa yhteiskunnassa yksi keskeinen periaate on se, että laki on kaikille sama ja yhteinen. Suomen perustuslain 6. pykälän mukaan *Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä*. Pykälä tukee oikeudenmukaisuuden toteutumista ja ihmisten yhdenvertaista kohtelua. Ihminen, joka elää ja vaikuttaa Suomessa, on oikeutettu lain tuomaan suojaan ja toisaalta velvollinen noudattamaan lakia – tai ottamaan vastaan sen rikkomisesta aiheutuneet seuraukset.¹

Ihmisten kannalta tämä lähtökohta on erinomainen asia. Yhdenvertaisuus, syrjimättömyys ja ihmisten samanlainen kohtelevinen tukevat yksilön mahdollisuutta elää rauhassa ja edistää omaa ja yhteiskunnallista hyvää. Samalla yksilö on suojassa oikeuden mielivaltaiselta käytöltä. Siellä, missä yhteiskunnallinen järjestys on hajonnut, korruptio vaikuttaa tai diktatuurinkaltainen hallinto vallitsee, lakikaan ei ole kaikille sama. Ilman lain yhtäläistä velvoittavuutta yhteiskunta ei kykene toimimaan tehtävässään oikeudenmukaisuuden ja yhteisen hyvän edistämiseksi.

Suomessa oikeusjärjestyksen kunnioitus on yksi keskeisistä yhteiskunnallisen vakauden luojista. Tilastokeskuksen kokoaman ”Suomi maailman kärjessä” -luettelon mukaan Suomi on maailman vakain ja turvallisin maa: Suomessa on paras hallinto ja riippumattomin oikeuslaitos, kolmanneksi vähiten korruptiota ja Suomi on kolmanneksi paras maa laillisuusperiaatteen noudattamisessa. Suomi sijoittuu myös ihmisten perusoikeuksien suojelemisessa jaetulle ykkössijalle maailmassa.²

Legitimiteetillä tarkoitetaan lainsäädäntöjärjestelmän hyväksyttävyyttä kansalaisten silmissä. Suomessa luottamus oikeuslaitokseen on ollut perinteisesti korkealla. *Kansan arvot 2015* -tutkimuksen mukaan 75 prosenttia suomalaisista luotti oikeuslaitokseen erittäin tai melko paljon. Toisaalta on myös nähtävissä, että elintasolla on yhteys siihen, miten paljon yhteiskunnallisiin instituutioihin luotetaan. Helsingin yliopistossa tehdyn tutkimuksen mukaan niukka elämä, jonka taustalla on alhainen tulo- ja koulutustaso, lisää epäluottamusta tuomioistuimia kohtaan.³

Lainsäädäntö tuo mukanaan oikeuksia mutta myös velvollisuuksia. Ihminen ei voi valita ottavansa itselleen perusoikeudet ja sosiaalietuudet ja jättää samalla

1 Suomen perustuslaki 731/1999, § 6; Hallberg 2011, 42–43. Mielenkiintoinen historiallinen juonne on se, että sääty-yhteiskuntaan kuuluneet papiston, kuten muidenkin säätyjen, erivapaudet lakkautettiin lopullisesti vasta vuonna 1995. Käytännössä niiden merkitys oli ollut jo kauan lähes olematon. Kirkko ja valtio -komitean mietintö 1977, 87–91.

2 Suomi maailman kärjessä http://www.tilastokeskus.fi/ajk/satavuotiasuomi/suomimaailmankarjessa.html?_ga=1.172006372.671008152.1480488966.

3 *Kansan arvot -tutkimus 2015*; Reinboth 2016a.

toisten oikeudet kunnioittamatta tai yhteiskunnalliset velvollisuudet hoitamatta. Kun lainsäädäntö Suomessa luodaan demokraattisesti, enemmistön hyväksymänä eduskunnassa, on selvää, että aina laki ei tyydytä kaikkia. Hallituksen ohjelman mukaisesti ja sen johdolla valmisteltua lainsäädäntöä tarkastellaan kuitenkin yhteisesti kaikkien puolueiden kansanedustajien kesken valiokuntatyöskentelyissä, ja niistä päätetään lopulta äänestyksillä eduskunnan täysistunnossa. Tällä turvataan se, että erilaiset näkökohdat pääsevät kuuluviin ennen lain hyväksymistä.

Lainsäädäntö voi olla vastoin eri intressitahojen, kansalaisten tai yhteiskunnassa vaikuttavien yhteisöjen toiveita ja näkemyksiä. Lain velvoittavuus koskee siitä huolimatta heitäkin. Lakia vastaan asettuminen merkitsee valmiutta ottaa vastaan tuomio, joka lain rikkomisesta on määrätty seuraukseksi.

Uskonnollisten yhteisöjen ja niiden jäsenten suhteen kysymys lain velvoittavuudesta voi kuitenkin olla hieman hankalampi. Lähtökohtaisesti kaikki lainsäädäntö koskee niitäkin. Uskonnollisissa yhteisöissä yhteiskunnallisen lain hyväksyttävyyden ja velvoittavuuden, legitimitetin, tulkintaan voi sisältyä ristiriitaa, joka nousee niiden opista. Jos yhteiskunnallinen lainsäädäntö on ristiriidassa yhteisön opillisen auktoriteetin, käytännössä Jumalan tahdon tulkinnan tai pyhän kirjan velvoittavien ohjeiden kanssa, ongelmia voi syntyä siitä, kumpaa lakia yhteisön ja sen jäsenten tulisi ensisijaisesti noudattaa. Uskonnollisissa yhteisöissä esiintyy usein ajatus, että uskonnollinen auktoriteetti on maallista auktoriteettia korkeampi ja ensisijaisempi noudatettava.⁴

Tämän luonnonoikeudellisen ajattelun mukaan lain tulee olla sopusoinnussa yleemmäksi miellettyjen, esimerkiksi uskonnollisten, periaatteiden kanssa, jotta se voisi olla legitiimiä. Pelkkä oikeuspositivismiksi kutsuttu näkemys, että laki voisi olla oikeutta pelkästään säätämistapansa perusteella, ei tällöin riitä, vaan oikeuden katsotaan pohjautuvan moraaliin ja eettisiin periaatteisiin. Ne taas rakentuvat kussakin yhteiskunnassa ainakin maan historian, uskonnollisen vaikutuksen ja kulttuuriperinteen pohjalta.⁵

Tässä luvussa tarkastellaan yhteiskunnallisen lain ja uskonnollisen laintulkinnan suhdetta Suomessa. Aluksi selvitetään uskonnon ja lainsäädännön suhteen historiallista kehitystä Suomessa. Tämän jälkeen pohditaan uskonnon vaikutusta lainsäädäntöön ja sen tulkintaan sekä sitä, missä määrin lainsäädännössä on otettava huomioon yksilöiden ja ryhmien erityistoiveita. Sen jälkeen tarkastellaan viimeaikaisia pohdintoja uskonnollisen ja yhteiskunnallisen laintulkinnan ristiriidoista. Lopuksi pohditaan, miten laajalti yhteiskunnassa on mahdollista sallia uskonnollisten yhteisöjen erityistoiveita yhteiskunnallisen lain rinnalla.

4 Ks. Applying God's Law 2013.

5 Karapuu 2011, 67–68; Juntunen 2015, 10–15.

Lainsäädännön kehitys Suomessa

Kristillisessä kirkossa oli jo varhain pyrkimys omaan lainsäädäntöön ja sen avulla hallinnolliseen ja toiminnalliseen järjestykseen. Kirkollinen oikeus määritteli kirkon perusteet, hallintojärjestelmän ja toiminnan sisällön. Näkemys Jumalan tahdon mukaisesta elämästä, joka sai pohjansa jo Vanhan testamentin kymmenestä käskystä, ohjasi ihmisten arkea. Käsitys synnistä ja sen sisällöstä oli keskeisesti läsnä kirkon elämässä. Keskeiset kristilliset käsitteet, kuten synnintunnustus, rippi, armo ja anteeksianto, nivoutuivat olennaisesti käsitykseen oikeasta ja väärästä.

Kirkon itsenäisyyden ja omavaltaisuuden ansiosta ympärillä olleet maalliset vallat eivät kyenneet vaikuttamaan kirkon elämään ja oppiin. Reformaatiossa luterilaisuus irtautui katolisen kirkon käytännöstä, jossa kirkolle kuului merkittävästi valtaa myös maallisissa asioissa. Lutherin mukaan maallisen vallan tehtäviin kuului muun muassa tuomiovallan käyttö, mutta kirkon tuli huolehtia opetuksesta ja ihmisten ohjaamisesta vain Jumalan sanan julistuksella. Vaikka reformaation myötä ja maallisten valtioiden oikeudellisen kehityksen myötä monet aiemmin kirkolle kuuluneet asiat siirtyivät maallisen päätätävällän piiriin, kirkollinen oikeus säilyi edelleen kirkon sisäistä elämää ohjaavana asiana.

Kun luterilaisessa Ruotsi-Suomessa kruunun voudit hoitivat oikeudenvallontaa ja hallintoa, laintulkinnassa heijastui myös kulttuurissa vaikuttanut, uskonnolliselta perustalta noussut ymmärrys oikeasta ja väärästä. Tähän oli useita syitä. Koska kirkollinen elämä oli jo pitkään ollut järjestäytynyttä, se toimi monilta osin esimerkkinä myös maallisen hallinnon järjestämiselle. Valtakunnan lainsäädännön kehittyminen ei kuitenkaan hävittänyt oikeuden uskonnollista taustaa. Erityisesti valtiokirkkojärjestelmä, kirkollisen hallinnon ja verotuksen vahva rooli sekä kirkollinen oikeus ilmensivät kirkon roolia oikean ja väärän osoittajana ja sen tulkitsijana. Myöskään uskonnollisen laintulkinnan vaikutus ei sinänsä aiheuttanut ristiriitaa luterilaisessa Ruotsi-Suomessa kirkon ja valtion tiiviin yhteyden vuoksi. Siinä, missä kirkko tarvitsi maallista valtaa oman moraaliopetuksensa tukemiseen, kuningas tarvitsi kirkon moraaliopetusta kansakunnan yhtenäisyyden vahvistamiseen, siveettömyyden ja rikollisuuden ehkäisemiseen sekä kansan sivistämiseen.⁶

Maallisen hallinnon vahvistuminen ja irtautuminen kirkollisesta hallinnosta tapahtui Ruotsi-Suomessa ja sittemmin autonomisessa Suomessa vähitellen. Lainsäädännön kehittyminen hidastui autonomian ajan alussa. 1800-luvun loppupuolella liberalismien hengessä toteutettiin useita esimerkiksi kunnallishallintoa, koulujärjestelmää ja kirkkoa koskeneita lakiuudistuksia. Kirkon ja maallisen hallinnon eriytyvä laintulkinta näkyi esimerkiksi vuoden 1869 kirkkolain säätämisen järjestyksessä, jossa hallitsija tai säädät eivät saaneet muuttaa kirkolliskokouksen

6 Jyränki 2000, 6–10; Heininen & Heikkilä 1996, 29–34; Immonen 2016, 57–62. Ks. esim. Oikeudenkäymiskaari 4/1734.

kirkkolakiesitystä, vaan heidän täytyi joko hyväksyä tai hylätä se sellaisenaan. Kirkon oma lainsäädäntö suojasi kirkkoa valtion puuttumiselta sen sisäisiin asioihin.⁷

Oikeastaan vasta itsenäistyminen ja sisällissodan jälkeinen aika mahdollistivat Suomessa vahvan yhteiskunnallisen lainsäädännön kehityksen. Vuoden 1919 hallitusmuodossa oli nähtävissä myös valtion tunnustuksellinen neutraliteetti, joka irrotti valtion toiminnan uskonnollisesta tulkinnasta tai perustelusta. Suomessa evankelis-luterilaisen kirkon ja valtion suhteiden erillisuus ei kuitenkaan merkinnyt näiden vastakkainasettelua. Kirkko tunnusti valtion vallan maallisenä oikeudenjakajana luterilaisen regimenttiopin mukaisesti. Kirkolliskokoukselle annettiin silti mahdollisuus antaa lausuntoja, tehdä aloitteita ja esittää toivomuksia kirkon ja valtion suhdetta ja kirkon intressejä koskeviin asioihin liittyvissä lainsäädäntöuudistuksissa.⁸

Suomalaisessa lainsäädäntötyössä pyydetään usein lain valmisteluvaiheessa lausuntoja niiltä tahoilta yhteiskunnassa, joita valmisteilla oleva lainsäädäntö erityisesti koskee ja joita se syystä tai toisesta kiinnostaa. Kansalaisyhteiskunnan sekä eri intressiryhmien kuuleminen on ollut yksi osa demokratian toteutumista ja erilaisten mielipiteiden kuulemista ja huomioon ottamista. Vaikka uskonnollisilla tai katsomuksellisilla toimijoilla ei siis Suomessa ole valtaa yhteiskunnallisen lainsäädännön sisällön määrittelyssä, ne saavat ilmaista näkemyksensä niiden intresseihin kuuluvan lain valmisteluvaiheessa. On kuitenkin muistettava, että oikeutta luodaan ja tulkitaan aina yhteisössä, jossa vaikuttavat esimerkiksi yhteiskunnallinen järjestelmä, arvomaailma, uskonnolliset ja katsomukselliset tulkinnat sekä tulkitsijoiden henkilökohtaiset mielipiteet. Oikeuden tulkinta ei siis ole pelkkää muodollista lainluentaa. Useissa tapauksissa on mahdollista esimerkiksi päättää tuomion pituudesta tietyn rangaistusmarginaalin puitteissa. Tällöin tuomarilla on mahdollisuus käyttää harkintaa ja pohtia erilaisten perustelujen vaikutusta päätöksessään tuomion kestosta.

Suomessa esivallan ja kirkon välillä ei ole ollut merkittäviä ristiriitoja lain-tulkinnassa, vaan ne ovat kulkeneet historiassa käsi kädessä. Luterilaisessa perinteessä ei ole lähtökohtaisesti asetettu maallisen esivallan lainsäädäntö- ja tuomiovaltaa vastaan, kun niiden on tulkittu tukevan oikeudenmukaisuuden edistämistä ja yhdenvertaisuuden toteutumista. Suomessa tätä tulkintaa ovat vahvistaneet luterilaisten enemmistöasema sekä vahva kirkon ja valtion yhteistyön perinne. Toisaalta esimerkiksi luterilaisen regimenttiopin mukaan kristittyjen tulee pysyä kuuliaisina esivallalle vain silloin, kun se toteuttaa tehtävänsä heikompiensa tukijana ja oikeudenmukaisuuden edistäjänä. Jos tämä ei toteudu, kristittyjen tulee asettua esivaltaa vastaan. Silloin ohjenuorana on ns. Clausula Petri: ”Enemmän tulee totella

7 Kirkko ja valtio -komitean mietintö 1977, 17–18.

8 Kirkko ja valtio -komitean mietintö 1977, 18.

Jumalaa kuin ihmisiä” (Apt. 5:29). Tämä tekee kristityille ainakin muodollisesti mahdolliseksi asettumisen valtion lakia vastaan.

Aiheesta nousi kohu kesällä 2013, kun silloinen sisäministeri Päivi Räsänen (kd.) viittasi puheessaan Kansanlähetyksen kesäpäivillä järjestetyssä seminaarissa tähän. Esitetyssä kritiikissä Räsänen roolin sisäministerinä eli lain noudattamisen valvomista hoitavan keskeisen ministeriön esimiehenä katsottiin olevan ristiriidassa hänen hengellis-teologisen puheensa kanssa, jossa hän kuvasi luterilaiseen regimenttioppiin kuuluvaa Clausula Petri -ajattelua. Räsänen pohti puheessaan kristityn suhtautumista lakiin silloin, kun se pakottaa ihmisen toimimaan selvästi vastoin Raamattua.⁹

Tämä kysymys on ollut vaikea kirkkoille ja kristityille eri puolilla maailmaa. Miten kristittyjen tulisi toimia maassa, jossa uskonnonharjoitus on kiellettyä? Entä silloin, kun päättäjät toimivat ehdottoman väärin ja korruption tai muiden rikosten avulla käyttävät yksinvaltaa? Mitä tosiasiallisia mahdollisuuksia kristityillä tai kirkkoilla on vaikuttaa yhteiskunnan päättäjiin silloin, kun nämä toimivat vastoin kristinuskon mukaista ymmärrystä oikeasta ja väärästä?

Oikeuden ja uskonnon suhteesta

Kuten edellä on todettu, yhteiskunnallinen laki on ainakin modernien valtioiden oikeusperinteessä irrottautunut uskonnollisesta tulkinnasta. Tämä oli tärkeä suunnanvalinta aikanaan Euroopan uskonnollisen moninaisuuden keskellä, jotta yhteiskunnallisen lain legitimitetti eli hyväksyttävyys kansalaisten silmissä säilyi. Uskonnolliset opit eivät Suomessa ohjaa lainsäädäntöä tai julkista toimintaa, mutta tietenkin ne – yhtä lailla kuin muut katsomukset, mielipiteet, arvostukset tai kokemukset – vaikuttavat yhteiskunnassa niiden ihmisten kautta, jotka valmistelevat lakeja tai päättävät lainsäädännöstä ja sen tulkinnasta.

Yhteiskunnallinen laintulkinta on kulttuurisidonnaista. Oikeusjärjestyksen täytyy perustua joihinkin arvoihin ja ymmärrykseen oikeasta ja väärästä ollakseen kansalaisten silmissä uskottavaa ja vaikuttavaa. Tämä oikeusjärjestyksen taustalla oleva eettinen vaikutus voi rakentua erilaisista maailmankatsomuksellisista, uskonnollisista tai muista sisäisistä vakuuttuneisuuksista oikean ja väärän erottelussa. Euroopassa ja Suomessa tätä on ohjannut kristillinen tulkinta oikeasta ja väärästä. Länsimaisen lainsäädännön taustalla olevat kriteerit ihmisyksilön arvosta, lähimmäisyyden periaatteesta sekä luomakunnan ja elämän suojelemisen periaatteista eivät kuitenkaan ole olleet pelkästään kristinuskon arvoja vaan yhteisiä monille uskonnoille ja katsomuksille. Samoin esimerkiksi monissa islaminuskoisten

⁹ Jaatila 2013.

enemmistön omaavissa maissa islaminuskon pohjalta rakentuva uskonnollinen oikeusajattelu heijastuu yhteiskunnalliseen elämään.¹⁰

Luterilaisessa perinteessä on erotettu toisistaan maallinen ja hengellinen hallintavalta. Tämä tarkoittaa sen painottamista, ettei yhteiskunnallista lainsäädäntöä ole mahdollista eikä syytäkään lukea Raamatusta. Myöskään kirkko ei ole oikea taho määrittelemään yhteiskunnan lainsäädäntöä. Regimenttioppi perustuu ajatteluun Jumalan toiminnasta myös maallisen vallan kautta ilman, että kirkon täytyy puuttua maallisen vallan tehtäviin. Kun maallinen valta luo oikeusjärjestystä ja tulkitsee sitä, kriteereinä täytyy käyttää sekä omaatuntoa että järkeä. Jos maallinen valta toimii kuitenkin vastoin tehtävänsä eli pyrkimystä oikean ja hyvän edistämiseen ja suojelemiseen sekä pahan rajoittamiseen, kirkossa on asetettava esivaltaa vastaan.¹¹

Suomalaisessa perinteessä kynnys oikeusjärjestystä vastaan nousemiselle on hyvin korkea. Tietenkin yksilöt jättävät lakeja noudattamatta ja asettuvat näin lakia ja oikeutta vastaan. Yksittäinen rikos ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö ihminen tunnustaisi lainsäädännön velvoittavuutta vaikka toimisi sitä vastaan. Yksittäinen lain vastustaminen ei myöskään välttämättä merkitse sitä, että kyseisen lain taustalla olevaa näkemystä oikeasta ja väärästä pidettäisiin virheellisenä.

Demokraattisesti säädetty lainsäädäntö ei ole erehtymätöntä. Siinä voi olla puutteita yksilön, ryhmän tai yleisemmänkin kansalaismielipiteen näkökulmista. Oikeusteologian dosentti Hannu Juntunen kuitenkin toteaa, että epätäydellisyydestään huolimatta lainsäädäntö on ainoa, joka meillä on. Mikäli maassa ei ole toimivaa oikeuslaitosta eikä ihmisillä kunnioitusta ja luottamusta yhteiskunnallisiin instituutioihin, kuten armeijaan, poliisiin tai tuomioistuimiin, valtio on ajautumassa romahdustilaan (*failed, collapsed state*). Onkin vaarallista, jos yhteiskunnassa asetutaan toimimaan oikeutta vastaan ”ottamalla laki omiin käsiin”. Siksi lain vastaista toimintaa ei voi pitää järjestäytyneessä yhteiskunnassa hyväksyttävänä. Lainsäädäntöön tulee suhtautua kriittisesti ja sitä tulee korjata, mutta tätä ei voida tehdä esimerkiksi erityisintressien pohjalta tai yksityisten mielipiteiden vuoksi.¹²

Antero Jyrängin mukaan kansanvaltaisessa yhteiskunnassa yksilön mahdollisuudet vaikuttaa yhteiskuntaan eivät voi kuitenkaan rajoittua edustuksellisuuden puitteisiin. Kansanvaltaan kuuluu vapaa ja julkinen keskustelu ennen ja jälkeen päätöksenteon. Myös kansalaisyhteiskunnan avoin toiminta ja yksilön mahdollisuus vaikuttaa niin lähiympäristössään kuin laajemminkin ovat kansanvallan olennaisia osia.¹³

Suomessakin on keskusteltu kansalaistottelemattomuudesta ja sen hyväksyttävyydestä. Keskustelussa on ilmennyt erilaista tulkintaa kansalaistottelemattomuuden

10 Mair 2013, 393; Juntunen 2015, 14–15, 21; Lipka 2017.

11 Juntunen 2015, 14–15, 23, 97–99.

12 Juntunen 2015, 24.

13 Jyränki 2000, 57.

luonteesta, erityisesti sen suhteesta laittomuuteen.¹⁴ Luterilaisen regimenttiajattelun mukaan kristityn tehtävänä on olla kriittinen esivallaa kohtaan silloin, kun kristitty ei katso esivallan toimien johtavan oikeudenmukaisuuden toteutumiseen tai heikompiosaisten aseman parantamiseen. Perusteltu kriittinen toiminta yhteiskunnassa niin opposition, median, järjestöjen kuin yksittäisten kansalaistenkin toteuttamana on olennainen osa demokraattista yhteiskuntaa. Tällaisia kritiikin ilmaisun keinoja ovat esimerkiksi adressit tai mielenosoitukset. Yhteiskunta, jossa kriittisyydelle on tilaa, voi myös uudistua ja kehittyä. Kriittisten äänien vaientaminen taas kertoo sananvapauden ja demokratian syvistä ongelmista.

Kristityn sinisilmäinen luottamus esivallan toimiin on vääränlaista regimenttiopin tulkintaa. Kaikkea ei sovi hyväksyä, vaan ihmisen on ajateltava itse ja osallistuttava oikeudenmukaisen yhteiskunnan kehittämiseen. Siksi kiinnostus yhteiskunnallisista asioista ja niihin vaikuttaminen on kristitylle luontevaa ja toivottavaa. Juuri yhteiskunnassa esiintyvä kriittisyys pakottaa päätöksentekijät tutkimaan, ottamaan selvää ja perustelevaan päätöksiään. Tällainen toiminta estää yhteiskunnallista korruptiota ja vahvistaa oikeudenmukaisuuden toteutumista.

Kansalaistottelemattomuudella taas lähtökohtaisesti tarkoitetaan sellaista vaikuttamistyötä tai -toimintaa, jossa tietoisesti joudutaan rikkomaan laillisuuden rajoja. Sen tavoitteena on muuttaa epäoikeudenmukaisena tai moraalisesti vääränä pidettyä, yleensä jotakin tiettyä lakia. Koska kansalaistottelemattomuudessa yleensä liikutaan laittomuuden alueella, keskeinen kysymys onkin, voiko laitton toiminta joskus olla moraalisesti hyväksyttävää?

Esimerkiksi Greenpeace ilmaisee edistävänsä asioita tarvittaessa rauhanomaisen kansalaistottelemattomuuden keinoin. Tutkimus- ja selvitystyön, päättäjien kanssa tehtävän vuorovaikutuksen ja mielipiteisiin vaikuttamisen lisäksi järjestön vapaaehtoiset ovat valmiita rauhanomaiseen kansalaistottelemattomuuteen silloin, kun yritykset ja päättäjät eivät kuuntele kansalaisyhteiskuntaa. Kansalaistottelemattomuudella tavoitellaan yhteistä hyvää, ei omaa henkilökohtaista etua. Lisäksi sitä toteutetaan Greenpeaceassa omin kasvoin, nimin ja väkivallattomasti. Järjestön aktivistit ovat myös valmiita kohtaamaan oikeuslaitoksen ja toiminnasta mahdollisesti aiheutuvat seuraukset.¹⁵

Kansalaistottelemattomuudella saavutetaan muutoksia tyypillisesti vasta pidemmän ajan kuluessa; se johtaa harvoin järjestelmän muutoksiin saman tien. Sen keskeisenä tehtävänä on kuitenkin nostaa keskusteluun yhteiskunnassa ilmeneviä epäkohtia ja pyrkiä saamaan niihin muutosta. Koska demokraattisessa yhteiskunnassa lakeja voidaan muuttaa, kansalaistottelemattomuudella pyritään nostamaan ongelmalliseksi katsottuja asioita uuteen käsittelyyn ja saamaan aikaan muutoksia sekä päätöksiin, toimintaan että lakeihin.¹⁶

14 Palsa 2017; Koljonen 2017.

15 Greenpeacen toimintatavat 2009.

16 Palsa 2017.

Kansalaistottelemattomuus voi olla moraalisesti perusteltua ja oikeudenmukaisuutta edistävää, vaikka se rikkoisikin lakia. Ihminen voi joutua yksittäisessä tilanteessa valitsemaan kahden huonon vaihtoehdon välillä: laittoman toiminnan ja esimerkiksi apua tarvitsevan ihmisen auttamatta jättämisen tai peruuttamattoman ympäristötuhon sallimisen välillä. Tuomioistuinten mukaan kansalaistottelemattomuus voi kuitenkin olla oikeudenmukaisuuspyrkimyksestä huolimatta tuomitettavaa, sillä tuomioistuinten tehtävänä on tulkita lain noudattamista ensisijaisesti kirjoitetun lain näkökulmasta. Siksi kansalaistottelemattomuuteen pohjautuvaa laitonta toimintaa ei pääsääntöisesti voida hyväksyä. Aina lain noudattamisen raja ei kuitenkaan ole selvä, ja tätä tulkintaa tuomioistuimetkin joutuvat tekemään.¹⁷

Yksilön näkökulmasta kansalaistottelemattomuus voi johtaa tuomioon. On kuitenkin toivottavaa, että tällaisissa tilanteissa tuomioistuimet arvioisivat teon rangaistavuutta kokonaisuutena käyttäen. Tällöin voidaan pohtia ainakin sitä, onko kansalaistottelemattomuus noussut oman edun tavoittelusta vai elämän suojelemisesta tai heikossa asemassa olevan tukemisesta.

Lähtökohtaisesti on ajateltava, että lain velvoittavuudesta luopuminen aiheuttaa yhteiskunnassa laajenevia ongelmia. Suomen kaltaisessa oikeusvaltiossa laillisuuden noudattaminen ja lainsäädännön uudistamiseen vaikuttaminen tukevat lopulta parhaiten heikommassa asemassa olevien puolustamista ja heidän asiansa edistämistä. Lain tulkitsemisessa on kuitenkin syytä ottaa huomioon niin luonnollisen lain kuin oikeuspositivistisen kirjoitetun lain tulkinnan näkökulmat. Niitä molempia tarvitaan, jotta yhteiskunnallinen lainsäädäntö voidaan kansalaisten keskuudessa nähdä luotettavana ja oikeudenmukaisena. Hannu Juntusen mukaan lainsäädäntö ei voi olla pidemmän päälle kestävä, jos se on yleisesti kansan moraali- ja oikeustajun vastaista.¹⁸ Juuri moraali- ja oikeustaju sisältää myös aineksia maailmankatsomuksesta, uskonnollisesta tai katsomuksellisesta vakaumuksesta tai muista mielipiteistä. Näin ne heijastuvat myös lainsäädäntöön ja sen tulkintaan.

Eurooppalainen maallisen julkisen vallan ja lainsäädännön perinne on kohdannut uudenlaisia haasteita monikulttuurisuuden vahvistumisen sekä uskonnollisen moninaisuuden voimistumisen takia. Eri kulttuureista saapuvilla voi olla erilainen suhtautuminen lainsäädäntöön sekä erilainen käsitys lain sisällöstä ja tulkinnasta. Sinänsä ihmisille yhteiseksi miellettyyn, omastatunnosta ja kultaisesta säännöstä voimansa saavaan luonnonoikeudelliseen laintulkintaan voi sekoittua kulttuurista välittyviä piirteitä ja tulkintatapoja. Tällöin kaikille yhtäläisiä ihmisoikeuksiaikin saatetaan tulkita eri tavoin. Aiemmin mainitussa Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa tehdyssä tutkimuksessa ilmeni, että maahanmuuttajien, erityisesti Euroopan ulkopuolella syntyneiden, keskuudessa ilmeni näkemystä, että suomalaisissa tuomioistuimissa suositaan naisia. Syyksi arvellaan heidän taustaansa,

¹⁷ Pulsa 2017.

¹⁸ Juntunen 2015, 24.

jossa naisten asema on Suomeen verrattuna usein heikompi. Suomessa taas esimerkiksi tuomareista ja syyttäjistä jo yli puolet on naisia ja tasa-arvo monilta osin pitkälle toteutunut.¹⁹

Uskonnon yksityinen tila laajentuu usein myös julkiseen tilaan ja alueeseen, sillä monet uskonnon piirteet vaikuttavat laajemmin yhteiskuntaan. Esimerkiksi avioliittoon ja avioeroon, naisten ja lasten asemaan ja kohteluun, omaisuuden hoitamiseen ja perinnönjakoon liittyvät kysymykset voivat saada uskonnollisissa yhteisöissä yhteiskunnalliseen laintulkintaan nähden omaleimaista tulkintaa. Lisäksi Eurooppaan on muuttanut yhä enemmän ihmisiä maista, joissa yhteiskunnallinen oikeudenkäyttö ei asetu yksiselitteisesti uskonnollisen oikeuden yläpuolelle. Tällöin perinne, jossa uskonnollinen lainsäädäntö on maallista korkea-arvoisempaa, kohtaa eurooppalaisen maallisen lainsäädännön.²⁰

Valtion ja uskonnollisten yhteisöjen laintulkinnan kohtaamispiintoja

Perustuslaki on Suomen valtion oikeudellinen perusta. Se määrittää myös kaikkia Suomessa olevia koskevat perusoikeudet ja toisaalta myös velvollisuudet. Perustuslain mukaan valtiolla on korkein oikeudellinen valta ja Suomessa tätä valtaa käyttää lopulta kansa edustuksellisen demokratian kautta.²¹

Perustuslain 1. §:n 2. momentin mukaan

*Valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden ja yksilön vapauden ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa.*²²

Perustuslaissa turvataan myös vahvasti perusoikeudet. Ihmisoikeudet eivät kuitenkaan rajoitu valtion päätäntävaltaan, vaan ne ovat periaatteessa voimassa valtion tahdosta riippumatta. Käytännössä näin ei kuitenkaan ole, vaan perus- ja ihmisoikeuksien hyvä toteutuminen riippuu mitä suurimmassa määrin valtion ja viranomaisten toimista. Luotettava ja toimiva oikeusjärjestys sekä hyvä hallintokoneisto ovat tärkeässä roolissa ihmis- ja perusoikeuksien toteutumisessa.

Yhdenvertaisuutta koskevassa perustuslain 6. pykälässä määritellään, että ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Pykälän kolmannen momentin mukaan *Lapsia on kohdeltava*

19 Karapuu 2011, 67–68; Reinboth 2016a.

20 Moller Okin 1999, 9–13; 20–24; Ferrari 2013a, xv–xvi; Hackett 2005, 64–67; Fokas 2015, 54.

21 Jyränki 2000, 41.

22 Suomen perustuslaki 731/1999, § 1.

tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Lisäksi sukupuolten välisestä tasa-arvosta todetaan seuraavasti:

Sukupuolten tasa-arvoa edistetään yhteiskunnallisessa toiminnassa sekä työelämässä, erityisesti palkkauksesta ja muista palvelussuhteen ehdoista määrättäessä, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään.²³

Samoin perustuslaki turvaa uskonnon ja omantunnonvapauden. Pykälässä 11 todetaan näin:

Jokaisella on uskonnon ja omantunnon vapaus.

Uskonnon ja omantunnon vapautteen sisältyy oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen.²⁴

Suomen perustuslaissa ei kyseiseen pykälään ole liitetty rajoituslauseketta, mikä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö valtion tehtäviin kuulu myös uskonnonvapauden rajoittaminen. Se on kuitenkin poikkeuksellista ja perustuu vain tilanteisiin, joissa valtion täytyy välttämättä suojella yleistä turvallisuutta, järjestystä, terveydenhoitoa tai moraalialia tai muiden ihmisten perusoikeuksia ja -vapauksia. Nämä linjataan YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan sopimuksen 18. §:ssä; sopimus on Suomessa voimassa olevaa oikeutta.²⁵

Lisäksi uskonnollisten ja maallisten oikeuskäsitysten tarkasteluun liittyvät ainakin perustuslain pykälä 17, jossa käsitellään oikeutta omaan kieleen ja kulttuuriin sekä esimerkiksi pykälä 7, jossa määritellään oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Julkisen vallan tehtäviin kuuluu perustuslain 22. pykälän mukaan perusoikeuksien toteutumisen valvonta.²⁶

Myös perusoikeuksien toteutumisessa joudutaan käyttämään tulkintaa. Eriyisesti tilanteissa, joissa perusoikeudet asettuvat jossain määrin vastakkain, joudutaan arvioimaan, kumpaa perusoikeutta tulkitaan ensisijaisesti. Vaikka Suomessa laki on lähtökohtaisesti kaikille sama, tästä on olemassa poikkeuksia. Uskonnonvapauslaki edellyttää, että uskonnolliset yhteisöt kunnioittavat toiminnassaan perus- ja ihmisoikeuksia. Joissakin erityistilanteissa uskonnollisille

23 Suomen perustuslaki 731/1999, § 6; Viljanen 2011a, 102.

24 Suomen perustuslaki 731/1999, § 11.

25 KP-sopimus 8/1976, Jyräni 2000, 74–75.

26 Suomen perustuslaki 731/1999, § 22.

yhteisöille on uskonnonvapauden perustuen annettu mahdollisuus erilaisiin tulkintoihin ja toimintatapoihin, jotka liittyvät perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen.²⁷

Kansalainen ei voi kieltäytyä yleisistä velvollisuuksistaan uskonnon tai oman tunnon vapauden perusteella. Siitä huolimatta valtio ottaa uskonnonvapauden perustuen huomioon Jehovan todistajien ehdottoman kieltäytymisen asevelvollisuudesta. Näin ollen vuonna 1985 säädetyn, mielipidevankien vähenemiseen tähdänneen lain myötä Jehovan todistajiin kuuluvat nuoret miehet vapautetaan lähikohtaisesti asepalveluksen suorittamisesta. Lakia on arvosteltu erityisesti yhdenvertaisuuden näkökulmasta, sillä sen vuoksi kaikkia vakaumuksia ei yhteiskunnassa kohdella samanvertaisesti. Asiaa on 2010-luvulla selvitetty, mutta ratkaisuja siitä ei ole tehty.²⁸

Jehovan todistajiin liittyy myös toinen kysymys, jossa maallinen ja uskonnollinen laintulkinta voivat olla merkittävässä ristiriidassa. Jehovan todistajat kieltävät verensiirrot jäseniltään, lähtökohtaisesti myös lapsilta. Aikuisten kirjallisesti todennettua hoitotahtoa kunnioitetaan, mutta lasten kohdalla on epäselvää, missä vaiheessa lapsen mielipide tulee ottaa huomioon. Suomessa on linjattu niin, että verensiirtoa tarvitsevat lapset otetaan tarvittaessa huostaan, jonka aikana lapsen terveyden edellyttämät verensiirrot tehdään. Siinä, missä valtiovallan on kunnioitettava yksilön tahtoa ja vakaumusta, sen on perustuslain mukaan turvattava oikeus elämään. Lisäksi lasten oikeuksia koskevassa YK:n yleissopimuksessa edellytetään, että lapsen etu otetaan ensisijaisesti huomioon; sopimus takaa lapsen hyvinvoinnin kannalta tarpeellisen suojelun.²⁹

Poikien ympärileikkaus koskettaa erityisesti juutalaisia ja islaminuskoisia lapsia Suomessa, ja se on yksi uskonnollisen ja maallisen lainsäädännön ristiriitakysymys. Toiset katsovat, että uskonnollisiin perinteisiin keskeisesti kuullun poikien ympärileikkaus ei lääkärin toimesta toteutettuna aiheuta lapselle vaaraa tai kärsimystä ja siksi sitä ei tulisi lähtökohtaisesti kieltää. Kieltämisen katsotaan olevan myös ongelmallista, sillä se kohdistuu tiettyjen uskontojen perinteisiin tapoihin. Kieltäminen myös ohjaisi lapsensa ympärileikkaajaa etsivät vanhemmat helposti pois terveydenhuollon ammattilaisten luota. Vastapuolella taas katsotaan, että ei-lääketieteellinen ympärileikkaus on teräaseella tehty törkeä pahoinpitely. Yksilön koskemattomuuden katsotaan edellyttävän lapsen mahdollisuutta päättää itse, saako hänelle tehdä ympärileikkauksen. Sosiaali- ja terveysministeriö antoi vuonna 2015 ohjeen, jonka mukaan ei-lääketieteellisen ympärileikkauksen saa tehdä vain lääkäri, steriileissä olosuhteissa kivunlievityksestä huolehtien. Pojalle, joka itse

27 Uskonnonvapauslaki 453/2003, § 7.

28 Selvitys: Vakaumukseen perustuva vapautus asevelvollisuudesta muillekin kuin Jehovan todistajille 2013; Suomen perustuslaki 731/1999, § 127.

29 Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991; Vainionpää 2001.

kykenee ymmärtämään leikkauksen ja sen seuraukset, ei saa tehdä toimenpidettä ilman tämän omaa lupaa.³⁰

Tyttöjen ympärileikkaus (silpominen) ilmiönä tuli näkyviin suomalaisessa sosi-aali- ja terveydenhuollossa erityisesti 1990-luvulla maahanmuuton myötä. Erityisesti tietyissä Afrikan maiden kulttuureissa tyttöjen ja naisten ympärileikkaus on yleistä ja osa kulttuurista perinnettä. Ilmiötä perustellaan usein myös uskonnolla (islam, juutalaisuus, kristinusko), vaikka mikään uskonto ei vaadi tyttöjen ympärileikkausta. Suomessa ympärileikkaus on kiellettyä, ja WHO tuomitsee kaikenlaisen ja kaikin perusteluin toteutetun tyttöjen ympärileikkauksen.³¹

Yksi viime vuosien aikana ilmennyt uskonnollisen ja maallisen laintulkinnan ristiriita koski rippisalaisuutta ja siihen sisältyvää vaitiolovelvollisuutta myös silloin, kun rippikeskustelussa tulee ilmi rikos. Lastensuojelun varmistamiseksi rippisalaisuutta koskevaa ohjeistusta tarkennettiin vuonna 2011. Luterilaisen kirkon pappia sitoo edelleen vaitiolovelvollisuus ripissä saaduissa tiedoissa. Joskus pappi voi saada rippikeskustelussa tietää lasten hyväksikäytöstä tai epäillä sitä tai sen uhkaa. Vaikka rippiin kuuluva vaitiolovelvollisuus sitoo pappia olemaan paljastamatta ketään nimeltä, ohjeissa täsmennettiin virkaan kuuluvaa velvollisuutta pyrkiä edistämään rikoksen ilmituloa sekä estämään rikoksen tapahtuminen tai uusiminen. Ilmoitusvelvollisuus koskee siis myös pappia, mutta rippisalaisuuden piirissä esiin tulleita henkilöitä ei pappi saa paljastaa esimerkiksi poliisille.³²

Yhteiskunnallisen ja uskonnollisen laintulkinnan ristiriitaa on aiheuttanut myös sukupuolineutraalia avioliittoa koskevan lain astuminen voimaan maaliskuussa 2017. Siinä uskonnollisten yhteisöjen, jotka kieltäytyvät vihkimästä valtiovallan heille myöntämän vihkioikeuden mukaisesti yhteiskunnallisesti aviopuolisoiksi soveltuvia avioliittoon, voidaan tulkita rikkovan yhdenvertaisuuden toteuttamista. Toistaiseksi valtiovallan taholta on kuitenkin ilmaistu, ettei uusi laki pakota uskonnollisia yhteisöjä muuttamaan avioliittokäsitystään ja näin ollen vihkimiskäytäntöjään. Taustalla on uskonnollisten yhteisöjen sisäisen opin ja näin ollen uskonnonvapauden kunnioittaminen. Toisaalta erityiskysymyksiä aiheuttavat kirkon työntekijöiden viranomaisasema ja siihen liittyvät velvoitteet.

Kieltäytyminen toimimasta yhteistyössä naispuolisten pappien kanssa on aiheuttanut myös kysymyksiä uskonnollisen ja yhteiskunnallisen laintulkinnan välillä. Jos uskonnollisten yhteisöjen oman virkakäsityksen mukaan nainen ei voi toimia yhteisössä pappina, naisen tehtävään valitsematta jättämistä ei julkisen vallan taholla ole tulkittu syrjinnäksi. Sen sijaan evankelis-luterilaisen kirkon keskuudessa on ollut oikeustapauksia, joissa kieltäytyminen yhteistyöstä naispappin

30 Ojanen & Scheinin 2011c, 423–424; STM:n ohje poikien ei-lääketieteellisestä ympärileikkauksesta 2015; Harkas 2015.

31 Tyttöjen ja naisten ympärileikkaus 2017.

32 Piispainkokouksen selonteko rippisalaisuuden ja lastensuojelun yhteensovittamisesta 2011.

kanssa on tulkittu syrjinnäksi. Taustalla on se, että evankelis-luterilaisen kirkon virkakäsityksen mukaan myös nainen voi toimia pappina.³³

Virkavelvollisuuksista ei voi lähtökohtaisesti kieltäytyä vakaumuksen perusteella. Kuitenkin lakia joudutaan tulkitsemaan yksittäisissä tilanteissa, joissa oman-tunnonvapaus ja erilaiset velvollisuudet ovat ristiriidassa.³⁴ Suomessa on keskusteltu terveydenhoitohenkilökunnan mahdollisuudesta kieltäytyä suorittamasta aborttia. Toistaiseksi ei ole katsottu mahdolliseksi toimia terveydenhuollon tehtävissä niin, että joistakin tehtävistä voisi kieltäytyä uskontoon tai vakaumukseen vedoten. Erityisesti terveydenhoidon saralla on useita tilanteita, joissa toimintaa voi kyseenalaistaa vakaumuksen perusteella. Aborttikäytäntöjen lisäksi esimerkiksi sikiöseulonnat tai päätökset nesteytyksen lopettamisesta kuoleman nopeuttamiseksi ovat tällaisia. Tilanteiden moninaisuudesta johtuen yksittäisten erityisvapauksien antaminen on katsottu mahdottomaksi. Sen sijaan yksilön vakaumuksensuojaa tukee mahdollisuus hakeutua toisenlaisiin tehtäviin terveydenhuollon parissa. Myös kysymys eutanasian mahdollistamisesta herättää yksilötasolla ristiriitoja yhteiskunnallisen laintulkinnan ja yksilön uskonnonvapauden välillä.

Lisäksi uskonnollisen ja maallisen laintulkinnan välillä voi ilmetä ristiriitoja yksilön ihmisoikeuksien rajoittamisen vuoksi. Uskonnollisen yhteisön puuttuminen yksilön seksuaalisuuteen liittyviin kysymyksiin, painostus, uskonnollisten yhteisöjen sisäinen oikeudenjakaminen, ohjeet tai vaatimukset jäsenten taloudellisten varojen käytöstä yhteisön hyväksi tai ihmissuhteiden, käyttäytymisen tai toiminnan rajoittaminen tai ohjaaminen yhteisön toivomaksi ovat kielteisiä ilmiöitä, joita esiintyy joidenkin uskonnollisten yhteisöjen sisällä.³⁵

Missä menee raja, jonka jälkeen uskonnollisella opilla ei enää voida perustella poikkeavia käytäntöjä tai erivapauksia? Lähtökohtaisesti uskonnon- ja omantunnonvapautteen vedoten ei voida tehdä asioita tai toteuttaa uskontoa tai vakaumusta, jotka samalla loukkaavat muita perusoikeuksia tai ovat oikeusjärjestyksen perusteiden vastaisia. Myös muiden ihmisten perusoikeuksien toteutuminen rajoittaa erivapauksia, joita uskonnon- ja omantunnonvapauden perusteella saatetaan toivoa.³⁶

Uskonnonvapauden vaatimus ei lähtökohtaisesti asetu muiden perusoikeuksien toteutumisen turvaamisen yläpuolelle. Se, missä tilanteessa taas uskonnonvapautta voidaan rajoittaa muiden perusoikeuksiin, terveyteen, moraaliin tai yleiseen järjestykseen vedoten, on oikeusvaltiossa myös neuvottelukysymys valtion ja uskonnollisten toimijoiden kesken. Uskonnonvapauden rajat edellyttävät aina neuvotteluja ja joustavuutta eri osapuolten kesken, jotta eri näkökohdat tulisivat parhaiten huomioituksi.

33 Ojanen & Scheinin 2011c, 453–454.

34 Jyränki 2000, 303; Ojanen & Scheinin 2011c, 453.

35 Ks. Uskontojen uhrien tuki www.uskontojenuhrientuki.fi.

36 Jyränki 2000, 303–304.

Neuvotteluissa valtion tehtävänä on turvata yksilön oikeuksien toteutuminen. Perusoikeudethan ovat yksilön oikeuksia. Uskonnollisten yhteisöjen näkökulma on kuitenkin yleensä yhteisöllinen. Tällöin uskonnollisen yhteisön katsotaan edistävän jäsentensä mahdollisuuksia harjoittaa uskontoa ja siihen liittyvää tapakulttuuria yhteiskunnassa. Toisaalta uskonnollisten yhdyskuntien täysi-ikäisten jäsenten voidaan katsoa luopuvan vapaaehtoisesti jossakin määrin joistakin perusoikeuksien turvaamista oikeuksistaan valitessaan kuulumisen tiettyyn uskonnolliseen yhdyskuntaan. Koska lapsi seuraa lähtökohtaisesti vanhempiaan uskonnollisessa valinnassaan tietyin poikkeuksin aina täysi-ikäisyyteen saakka, lasten oikeuksien toteutumiseen uskonnollisissa yhdyskunnissa tulee valtion kiinnittää erityistä huomiota.³⁷

Uudempien uskonnollisten perinteiden vahvistuminen Suomessa nostaa tulevaisuudessa todennäköisesti esiin uusia toiveita uskonnonvapauden turvaamista poikkeuksista yleisen lainsäädännön sisällä. Voitaisiinko islaminuskoisille antaa mahdollisuus oman sharia-lain edes osittaiseen noudattamiseen samoilla perusteilla, joilla Suomessa on hyväksytty erityisoikeuksia muille uskonnollisille yhdyskunnille? Tai voisiko esimerkiksi moniavioisuus uskonnollisena tulkintana olla joissakin tilanteissa mahdollista Suomessakin?

Tuomiovallan käyttö uskonnollisessa yhteisössä

Vuonna 2010 pieni muslimiyhteisö pyysi oikeusministeriöltä lainmuutosta, joka olisi mahdollistanut sharia-tuomioistuimen perustamisen. Erityisesti toiveena oli mahdollisuus käsitellä avioeroja islamilaisen laintulkinnan mukaan. Oikeusministeriö hylkäsi esityksen. Vastaavanlaisia sharia-tuomioistuinta, jotka käsittelevät erityisesti muslimiyhteisöön kuuluvien perhe-, omaisuudenjako- ja avioerotilanteita, on ainakin Isossa-Britanniassa ja Kanadassa. Isossa-Britanniassa on 1980-luvulta alkaen toiminut kymmeniä sharia-tuomioistuinta. Kyse ei ole virallisista oikeusistuimista, vaan vapaaehtoisuuteen perustuvista sharia-neuvostoista. Niiden asiakaina on enimmäkseen naisia, sillä islamilainen laki on vahvasti miehen puolella. Islamiin nojaava laki puoltaa miestä todistajana, lasten huoltajana, monien aviopuolisoiden pitäjänä, avioeron ottajana ja perijänä. Naiset tarvitsevat siksi tuomioistuinten tukea perheoikeudellisiin kysymyksiin. Britanniassa on kuitenkin havaittu järjestelmän ongelmat, jotka kohdistuvat erityisesti naisten oikeuksiin. On vaadittu, että maassa pitäisi olla vain yksi oikeusjärjestelmä, joka koskee kaikkia. Lisäksi pelkona on, että tietämättömyys omista oikeuksista tai suvun tai yhteisön painostus uskonnolliseen oikeuskäsittelyyn estävät naisia hakeutumasta julkisen oikeusjärjestelmän pariin. Uskonnollisen lainkäytön ongelmina ovat naisten oikeuksien heikentämisen lisäksi fundamentalististen näkökulmien erityinen

³⁷ Ks. Stenlund 2016, 220–231.

korostuminen uskontojen sisällä, tuomioiden perustelemattomuus, lainkäytön epäyhtenäisyys, istuntojen tapahtuminen suljetusti sekä se, että päätöksentekijät ovat käytännössä aina miehiä.³⁸

Islam-tuntija, professori Jaakko Hämeen-Anttila katsoo, ettei länsimaissa pitäisi olla sharia-tuomioistuimia. Hän ei kuitenkaan pidä perheoikeudellisissa asioissa sharia-lakia suuressa ristiriidassa länsimaisen oikeusjärjestelmän kanssa. Suurin ero järjestelmissä liittyy sukupuolten erilaiseen kohteluun perintöoikeudessa, huoltajuuskysymyksissä ja avioeron mahdollisuudessa. Tuomarit ovat lisäksi aina miehiä. Hämeen-Anttilan mukaan shariaa noudatetaan kuitenkin vain harvassa islamilaisessa maassa, kuten Saudi-Arabiassa, Iranissa ja Pakistanissa. Muissa islamilaisissa maissa se on vaikuttanut valtiolliseen lainsäädäntöön, mutta Hämeen-Anttilan mukaan varsin vähän.³⁹

Amerikkalaisen Pew-tutkimuskeskuksen mukaan muslimien keskuudessa Koraaniin ja muihin islamilaisiin kirjoituksiin perustuvan sharia-lain asemaa maan virallisena lakina kannatetaan vaihtelevasti eri maissa. Käytännössä kaikki muslimit Afganistanissa (99 %) sekä valtava enemmistö muslimeista Irakissa (91 %) ja Pakistanissa (84%) halusivat sharian maan viralliseksi laiksi. Sen sijaan esimerkiksi Itä-Euroopan muslimeista vain harva toivoi shariaa maan viralliseksi laiksi. Kosovon muslimeista 20 prosenttia, Albanian muslimeista 12 prosenttia samoin kuin Turkin muslimeista 12 prosenttia toivoi sharia-lain virallistamista.⁴⁰

Keskustelu sharia-tuomioistuinta kiinnittää huomion myös laajemmin siihen, että Suomessakin on ilmennyt epävirallisista, uskonnollisten yhteisöjen sisällä toimivista ”oikeusistuimista” aiheutuneita ongelmia. Vanhoillislestadiolaisen herätysliikkeen piirissä ilmenneiden, erityisesti lasten seksuaalista hyväksikäyttöä koskeneiden tutkimusten yhteydessä selvisi, että yhteisössä on käytetty sisäisiä sovitteluja. Tapaamisissa, joihin on osallistunut uhri, tekijä ja liikkeen miehiä, on tutkija Johanna Hurtigin mukaan ilmennyt pakotettua sovintoa. Tämä on voinut johtaa rikosprosessin ohittamiseen ja uhrien jäämiseen laillisten oikeuksien ulkopuolelle.⁴¹

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkolaista poistui vasta vuonna 1993 voimaan astuneen kirkkolain uudistuksen myötä kirkkokuria koskevat pykälät. Kirkkojärjestykseen jäi tosin senkin jälkeen lyhyt viittaus kirkkokurista, mutta se ei enää sisältänyt tarkkoja määräyksiä kirkkokurin toimeenpanemisesta. Ennen uudistusta oli voimassa säännös, jonka mukaan kirkkoherran tehtäviin kuului ojentaa sielunhoidollisesti seurakunnan jäsentä, joka paheellisella elämällään tai kristillisen kutsumuksen velvollisuuksia laiminlyömällä tai opetuksellaan aiheutti pahennusta seurakunnassa. Mikäli keskustelu ei johtanut kirkkoherran mielestä

38 Ashe & Hélie 2014, 205–209; Sipilä 2016; Reinboth 2016b.

39 Reinboth 2016b.

40 Lipka 2017.

41 Huuskonen 2013.

tarpeellisiin seurauksiin, kirkkoherran tuli varoittaa seurakunnan jäsentä yhdessä kahden tai kolmen seurakunnan jäsenen läsnä ollessa. Myös kirkkoneuvoston antama varoitus tai seurakunnan jäsenen oikeuksien menetys oli lain mukaan mahdollista.⁴² Aiempi, tosin enää pääosin kuolleeksi kirjaimeksi jäänyt luterilaisen kirkon kirkkokurikäytäntö muistuttaa olemukseltaan uskonnollisen yhteisön sisäisiä sovittelu- tai oikeuskomiteoita.

Myös Jehovan todistajien sisällä on toiminut oikeuskomiteoita, joissa on ratkaistu yhteisön sisällä ilmi tulleita ”syntejä”. Komitea perustetaan silloin, kun on tarpeen selvittää epäiltyjä jäsenen tekemiä rikkeitä. Tällaisia voivat olla esimerkiksi homoseksuaalisuus, yhteisön opin kiistäminen, toisen uskonnon harjoittamiseen osallistuminen tai siihen liittyminen, joulun tai muiden pyhäpäivien vietto tai puoluepolitiikkaan osallistuminen. Komitean jäsenet ovat miehiä ja istunnot pidetään suljetusti. Uskontojen uhrien tuki ry on tehnyt selvityksiä oikeuskomiteoiden toiminnasta ja pyytänyt oikeusministeriötä puuttumaan niihin.⁴³

Vuonna 2014 silloiset oikeusministeri Anna-Maija Henriksson sekä sisäministeri Päivi Räsänen muistuttivat tiedotteessaan, että niin Jehovan todistajien kuin muidenkin uskonnollisten yhteisöjen täytyy noudattaa toiminnassaan lakia ja kunnioittaa perus- ja ihmisoikeuksia. He ilmaisivat myös, etteivät Jehovan todistajien ylläpitämät oikeuskomiteat voi olla kilpailevia tai rinnakkaisia yhteiskunnan oikeusjärjestelmän kanssa.⁴⁴

Yksilön ja ryhmän oikeudet puntarissa

Suomessa on koko itsenäisyyden ajan tuettu vähemmistöjen, erityisesti ruotsinkielisten ja ortodoksien, elämää enemmistökulttuurin keskellä. Eurooppalaisittain tämä on ollut jopa poikkeuksellista, sillä pääsääntöisesti lähtökohtana on ollut vähemmistöjen sopeutuminen ja kotoutuminen valtakulttuurin elämänmalliin. Kysymys kulttuurisen, kielellisen tai uskonnollisen vähemmistön mahdollisuudesta elää omien tapojen mukaista elämää on jatkuvasti ajankohtainen Euroopassa. Ihmis- ja perusoikeustulkintojen lisäksi asiaa on voitu tarkastella esimerkiksi kotouttamisen, vähemmistöyhteisön elinvoimaisuuden tukemisen tai kulttuuristen erityispiirteiden kunnioittamisen näkökulmista.⁴⁵

Esimerkiksi Ranskassa valtiovalta hyväksyi 1980-luvulla maahanmuuttajamiehen omassa kotimaassa hyväksytyyn moniavioisuuden niin, että hän sai pitää

42 Heilimo 1967, 97–102. Kirkkojärjestyksen voimassa olevassa kirkkokuripykälässä (Kirkkojärjestys 1055/1993, 4:2) todetaan: ”Niitä, jotka aiheuttavat pahennusta elämällään ja laiminlyövät kirkon jäsenen velvollisuuksiaan, papin tulee opastaa kristilliseen elämäntapaan. Kirkon tunnustuksen vastaisesti opettava kirkon jäsentä kirkkoherran tulee oikaista.”

43 Valkila & Peltoniemi 2014, 2–3, 7, 21–22.

44 Henriksson ja Räsänen näpäyttivät Jehovan todistajia: lakia on noudatettava 2014.

45 Moller Okin 1999, 9.

monet vaimonsa myös Ranskassa. Yksittäistapauksen hiljainen hyväksyminen ei johtanut kuitenkaan moniavioisuuden katoamiseen ajan myötä, vaan Ranskassa on elänyt yhteiskunnallisen lain vastaisesti moniavioisia perheitä tämän jälkeen. Kulttuurisen moninaisuuden arvostaminen maahanmuuttajien suhteen johti ongelmiin, kun naisten oikeudet eivät toteutuneetkaan kaikkien naisten kohdalla ja avioliittoa koskeva lainsäädäntö ei kohdellut yhdenvertaisesti kaikkia kansalaisia. Kun lakia sittemmin muutettiin, jo otettujen, lain mukaan ”ylimääräisten” vaimojen ja heidän lastensa asema vaikeutui.⁴⁶

Antero Jyränki toteaa, ettei Suomessa voida hyväksyä uskonnonvapauden perusteella moniavioisuutta. Tämä mainittiin perusoikeusudistusta koskevassa hallituksen esityksessä. Avioliittolaki rajaa avioliiton kahden henkilön väliseksi. Moniavioisuuden ei katsota soveltuvan suomalaiseen järjestelmään.⁴⁷ Mutta miksi näin on? Kun Suomessa on sallittu joidenkin uskonnollisten yhdyskuntien erityis-toiveita, kun perusoikeuksien tulkinnassa on ollut ristiriitaa, eikö samalla logiikalla tulisi mahdollistaa moniavioisuus niissä uskonnollisissa yhteisöissä, joissa tämän katsotaan nousevan niiden opista?

Suomessa luterilaisen regimenttiopin seurauksena avioliittoa ja perhe-elämää koskevan oikeudellisen säätelyn on katsottu kuuluvan maallisen hallintavallan tehtäviin. Avioliitto ja sen oikeudelliset seuraukset ovat siis yhteiskunnan päätäntävaltaan kuuluvia asioita, ja avioliiton solmimisesta seuraavat oikeudet ja velvollisuudet koskevat kaikkia. Lähtökohtaisesti valtion ja uskonnollisten yhteisöjen näkemykset eivät tähän saakka ole olleet keskenään ristiriidassa avioliittoa koskevissa kysymyksissä. Tilanne on kuitenkin muuttunut sukupuolineutraalia avioliittoa koskevien päätösten myötä.

Käynnissä olevassa sukupuolineutraalia avioliittoa koskevassa keskustelussa Suomen evankelis-luterilainen kirkko on toivonut mahdollisuutta avioliittolaissa ilmaista avioliittokäsitettä kapeampaan tulkintaan avioparin sukupuolesta vihkimiskäytännön yhteydessä. Toistaiseksi valtiovalan taholta on ilmaistu, että uskonnollisen yhteisön sisällä voi vallita valtion kantaan nähden erilainen käsitys avioliitosta. Siitä huolimatta valtio käsittelee jokaista lain mukaista avioparia ja puolisoiden oikeuksia lain edellyttämällä tavalla uskonnollisista tulkinnoista riippumatta.

Sen sijaan avioliittolakia laajempaa avioliittotulkintaa ei ole katsottu mahdolliseksi. Suomalaisessa perinteessä, myös enemmistön uskonnollisessa tulkinnassa, moniavioisuus on nähty kielteisenä ja suomalaiseen yhteiskuntaan sopimattomana ilmiönä. Suomessa avioliittoa ei voi solmia henkilö, jonka aiempi avioliitto on voimassa. Avioliittolaki määrittää myös muita esteitä, kuten liian läheinen sukulaisuus. Mikäli yhteiskunnassa ja sitä myöden kansanedustajien enemmistössä näkemys moniavioisuuden hyväksyttävyydestä kuitenkin muuttuu, myös laki voi

46 Moller Okin 1999, 9–10.

47 Jyränki 2000, 303; Avioliittolaki 234/1929, § 1.

tältä osin muuttua. Laajempi avioliittokäsitys johtaisi laajemmin aviopuolisoiden ja lasten oikeuksia ja etuuksia koskevien kysymysten tarkasteluun ja tulkintaan.

Eriilaisten uskonnollisten tai kulttuuristen tapojen hyväksyntää voidaan tarkastella sekä yksilön että ryhmän oikeuksien näkökulmista. Ryhmien erityisoikeuksia toivotaan entistä enemmän. Vähemmistöryhmien elinvoimaisuutta kunnioitetaan, ja niiden katsotaan vahvistavan yksilöille tärkeiden perinteiden ja tapojen säilyttämistä. Suomen perustuslaki turvaa 17. pykälässä saamelaisille alkuperäiskansana mutta myös romaneille ja muille ryhmille oikeuden ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Ryhmän identiteetillä voikin olla merkittävä vaikutus yksilön elämään, sillä se tarjoaa yksilölle identiteettiä tukevan yhteisön, jossa opitut tavat ohjaavat ihmisen elämää ja valintoja.⁴⁸

Toisten mielestä kulttuurisia oikeuksia tulisi tukea siitäkkin huolimatta, että ne joskus asettuvat vastoin oikeusjärjestystä tai eivät sellaisenaan tue yhteisön jäsenen oikeuksia yhteiskunnassa tulkitulla tavalla. Toiset taas katsovat, ettei ryhmien oikeuksia tule sallia silloin, jos ne ovat ristiriidassa yksilön oikeuksien toteutumisen ja lainsäädännön kanssa. Ryhmienkin tapojen tulee siis taipua yhteiskunnallisen lainsäädännön alle.⁴⁹

Vaikka tutkimuksen mukaan maahanmuuttajien oikeuksia omaan kulttuuriinsa on viime vuosina rajoitettu useissa Euroopan maissa, samanaikaisesti heidän uskonnonvapauteen liittyviä oikeuksiaan on laajennettu. Uskonnosta onkin tullut aihepiiri, johon liittyviin odotuksiin ja toiveisiin yhdistyvät sekä uskonnolliset että kulttuuriset motiivit.⁵⁰ Keskeinen kysymys on, milloin jokin tapa on uskonnollinen ja milloin se taas elää ensisijaisesti kulttuurisena perinteenä uskonnollisen yhteisön sisällä. Esimerkiksi tyttöjen ympärileikkausta (silpomista) tai ehkäisykieltoa koskevia vaatimuksia ei ole löydetävissä uskonnollisista pyhistä teksteistä, mutta ne siitä huolimatta elävät joissakin uskonnollisissa yhteisöissä vallitsevana tapakulttuurina. Tällöin on pohdittava, mihin saakka uskonnonvapauden perusteella voidaan vaatia tukea tapakulttuurille, joka uskonnollisissa yhteisöissä elää.

Tutkija Susan Moller Okin toteaa, että monissa kulttuureissa ja yhteisöissä miehet ohjaavat yhteisön uskoa ja tapoja. Siksi niissä ilmenee helposti erityisesti naisten oikeuksien toteutumisen kannalta ongelmallisia piirteitä. Hänen mukaansa vähemmistöryhmiä ja niiden oikeuksia ei tulisikaan tarkastella vain suhteessa toisiin ryhmiin tai yhteiskuntaan vaan myös niiden sisäisiä järjestelmiä tulisi selvittää ja arvioida, jotta yksilöiden oikeuksien toteutuminen voidaan turvata. Uskonnollisten tai muiden kulttuuristen ryhmien sisällä esiintyy paljon sellaista ohjeistusta ja omaa lakia, joka koskettaa erityisesti naisia ja tyttöjä. Tällaisia ovat esimerkiksi seksuaalisuuteen, ehkäisyyn, avioliittoon, avioeroon ja perintöoikeuksiin liittyvät kysymykset. Kysymyksiin liittyy käsityksiä siitä, millaisena naisen asema suhteessa

48 Suomen perustuslaki 731/1999, § 17.

49 Moller Okin 1999, 11.

50 Burchardt & Becci 2016, 2–3.

miehiin nähdään. Niin juutalaisuuden, kristinuskon kuin islaminkin moderneissa tulkinnoissa sukupuolten tasavertaisuus ja naisten oikeudet tunnustetaan laajalti, mutta niiden konservatiivisissa tulkinnoissa naisen asema asettuu yhä miehen alapuolelle. Lisäksi monissa usein kehittymättömissä maissa yhä vaikuttavat kansanperinteet vahvistavat naisten alemmaa asemaa suhteessa mieheen, mikä ilmenee esimerkiksi naisten ympärileikkauksissa, lapsiavioliitoissa ja moniavioisuudessa.⁵¹

Moller Okinin mukaan monissa kulttuurisissa vähemmistöryhmissä ilmenee ympäröivää yhteiskuntaa enemmän patriarkalisuutta. Vaikka länsimaissa naisten oikeuksien tunnustaminen on vahvistunut, on vähemmistöryhmissä toimivien naisten oikeuksien toteutumista seurattava tarkoin. Esimerkiksi maahanmuuttajanaisten oikeudet eivät saa olla heikompia kuin kantaväestöön kuuluvien naisten oikeudet vain sen takia, että he kuuluvat tiettyyn vähemmistöryhmään.⁵²

Perustuslakiasiantuntijat Martin Scheinin ja Tuomas Ojanen toteavat, että juuri naisten asemaan ja mahdolliseen syrjintään uskonnollisissa yhteisöissä on syytä kiinnittää huomiota. Heidän mukaansa julkisen vallan velvollisuutena on turvata se, etteivät uskonnollisten yhteisöjen sisäiset käyttäytymisnormit muodostu vaikutuksiltaan sellaisiksi, että naiset joutuvat syrjittyyn tai alistettuun asemaan. Tällaisen syrjityn aseman toteaminen voi olla julkiselle vallalle peruste rajoittaa uskonnollisten yhdyskuntien oikeutta määrätä tunnustuksestaan tai uskonnonharjoituksensa muodoista.⁵³

Vähemmistöryhmien tukeminen ja niiden omaleimaisuuden tunnustaminen vahvistavat parhaimmillaan yhteisöön kuuluvien yksilöiden identiteettiä. Toiminta omassa vähemmistöyhteisössä yhteisen identiteetin ja perinteiden elinvoimaisuuden säilyttämiseksi voi olla yksilöille tärkeää. Siksi ryhmille annettavat oikeudet tukevat yksilöitä ja asettavat vähemmistöjä enemmistökulttuurin keskuudessa tasavertaisempaan asemaan. Vähemmistöiltä on kuitenkin voitava edellyttää oman kulttuurinsa säilyttämisen ohella sitoutumista ihmisoikeuksien noudattamiseen ja kunkin maan lainsäädännön kunnioittamiseen. Yhteisöt voivat velvoittaa yksilöitä suoraan tai piilotetummin toimimaan tietyllä tavalla esimerkiksi seksuaaliterveyteen liittyvissä kysymyksissä, mikä rajoittaa yksilön oikeuksia. Ryhmien sisäisen dynamiikan, ohjauksen ja yksilön vapauksien kunnioittamisen mallin todentaminen voi olla kuitenkin ulkopuolelta erittäin vaikeaa. Sisällä olevat taas eivät välttämättä edes tunnista ryhmässä ilmeneviä ongelmia.⁵⁴

Suomessa valtion selvä viesti on, ettei täällä voida hyväksyä erillisiä oikeusjärjestelmiä. Yksi laki koskee kaikkia, ja valtion ensisijainen vastuu on tämän lain avulla perus- ja ihmisoikeuksien kunnioittamisen ja toteutumisen turvaaminen.

51 Moller Okin 1999, 12–17.

52 Moller Okin 1999, 17–20.

53 Ojanen & Scheinin 2011c, 438–439.

54 Moller Okin 1999, 20–23.

Valtion on samalla mahdotonta, ehkä lähtökohtaisesti ongelmallistakin, puuttua uskonnollisten yhteisöjen sisällä vaikuttavaan opetukseen esimerkiksi aviopuolison valinnasta tai avioeron toteuttamisesta. Valtion tehtävänä ei ole puuttua uskonnollisten yhteisöjen oppiin tai tapakulttuuriin silloin, kun se ei asetu vastoin yhteiskunnallista lakia tai ihmis- ja perusoikeuksien toteutumista. Tästä huolimatta vain demokraattisesti päätetty lainsäädäntö voi Suomessa ohjata yksilön oikeuksien toteutumista esimerkiksi avioliiton solmimisessa tai avioerotilanteissa. Niistä seuraavien oikeuksien tai velvollisuuksien määrittäminen on Suomessa valtion päätäntävällässä.

Mistä johtuu, että Suomessa lainsäädännön rajat tulkitaan näin tiukasti, kun samalla toisissa maissa sharia-laki on voitu ottaa muun yhteiskunnallisen lain rinnalle? Yksi selitystapa on edellä kuvattu rajanveto siitä, mitkä asiat mielletään yhteiskunnallisiksi ja mitkä uskonnollisten yhteisöjen sisäisiksi asioiksi. Toinen mahdollinen vaikuttaja on suomalainen oikeusjärjestelmä, joka perustuu säädös-oikeudelliseen juridiseen järjestelmään. Sen mukaan kaikki tuomiot annetaan kirjoitetun lain pohjalta, vaikka tietenkin käytännössä tuomarit joutuvat tekemään päätöksenteossaan kirjoitetunkin lain suhteen tulkintaa. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa, jossa kansainyhteisön perinteeseen ja historiaan on kuulunut merkittävästi monikulttuurisuus ja erilaisten tapojen luonteva hyväksyminen, myös oikeudellinen järjestelmä perustuu tapaoikeudelliseen (*common law*) järjestelmään. Siellä oikeuskäytäntö ohjaa lain tulkintaa kirjoitetun lain rinnalla.

Suomalainen järjestelmä saattaa heijastua myös monikulttuurisuuden ymmärtämiseen ja hyväksymiseen yhteiskunnassa, koska siinä erilaiset tavat, perinteet ja kulttuurit saavat vaikuttaa yhteiskunnassa vapaasti silloin, kun niissä hyväksytään yhteiskunnassa vallitsevat yhteiskunnalliset pelisäännöt, ennen kaikkea lain velvoittavuus. Tämän voidaan tulkita estävän konflikteja ja yhdistävän erilaisia ryhmiä, minkä ansiosta kulttuuriset tai uskonnolliset alakulttuurit voivat toimia varsin vapaasti.

Yksi tapa tukea monikulttuurisuutta on antaa erilaisille uskonnollisille ja kulttuurisille ryhmille mahdollisuus toimia selkeämmin omien tapojensa ja oikeustulkintojensa pohjalta ja sovittaa tätä yhteiskunnan lainsäädännön sisään. Tästä huolimatta järjestäytyneessä yhteiskunnassa on väistämättä tehtävä raja hyväksytyjen ja kiellettyjen käytäntöjen välillä. Käytännössä siis kaikissa järjestelyissä, joissa on halua kunnioittaa uskonnollisia ja kulttuurisia erityispiirteitä, uskonnonvapautta ja samalla lainmukaisuutta, joudutaan käymään rajanvetoa hyväksytyistä toimitatavoista valtion ja uskonnollisten yhteisöjen kesken. Mitään yksiselitteistä vastausta tai tiukkaa ohjeistusta ei voida näissä kysymyksissä antaa.

Kun yhteiskunnassa toivotaan ryhmien erityisoikeuksien tukemista tai mahdollistamista, erityishuomiota on kiinnitettävä ryhmien sisäisiin tulkintoihin ja yksilönvapauden kunnioittamisen periaatteisiin, myös naisten, lasten tai esimerkiksi seksuaalivähemmistöjen oikeuksiin. Koska kulttuuristen tai uskonnollisten ryhmien erityinen tukeminen yhteiskunnassa perustuu ajatukseen yksilön hyvän

edistämisestä, on yhteisöjen sisällä samalla huolehdittava siitä, että myös niissä näkemyksiä yksilön hyvästä ja sen edistämisestä saavat edustaa sukupuoleltaan ja iältään erilaiset ryhmän jäsenet. Valtion puuttumattomuus yksilönoikeuksia rajoittavien järjestelmien, esimerkiksi uskonnollisten oikeuskäytäntöjen, olemassaoloon voi johtua vilpittömästä halusta tukea kulttuurisia erityispiirteitä, mutta se epäonnisesti johtaakin ihmisoikeusloukkauksiin. Myös valtion keinot puuttua uskonnollisten yhteisöjen sisäiseen toimintaan voivat olla rajalliset, sillä puuttuminen voidaan helposti tulkita uskonnonvapauden rajoittamiseksi.⁵⁵

Kulttuuristen ja uskonnollisten ryhmien toivomien, opista nousevien piirteiden hyväksymisessä ei voida osoittaa mitään yhdenmukaista toimintatapaa. Tuomas Ojanen ja Martin Scheinin toteavat, että oikeusvaltiossa ei voi olla ratkaisuna yksilön uskonnonvapauden tai vakaumuksen ehdoton etusija oikeusjärjestykseen nähden, mutta ei liioin perusoikeuden väistyminen suhteessa esimerkiksi lakia alemman asteisiin normeihin. Ratkaisut joudutaan tekemään tapauskohtaisesti. Tällöin on kiinnitettävä huomiota ainakin suvaitsevaisuuteen erilaisia uskontoja ja vakaumuksia sekä niistä juontuvia tapoja kohtaan ja kaikkien ihmisten perusoikeuksien kunnioittamiseen myös uskonnollisten tapojen suhteen. Uskontoonsa vetoava yksilö voi odottaa toisilta joustavuutta sellaisissa asioissa, jotka ovat käytännöllisesti ratkaistavissa eivätkä loukkaa muiden perusoikeuksia.⁵⁶

Suomalainen pragmaattinen toimintatapa, jossa yksittäisistä poikkeuksista on neuvoteltu valtion ja uskonnollisten yhdyskuntien kesken, on todennäköisesti toimivin ratkaisu ristiriitatilanteiden ratkaisemisessa. Se edellyttää ensinnäkin toimivaa yhteistyötä valtion ja uskonnollisten yhdyskuntien välillä. Toiseksi se edellyttää joustavuutta niin uskonnollisilta yhdyskunnilta oppiin tai tapakulttuuriin sisältyvissä vaatimuksissa kuin tuomareilta ja hallinnollisilta viranomaisilta mahdollisuuksissa tulkita lakia uskontomyönteisesti ja uskonnonvapautta kunnioittaen. Siitä huolimatta valtion ensisijainen tehtävä ei ole huolehtia yhteisöjen vaan yksilöiden perusoikeuksien toteutumisesta, ja uskonnollisten yhteisöjen täytyy niitä toiminnassaan kunnioittaa.

Valvonta

Suomessa vain evankelis-luterilainen ja ortodoksinen kirkko ovat erityisellä tavalla sidottuja valtion lainsäädäntöön julkisoikeudellisen asemansa kautta. Kirkkolaki määrittelee evankelis-luterilaisen kirkon ja laki ortodoksisesta kirkosta ortodoksisen kirkon toimintaa. Muut uskonnolliset yhdyskunnat ovat rekisteröityneet uskonnonvapauslain pohjalta. Oikeusasiamies ja oikeuskansleri valvovat näiden kaikkien

55 Moller Okin 1999, 23–24; Sipilä 2016.

56 Ojanen & Scheinin 2011c, 455–456.

toimintaa julkisten tehtävien, esimerkiksi avioliittoon vihkimisen, hoitamisessa. Suomessa on kuitenkin poikkeuksellinen järjestelmä sikäli, että valtio valvoo paljon laajemmin luterilaista ja ortodoksista kirkkoa. Julkisoikeudellisen asemansa vuoksi niiden on noudatettava esimerkiksi hallintolakia ja julkisuuslakia. Myös luterilaisen kirkon työntekijöihin kohdistuu virkamiesoikeudellista valvontaa. Jussi Pajuojan mukaan valvonta on kansainvälisesti vertailtuna poikkeuksellisen laajaa ja rajanveto esimerkiksi siinä, milloin asia koskettaa kirkon opillisia kysymyksiä, ei ole aina helppoa.⁵⁷

Valtion tehtävänä on valvoa, ettei uskonnollinen laintulkinta aiheuta yhdenvertaisuuden ongelmia tai ole vastoin yhteiskunnallista lakia. Myös uskonnonvapauden valvonta ja sen rajoittaminen tarvittaessa ovat valtion vastuulla. Tämä tarkoittaa myös huolehtimista siitä, ettei uskonnollisissa yhteisöissä ilmene sellaista laintulkintaa, joka vaarantaisi esimerkiksi oikeuden käydä työssä, periä omaisuutta tai valita puolisonsa.⁵⁸

Lapsiasiavaltuutettu Tuomas Kurttila on ilmaissut huolensa lasten oikeuksien toteutumisesta joissakin uskonnollisissa yhteisöissä ja herätysliikkeissä Suomessa. Hän on kertonut saaneensa lukuisia yhteydenottoja uskonyhteisöissä elävien lasten oikeuksista ja hengellisestä väkivallasta huolestuneilta tahoilta. Valvonta ei Kurttilan mukaan ylety uskonnollisen yhdyskunnan toimintaan rekisteröitymisvaiheen jälkeen, minkä vuoksi lapsen edun turvaamiseksi tarvitaan selkeämpiä välineitä. Tällaisia voisivat olla esimerkiksi yhdyskunnan lakkauttaminen tai varoitus, mikäli yhdyskunnan katsotaan toimineen vastoin lakia tai sille määrättyä tarkoitusta.⁵⁹

Gallup Ecclesiastica -kyselyssä vuonna 2015 jopa 55 prosenttia suomalaisista oli täysin samaa mieltä siitä, että valtion tulee puuttua uskonnollisten yhteisöjen sisällä ilmeneviin väärinkäytöksiin (esimerkiksi painostaminen). Osittain samaa mieltä olevia oli lisäksi 29 prosenttia. Valtion rooliin väärinkäytöksiin puuttujana suhtautui myönteisesti siis 84 prosenttia suomalaisista. Osittain eri mieltä tästä oli neljä prosenttia ja täysin eri mieltä kolme prosenttia suomalaisista. Loput eivät ilmaisseet kantaansa.⁶⁰

Kielteistä suhtautumista valtion rooliin yhteisöissä ilmeneviin väärinkäytöksiin puuttujana ennustavat tilastollisen analyysin mukaan konservatiivinen uskonnollisuus sekä valmius hyväksyä eriarvoisuutta ihmisten keskuudessa. Myönteisyyttä valtion aktiivista roolia kohtaan ennustivat miessukupuoli, syntyminen 1960-luvulla tai sen jälkeen sekä luterilainen arvomaailma.⁶¹

Vaikka suomalaiset siis toivovat valtiolta vahvaa roolia ja osallisuutta yksilön uskonnonvapauden turvaamisessa, valtio on kuitenkin ollut varsin varovainen

57 Pajuoja 2009, 3317–320, 324–327.

58 Moller Okin 1999; Ashe & Hélie 2014, 205–209.

59 Viljamaa 2017.

60 Sorsa 2016a, 209–212.

61 Sorsa 2016a, 209–212.

puuttumaan uskonnollisten yhteisöjen sisällä ilmeneviin, ongelmallisiksi tulkittuihin käytäntöihin. Yksilön uskonnonvapauden turvaamisen on katsottu toteutuneen normaalin lainkäytön kautta. Yhteisöjen sisällä voi kuitenkin ilmetä käytäntöjä, joihin olisi syytä puuttua, vaikka kukaan yhteisön sisällä ei koe rikoksen tapahtuneenkaan. Mari Stenlund on korostanut yksilöiden valmiuksien vahvistamista. Tällöin kontrolloinnin tai valvonnan sijaan yhteiskunnassa pyrittäisiin vahvistamaan yksilöiden valmiuksia omaan ajatteluun, valintoihin ja kriittisyyteen. Ensisijainen keino tähän on kouluissa tapahtuva opetus.⁶²

Puuttuminen uskonnollisten tai katsomuksellisten yhteisöjen väärinkäytöksiin voi olla vaikeaa myös siksi, että puuttumisen pelätään herättävän epäilyä valtion puolueettomuudesta, uskonnonvapauden rajoittamisesta tai uskonnollisten yhteisöjen yhdenvertaisesta kohtelusta. Tiedot yksilöihin kohdistuvista vapaus- tai oikeusloukkauksista tulisi kuitenkin mieltää niin vakaviksi, että valtio ottaisi asiat esille niiden yhteisöjen kanssa, joissa ongelmia väitetään esiintyvän. Samalla on muistettava, että vaikka joissakin yhteisöissä näyttäisi olevan ongelmia, yhteisön sisällä elävät yksilöt eivät välttämättä koe niin. Uskonnonvapauteen kuuluu myös yksilön oikeus valita yhteisönsä silloinkin, kun valinta näyttää ulkoapäin katsottuna sisältävän ongelmia. Valtio ei voi eikä sen tule puuttua yksilön valintaan, mutta sen tulee voida puuttua yhteisöjen yksilöihin kohdistamiin ongelmallisiin toimintatapoihin.

Tosiasiassa valtion mahdollisuudet uskonnollisten tai katsomuksellisten yhteisöjen sisäisen toiminnan valvomiseen ovat kuitenkin rajalliset. Se, että valtio sitoo esimerkiksi yhteisöjen taloudellisen tuen tiettyjen pelisääntöjen noudattamiseen, voi johtaa yhteisöjen vapaaehtoiseen jättäytymiseen taloustuen ulkopuolelle. Tällöin ne eivät ole velvollisia ilmoittamaan toiminnastaan viranomaisille. Yhteisöjen toimintaan puuttuminen voidaan kokea yhteisössä ”oikean uskon vastustamiseksi”, joka motivoi ryhmää kääntymään entistäkin enemmän sisäänpäin ja jopa oikeuttaa jatkamaan toimintaa entiseen tapaan. Yksilön uskonnonvapauden turvaaminen onkin mahdollista vain silloin, jos viranomaisilla on avoin ja keskusteleva yhteys eri uskonnollisiin ja katsomuksellisiin toimijoihin.

Suomalaisen yhteiskunnan malli ja suunta

Uskonnonvapaus on keskeinen ihmisoikeus, jonka hyvän toteutumisen tiedetään tukevan lähtökohtaisesti myös muiden ihmisoikeuksien toteutumista. Siellä, missä uskonnonvapautta erityisesti rajoitetaan, usein myös muihin perusoikeuksiin kohdistuu rajoituksia. Toisaalta uskonnonvapaus ei koskaan ole rajaton. Valtion tehtävänä on asettaa rajoja uskonnonvapauden toteuttamiselle. Uskonnonvapauteen

62 Stenlund 2016, 230–231.

vetoamalla ei voida harjoittaa toimia, jotka loukkaavat muita perusoikeuksia tai ovat oikeusjärjestyksen perusteiden vastaisia. Myös muiden ihmisten perusoikeuksien toteutuminen on otettava huomioon.⁶³

Samalla uskonnonvapauden, erityisesti uskonnonharjoittamisen turvaaminen on noussut keskeiseksi kysymykseksi monikulttuurisuuden, kotoutumisen ja erilaisten elämänvalintojen tukemisessa Euroopan maissa. Juuri uskonnonvapauden edistämiseksi ja turvaamiseksi Suomessa on haluttu sallia joitakin uskonnollisten yhteisöjen erityispiirteitä yhteisöjen sisällä. Toisinaan erityisoikeuksiin on sisällytynyt ristiriitoja yhteiskunnan muun lainsäädännön suhteen. Yksilöiden oikeuksien turvaamiseksi valtio on voinut asettaa ehtoja, esimerkiksi poikien ympärileikkauksen toteuttamistavasta, mutta uskonnollisesta vakaumuksesta nousevaa perinnettä ei ole kielletty kokonaan.

Demokraattisessa oikeusvaltiossa lainsäädäntö on yksi ja sama jokaiselle ihmiselle, joka elää sen vaikutuspiirissä. Siksi lähtökohta on, että uskonnollista tai muuta yhteisön sisäistä, yhteiskunnallisesta lainsäädännöstä poikkeavaa tapakulttuuria tai oikeustulkintaa on mahdollista hyväksyä vain niiltä osin kuin ne eivät ole ristiriidassa yhteiskunnan muun lainsäädännön, erityisesti perustuslain kanssa. Uskonnonvapauslaki edellyttää uskonnollisten yhdyskuntien kunnioittavan perus- ja ihmisoikeuksia. Toisaalta perustuslaki turvaa yksilöille oikeuden tunnustaa ja harjoittaa uskontoa. Hannu Juntusen mukaan vahvakaan vakaumus ei kuitenkaan oikeuta maallisen lain rikkomiseen, vaan demokraattisessa yhteiskunnassa lainsäätäjän tehtävänä on arvioida lain oikeellisuus.⁶⁴

Jotkut ihmiset pitävät kuitenkin uskonnollista lakia yhteiskunnallista lakia korkeampana ja velvoittavampana. Tämä voi johtaa ristiriitoihin, jos ihminen haluaa noudattaa uskonnollista lakia, vaikka se onkin ristiriidassa yhteiskunnallisen lain kanssa.

Uskonnollisen tai yhteisön muun sisäisen, yhteiskunnallisesta laista poikkeavan säädännön hyväksyminen yhteiskunnallisen lainsäädännön rinnalle voi kuitenkin aiheuttaa ongelmia yksilön, esimerkiksi naisten ja lasten oikeuksien, turvaamisessa sekä yksilöiden ja yhteisöjen keskinäisen yhdenvertaisuuden toteuttamisessa. Julkisen vallan tehtävänä on yksilön perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen turvaaminen. Tämä vastuu ei pääty uskonnollisen yhteisön rajalle, vaan ylettyy jokaiseen Suomessa olevaan ihmiseen. Miten siis tulisi suhtautua voimassa oleviin tai uskonnollisten yhteisöjen uusiin toivomuksiin uskonnollisen opin ja tapakulttuurin mahdollisuuksista elää ja vaikuttaa yhteiskunnallisen lain rinnalla silloinkin, kun ne ovat ristiriidassa joidenkin muiden perusoikeuksien kanssa?

Ensisijaista on, ettei uskonnollisia yhteisöjä siirretä pois julkisesta tilasta pelkästään yksityiseen tilaan. Uskonnollinen ja kulttuurinen moninaisuus tuo uusia

63 Jyränki 2000, 303; Sorsa 2016b, 226–227, 232–234.

64 Juntunen 2015, 20–24.

tapoja ja perinteitä yhteiskunnallisen elämän keskelle ja osaksi julkista tilaa. Mitä enemmän uskonnollisten yhteisöjen toiminnassa sallitaan julkista näkyvyyttä ja toivotaan ja tuetaan avoimuutta, sitä helpompaa on myös tukea yksilönoikeuksien toteutumista ja vahvistaa dialogia uskonnollisten yhteisöjen ja yhteiskunnan kesken. Mitä enemmän uskonnollisia yhteisöjä ja niiden toimintaa taas siirretään pois julkisesta tilasta, sitä vaikeampaa on turvata yksilön oikeuksien toteutuminen uskonnollisissa yhteisöissä. Ristiriitoja aiheuttavat ilmiöt eivät häviä sillä, että niiltä suljetaan silmät. Uskonnollisuuden poissulkeminen julkisesta tilasta antaa valitettavasti tilaa myös sellaiselle toiminnalle uskonnollisten yhteisöjen piirissä, johon liittyy riski ongelmallisten käytäntöjen sekä myös radikalismien syntymiseen.

Uskonnollisen lain ja yhteiskunnallisen lain tulkintaristiriidat ovat lähtökohdaisesti perusoikeusristiriitoja, joissa on valittava, mitä perusoikeutta painotetaan missäkin tilanteessa. On myös pohdittava, mitä mahdollisia poikkeuksia uskonnollisille yhteisöille voidaan sallia ja millä edellytyksin. Entä suhtaudutaanko kulttuurisiin tai uskonnollisiin erityistoiveisiin eri tavoin?

Jotta uskonnonvapauden, yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden näkökohdat tulisivat tasapainoisesti huomioituksi, valtion on väistämättä käytävä neuvotteluja uskonnollisten yhteisöjen kanssa soveltuvien uskonnollisten oppitulkintojen ja tapojen hyväksyttävyydestä. Tätä neuvottelua ei voi käydä ohi uskonnollisten yhteisöjen vaan vain niiden kanssa eri näkemyksiä kuunnellen.

Suomessa kysymykset uskonnonvapauden perusteella tehtävistä poikkeuksista ovatkin olleet neuvottelutuloksia valtion ja uskonnollisten yhteisöjen välillä. Yksiselitteistä rajaa, mitä voidaan sallia ja mitä ei, ei voida antaa. Rajat ovat myös kontekstisidonnaisia, eikä eri maiden tulkintatapoja voida myöskään siirtää sellaisenaan toiseen maahan. Siksi ei voida antaa mitään periaatteellisia ratkaisuja, vaan jokaisesta tilanteesta on neuvoteltava tapauskohtaisesti. Samalla neuvottelu edellyttää sitä, että molemmat osapuolet ovat valmiita joustamaan omista vaatimuksistaan yhteisen ratkaisun löytymiseksi. Kun uskonnolliset yhteisöt toivovat omien tapojensa sallimista uskonnonvapauden nimissä, valtio joutuu tarkastelemaan kysymyksiä ainakin muiden perusoikeuksien turvaamisen sekä eri uskontojen ja katsomusten yhdenvertaisen kohtelun näkökulmista. Niin uskonnollisissa yhteisöissä kuin valtiolakin pitää olla tavoitteenaan yksilön hyvän edistäminen ja turvaaminen. Näkemys hyvästä voi vaihdella, mutta kuunteleminen ja toisen ajattelutapaan tutustuminen mahdollistaa kaikkia tyydyttävän lopputuloksen aikaansaamisen.

Valtion uskonnollisiin yhteisöihin kohdistama valvonta herättää usein kriittisyyttä erityisesti uskonnonvapauden puuttumisena. Jos yhteisön sisällä yksilön oikeuksien toteutumisessa ilmenee ongelmia, yhteiskunnassa pitäisi olla välineitä puuttua tähän. Yhteiskunnallisen lain on oltava kaikkien turvana, ja tällöin on voitava ihmisoikeuksien rajoittamisperiaatteiden ohjeistamana ja lain tukemana rajoittaa joidenkin tapojen tai toimintamallien toteuttamista kulttuurisissa tai uskonnollisissa yhteisöissä. Keskeistä on tukea yksilöiden tietoisuutta oikeuksistaan

erityisesti silloin, kun yksilö ei itse tiedä oikeuksiaan tai esimerkiksi osaa kieltä niitä vaatiakseen.

Uskonnot tarvitsevat toimintaansa vapautta, mutta tämän vapauden saaminen edellyttää uskonnollisilta yhteisöiltä vastuullisuutta omassa toiminnassaan. Uskontodialogiin ja terveeseen uskonnolliseen toimintaan kuuluu myös se, että uskonnolliset yhteisöt miettivät toimintaansa yhteiskunnan rakentamisen ja ihmisten hyvän näkökulmista. Edistävätkö oman yhteisöni toimintatavat yksilöiden ja yhteiskunnan hyvää? Vahvistavatko ne uskonnonvapauden tukemista ja turvaamista vai luovatko ne ristiriitoja? Onko yhteisössän mahdollista se, että kirjoitetuista tai puhumattomista säännöistä poikkeamisesta huolimatta yksilön asema uskonnollisessa yhteisössä on turvattu? Onko joistakin uskonnollisista vaatimuksista mahdollista joustaa niin, että yhdenvertaisuus yksilöiden kesken yhteiskunnassa on mahdollista toteuttaa?

Pohdintakysymyksiä

- Mieti jotakin tilannetta, jossa uskonnollinen laki ja yhteiskunnallinen laki ovat ristiriidassa keskenään. Mitä erilaisia näkökulmia ja perusteluja eri osapuoliilla voi olla asiaan?
- Pohdi tilanteita, joissa valtio ei mielestäsi voi hyväksyä uskonnollisia tapoja tai oppitulkintaa toteutettavaksi Suomessa.
- Miten valtion ja uskonnollisten yhteisöjen keskusteluyhteyttä voidaan vahvistaa?
- Miten yksilöiden tietoisuutta oikeuksistaan ja mahdollisuutta oikeuksiensa käyttöön uskonnollisten yhteisöjen sisällä voidaan vahvistaa?

KIRJALLISUUS

Antin, Katri

- 2011 Ranskan huivikielto ja suomalainen islamitutkimus. – Teologia.fi. <https://www.teologia.fi/ajankohtaista/662-ranskan-huivikielto-ja-suomalainen-islamitutkimus> (viitattu 17.1.2017).

Applying God's Law

- 2013 Applying God's Law: Religious Courts and Mediation in the U.S. – Pew Research Center. – Pew Research Center. <http://www.pewforum.org/2013/04/08/applying-gods-law-religious-courts-and-mediation-in-the-us/> (viitattu 21.3.2017).

Ashe, Marie & Hélie, Anissa

- 2014 Realities of Religio-Legalism: Religious Courts and Women's Rights in Canada, the United Kingdom, and the United States. – SSRN. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2552945 (viitattu 20.3.2017).

Avoliittolaki 234/1929

- 1929 Avoliittolaki 234/1929. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234> (viitattu 15.5.2017).

Beckford, James A.

- 2010 The Return of Public Religion? A Critical Assessment of a Popular Claim. – *Nordic Journal of Religion and Society* 23/2, 121–136.

Berger, Peter L.

- 2014 The Many Altars of Modernity. Toward a Paradigm for Religion in a Pluralist Age. De Gruyter: Germany.

Burchardt, Marian & Becci, Irene

- 2016 Religion and Superdiversity: An Introduction. – *New Diversities* 18/1. http://newdiversities.mmg.mpg.de/wp-content/uploads/2016/10/2016_18-01_01_Introduction.pdf (viitattu 8.5.2017).

Carrera, Sergio & Parkin, Joanna

- 2011 Mapping the Field of Religious diversity in EU Law and Policies within the European Commission. – Religare project. <http://www.religareproject.eu/system/files/PolicyBrief-A5.pdf> (viitattu 2.1.2017).

Casanova, José

- 1994 Public Religions in the Modern World. The University of Chicago Press: Chicago and London.

Chandler, David

2009 Ideological (Mis)use of Human Rights. – Human Rights Politics & Practice. Ed. by Michael Goodhart. Oxford University Press: United States of America.

Christensen, Torben & Göransson, Sven

1974 Kirkkohistoria 2. Paavin jumalanvaltiosta uskonnonvapauteen. Helsinki: Gaudeamus.

The Church in the Public Space

2016 The Church in the Public Space. A Study Document of The Lutheran World Federation. https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/exhibit_9.3_the_church_in_the_public_space_-_a_study_document_of_the_lwf_1.pdf (viitattu 30.1.2017).

Creutz, Karin & Saarinen, Juha & Juntunen, Marko

2015 Syrjintä, polarisaatio, nuoriso ja väkivaltainen radikalisoituminen. SYPONUR-väliraportti. http://sockom.helsinki.fi/info/notat/notat_1505.pdf (viitattu 28.3.2017).

Eerola, Eeva

Körttipuku kansanpukuna. – Herättäjäyhdistys. <https://www.h-y.fi/122-korttipuku-kansanpukuna> (viitattu 10.2.2017).

Erilaisena arjessa

2014 Erilaisena arjessa. Selvitys romanien syrjintäkokemuksista. Vähemmistövaltuutettu. [https://www.syrjinta.fi/documents/10181/10850/52878_romaniselvitys_verkkoon+\(1\).pdf/584516fc-d3a7-4f88-8ecc-c8b2271ebf41](https://www.syrjinta.fi/documents/10181/10850/52878_romaniselvitys_verkkoon+(1).pdf/584516fc-d3a7-4f88-8ecc-c8b2271ebf41) (viitattu 13.1.2017).

Ervasti, Anu-Elina

2017 EU-tuomioistuin antoi varovaisen hyväksynnän työpaikkojen huivikielloille – syy ei silti voi olla mikä tahansa, sanoo suomalaisprofessori. – Helsingin Sanomat. <http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005127283.html> (viitattu 14.3.2017).

Euroopan ihmisoikeussopimus 18/1990

1990 Euroopan ihmisoikeussopimus 18/1990. <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsviite/1990/19900018> (viitattu 20.12.2017).

Euroopan ihmisoikeussopimus 19/1990

1990 Euroopan ihmisoikeussopimus 19/1990. <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1990/19900019#idp431428096> (viitattu 24.1.2017).

Euroopan ihmisoikeussopimus 63/1999

1999 Euroopan ihmisoikeussopimus 63/1999. http://finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1999/19990063/19990063_2 (viitattu 24.1.2017).

Euroopan unionin perusoikeuskirja

2000 Euroopan unionin perusoikeuskirja. http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_fi.pdf (viitattu 16.1.2017).

EU-tuomioistuimen päätökset

2017 EU-tuomioistuimen päätökset 14.3.2017. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=188853&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=636886>;
<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=188852&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=636886> (viitattu 16.3.2017).

Ferrari, Alessandro

2012 Religious Freedom and the Public-Private Divide: A Broken Promise in Europe? – Religion in Public Spaces. A European Perspective. Ed. by Silvio Ferrari & Sabrina Pastorelli. Farnham: Ashgate. 71–91.

Ferrari, Silvio

2012 Religion in the European Public Spaces: A Legal Overview. – Religion in Public Spaces. A European Perspective. Ed. by Silvio Ferrari & Sabrina Pastorelli. Farnham: Ashgate.

2013a Introduction. – Religion in the Public Space. Vol. III. Ed. by Silvio Ferrari & Rinaldo Cristofori. The Library of Essays on Law and Religion. Farnham: Ashgate.

2013b The Place of Religion and Belief in Public Spaces across the EU: Policy Dilemmas and Recommendations on Religious Symbols and Dress Codes. http://www.religareproject.eu/system/files/RELIGARE_WP5_POLICY%20BRIEF_March2013-1.pdf (viitattu 21.3.2017).

Ferrari, Silvio & Pastorelli, Sabrina

2010 The Public Space: The Formal and Substantive Neutrality of the Public Sphere. RELIGARE Working Paper No. 4 / September 2010. http://www.religareproject.eu/system/files/WP5__State_of_the_art_paper_e-version.pdf (viitattu 10.2.2017).

Fokas, Effie

2015 Directions in Religious Pluralism in Europe: Mobilization in the Shadow of European Court of Human Rights Religious Freedom Jurisprudence. – Oxford Journal of Law and Religion 4/1, 54–74. <http://ojlr.oxfordjournals.org/content/early/2015/03/10/ojlr.rwu065.full.pdf> (viitattu 28.3.2017).

Foret, François

2015 Religion and Politics in the European Union. The Secular Canopy. Cambridge: Cambridge University Press.

The Future of World Religions

2015 The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010–2050. – Pew Research Center. <http://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/> (viitattu 23.1.2017).

Greenpeacen toimintatavat

2009 Greenpeacen toimintatavat. – Greenpeace. <http://www.greenpeace.org/finland/fi/greenpeace/toimintatavat/> (viitattu 20.5.2017).

Hackett, Rosalind I. J.

2005 Rethinking the Role of Religion in the Public Sphere: Local and Global Perspectives. – ResearchGate. http://www.researchgate.net/publication/265264496_Rethinking_the_Role_of_Religion_in_the_Public_Sphere_Local_and_Global_Perspectives (viitattu 15.3.2017).

Hallberg, Pekka

2011 Perusoikeusjärjestelmä. – Perusoikeudet. Toim. Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Tuomas Ojanen, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori & Veli-Pekka Viljanen. Helsinki: WSOYpro.

Hallintolaki 434/2003

2003 Hallintolaki 434/2003. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030434> (viitattu 15.5.2017).

Harkas, Marke

2015 Ministeriön ohje: poikien ympärileikkauksen saa tehdä vain lääkäri. – Helsingin Sanomat. <http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000002802735.html> (viitattu 22.2.2017).

Hautala, Jukka

2016 Uskonto tulee takaisin julkiseen tilaan. – Helsingin Sanomat 17.12.2016, Vieraskynä.

Heikka, Mikko

2014 Vapaina ja tasavertaisina. Ihmisoikeudet uskontojen näkökulmasta. Helsinki: Kirjapaja.

Heilimo, Olli

1967 Kirkkolaki: selityksiä ja tulkintoja. Suomen lakimiesliiton kirjasarja 28. Kirjapaja: Helsinki.

Heininen, Simo & Heikkilä, Markku

1996 Suomen kirkkohistoria. Helsinki: Edita.

Henriksson ja Räsänen näpäyttivät Jehovan todistajia: lakia on noudatettava

2014 Henriksson ja Räsänen näpäyttivät Jehovan todistajia: lakia on noudatettava. – Helsingin Sanomat. <http://www.hs.fi/politiikka/art-2000002744987.html> (viitattu 24.1.2017).

Huivi toi potkut muotiliikkeestä – potkut toivat sakot

2014 Huivi toi potkut muotiliikkeestä – potkut toivat sakot. – Helsingin Uutiset. <http://www.helsinginuutiset.fi/artikkeli/286615-huivi-toi-potkut-muotiliikkeesta-%E2%80%93-potkut-toivat-sakot> (viitattu 10.2.2017).

Huivien käyttökiellot yleistyvät Euroopassa

2016 Huivien käyttökiellot yleistyvät Euroopassa – Suomalaisutkija: Jossain vaiheessa keskustelu tulee myös Suomeen. 30.8.2016. – Mtv. <http://www.mtv.fi/uutiset/kotimaa/artikkeli/huivien-kayttokiellot-yleistyvat-euroopassa-suomalaisutkija-jossain-vaiheessa-keskustelu-tulee-myos-suomeen/6049776> (14.12.2016).

Huuskonen, Matti

2013 Lestadiolaisyhteisössä tiedettyä enemmän hyväksikäyttöä. – Helsingin Sanomat. <http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000002681321.html> (viitattu 23.2.2017).

Hytönen, Maarit & Sorsa, Leena

2016 Kirkko julkisena keskustelijana. – Kimmo Ketola & Maarit Hytönen & Veli-Matti Salminen & Jussi Sohlberg & Leena Sorsa. Osallistuva luterilaisuus. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2012–2015: Tutkimus kirkosta ja suomalaisista. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 125. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus. 222–250.

Häkkinen, Seppo & Koskinen, Heikki J.

2015 Neutraliteetti-illuusio vääristää uskontoon liittyvää keskustelua. – Kotimaa24. <https://www.kotimaa24.fi/blogit/neutraliteetti-illuusio-vaaristaa-uskontoon-liittyvaa-keskustelua/> (viitattu 7.2.2017).

Ihonen, Markku

2001 Lestadiolaisuuden identiteetit ja mentaliteetti. <http://people.uta.fi/~tlmaih/Jutut2/identles.htm> (viitattu 10.2.2017).

Immonen, Kari

2016 Luterilaisuuden vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan. – Armon horisontit. Huomisen luterilaisuus. Helsinki: Kirjapaja. 57–86.

Jaatila, Kimmo

2013 Mistä kesän Räsäs-kohussa olikaan kysymys? – Kotimaa24. <https://www.kotimaa24.fi/blogit/mistae-kesaen-raesaes-kohussa-olikaan-kyse/> (viitattu 21.2.2017).

Janis, Mark Weston

2015 The Shadow of Westphalia: Majoritarian Religions and Strasbourg Law. – Oxford Journal of Law and Religion 4/1, 75–93.

Juntunen, Hannu

2015 Oikeus, usko ja yhteinen sopimus. Oikeusteologisia tutkielmia ja pohdintoja. [Vantaa]: [Hannu Juntunen].

Juntunen, Marko & Creutz-Sundblom, Karin & Saarinen, Juha

2016 Suomesta Syyrian ja Irakin konfliktikentälle suuntautuva liikkuvuus. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 43/2016. http://tietokayttoon.fi/documents/10616/2009122/43_Suomesta+Syyrian+ja+Irakin+konfliktikent%C3%A4lle+suuntautuva+liikkuvuus.pdf/c3211f98-4522-4972-8867-8ece7664d9ec?version=1.0 (viitattu 28.3.2017).

Jyränki, Antero

2000 Uusi perustuslakimme. Gummerus: Jyväskylä.

KP-sopimus 8/1976

1976 Kansalaisyhteisöä ja poliittisia oikeuksia koskeva yleismaailmallinen sopimus 8/1976. http://finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1976/19760008/19760008_2 (viitattu 24.1.2017).

Kansan arvot -tutkimus

2015 Kansan arvot -tutkimus: Turvallisuus, rasismi ja talouden tila huolettavat suomalaisia. – Taloudellinen tiedotustoimisto. <https://www.tat.fi/kansan-arvot-tutkimus-turvallisuus-rasismi-ja-talouden-tila-huolettavat-suomalaisia/> (viitattu 21.2.2017).

Karapuu, Heikki

2011 Perusoikeuksien käsite ja luokittelu. – Perusoikeudet. Toim. Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Tuomas Ojanen, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori & Veli-Pekka Viljanen. Helsinki: WSOYpro.

Keravuori-Rusanen, Marietta

2008 Yksityinen julkisen vallan käyttäjänä – Valtiosääntöoikeudellinen tutkimus julkisen hallintotehtävän antamisesta muulle kuin viranomaiselle. Helsinki: Edita.

Kerkelä, Lasse & Lehtinen, Toni

2017 Suomessa työnantajien suhtautuminen uskonnollisten huivien käyttöön vaihtelee – poliiseilta huivi on kielletty. – Helsingin Sanomat. <http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005126842.html> (viitattu 14.3.2017).

Ketola, Kimmo & Hytönen, Maarit & Salminen, Veli-Matti & Sohlberg, Jussi & Sorsa, Leena

2016 Pohdinta. – Kimmo Ketola & Maarit Hytönen & Veli-Matti Salminen & Jussi Sohlberg & Leena Sorsa. Osallistuva luterilaisuus. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2012–2015: Tutkimus kirkosta ja suomalaisista. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 125. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus. 251–262.

Kirkko ja valtio -komitean mietintö

1977 Kirkko ja valtio -komitean mietintö. Helsinki: Opetusministeriö.

Kirkkojärjestys 1055/1993

1993 Kirkkojärjestys 1055/1993. – <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055> (viitattu 20.12.2017).

Kirkon jäsenyys

2015 Kirkon jäsenyys 2015. – Kirkon tutkimuskeskus.

<https://www.kirkontutkimuskeskus.fi/viz?id=14> (viitattu 12.5.2017).

2016 Kirkon jäsenyys 2016. – Kirkon tutkimuskeskus.

<https://www.kirkontutkimuskeskus.fi/viz?id=63> (viitattu 12.5.2017).

Koljonen, Tarja

2017 Jyväskylän yliopiston professori pitää uuden oikeusministerin puheita huolestuttavina. – Keski-suomalainen. <http://www.ksml.fi/kotimaa/Jyv%C3%A4skyl%C3%A4n-yliopiston-professori-pit%C3%A4-uuden-oikeusministerin-puheita-huolestuttavina-H%C3%A4nell%C3%A4-on-aika-erikoinen-k%C3%A4sitys-demokratiasta/980014> (viitattu 12.5.2017).

Konttori, Johanna

2015 Monikulttuurisuus, uskonto ja koulu Ranskassa. – Kohtaamisia. Kirjoituksia uskonnosta arjesta ja monikulttuurisuudesta. Toim. Riku Hämäläinen & Heikki Pesonen. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Kortteinen, Juhani

2013 Turbaaneja, huiveja ja ristejä – uskontoperustaisen pukeutumisen rajoittamisesta. – Perustuslakiblogi. <https://perustuslakiblogi.wordpress.com/2013/12/20/juhani-kortteinen-turbaaneja-huiveja-ja-risteja-uskontoperustaisen-pukeutumisen-rajoittamisesta/> (viitattu 5.1.2017).

2015 Ihmisoikeustuomioistuin hyväksyi Ranskan huivikiellon – Jäikö tilaa vähemmistöjen oikeuksille? – Perustuslakiblogi. <https://perustuslakiblogi.wordpress.com/2015/08/12/juhani-kortteinen-ihmisoikeustuomioistuin-hyvaksyi-ranskan-huivikiellon-jaiko-tilaa-vahemmistojen-oikeuksille/> (viitattu 5.1.2017).

Kotiranta, Matti

2016 Law and Religion in the Workplace (Finland). – Law and Religion in the Workplace. http://www.churchstate.eu/pdf/Law_and_Religion_in_the_Workplace_book.pdf (13.2.2017).

Leigh, Ian & Hambler, Andrew

2014 Religious Symbols, Conscience, and the Rights of Others. – Oxford Journal of Law and Religion 3/1, 2–24.

Lipka, Michael

- 2017 Muslims and Islam: Key findings in the U.S. and around the world. – Pew Research Center. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/02/27/muslims-and-islam-key-findings-in-the-u-s-and-around-the-world/> (viitattu 16.3.2017).

Mair, Jane

- 2013 The Place of Religion in Family Law: A Comparative Search. – Religion in the Public Space. Vol. III. Ed. by Silvio Ferrari & Rinaldo Cristofori. The Library of Essays on Law and Religion. Farnham: Ashgate. 391–417.

Mancini, Susanna & Rosenfeld, Michel

- 2013 Unveiling the Limits of Tolerance: Comparing the Treatment of Majority and Minority Religious Symbols in the Public Sphere. – Religion in the Public Space. Vol. III. Ed. by Silvio Ferrari & Rinaldo Cristofori. The Library of Essays on Law and Religion. Farnham: Ashgate. 477–508.

Massinen, Tuomas

- 2014 Moni työ sallii uskonnolliset asut – huivi ei ole ongelma kaupan kassalla. – Vantaan Sanomat. <http://www.vantaansanomat.fi/artikkeli/275078-moni-tyo-sallii-uskonnolliset-asut-huivi-ei-ole-ongelma-kaupan-kassalla> (viitattu 15.1.2017).

McClay, Wilfred

- 2012 Honoring Faith in the Public Square. – Christianity Today. <http://www.christianitytoday.com/ct/2012/november/honoring-faith-in-public-square.html> (viitattu 13.1.2017).

Moller Okin, Susan

- 1999 Is Multiculturalism Bad for Women? <https://www.amherst.edu/media/view/88038/original/Susan%2BMoller%2BOkin.pdf> (viitattu 24.2.2017).

Murtorinne, Eino

- 1983 Lutherin regimenttiopin poliittinen ja yhteiskunnallinen merkitys. Kommenttipuheenvuoro. – Luther ja yhteiskunta. Toim. Eeva Martikainen. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 136. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

Nelsen, Brent F. & Guth, James L.

- 2015 Religion and the Struggle for European Union. Confessional Culture and the Limits of Integration. Washington, DC: Georgetown University Press.

Nikkilä, Arja-Riikka

2016 Helsinki sallii työntekijöiden kasvohunnut – Göteborgissa niqabista syntyi riita. – Helsingin Uutiset. <http://www.helsinginuutiset.fi/artikkeli/352455-helsinki-sallii-tyontekijoiden-kasvohunnut-goteborgissa-niqabista-syntyi-riita> (viitattu 13.1.2017).

Oikeudenkäymiskaari 4/1734

1734 Oikeudenkäymiskaari 4/1734. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1734/17340004> (viitattu 20.12.2017).

Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin

- 2011a Suomen valtiosäännön peruseriaatteet (PL 1 §). – Perusoikeudet. Toim. Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Tuomas Ojanen, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori & Veli-Pekka Viljanen. Helsinki: WSOYpro.
- 2011b Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö (PL 6 §). – Perusoikeudet. Toim. Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Tuomas Ojanen, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori & Veli-Pekka Viljanen. Helsinki: WSOYpro.
- 2011c Uskonnon ja omantunnon vapaus (PL 11 §). – Perusoikeudet. Toim. Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Tuomas Ojanen, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori & Veli-Pekka Viljanen. Helsinki: WSOYpro.
- 2011d Oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin (PL 17 §). – Perusoikeudet. Toim. Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Tuomas Ojanen, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori & Veli-Pekka Viljanen. Helsinki: WSOYpro.

Pajuoja, Jussi

2009 Uskonnollisten yhdyskuntien valvonta. – Eduskunnan oikeusasiamies 90 vuotta. <https://www.oikeusasiamies.fi/documents/20184/44493/Pajuoja%2C+Uskonnollisten+yhdyskuntien+valvonta.pdf> (viitattu 23.2.2017).

Parkkinen, Laura

2009 Burka vai tasavalta? – UP. http://www.ulkopolitiikka.fi/article/560/burka_vai_tasavalta/ (viitattu 16.1.2017).

Passikuvaohje

2016 Passikuvaohje: Ilmeet, silmälasit, päähineet ja ehostus. – Poliisi. http://www.poliisi.fi/luvat/passi/passikuvaohje/ilmeet_silmalasil_paahineet_ja_ehostus. (viitattu 13.12.2016).

Perusoikeuskomitean mietintö

1992 Perusoikeuskomitean mietintö 1992:3. Oikeusministeriö: Valtion painatuskeskus.

Perustuslakivaliokunnan mietintö

2014 Perustuslakivaliokunnan mietintö 2/2014 vp. Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 2012. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/mietinto/Documents/pevm_2+2014.pdf (viitattu 25.11.2015).

Pierik, Roland & van der Burg, Wibren

2014 What is Neutrality? – *Ratio Juris* 27/4. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/raju.12057/abstract> (viitattu 27.3.2017).

Piispainkokouksen selonteko rippisalaisuuden ja lastensuojelun yhteensovittamisesta

2011 Piispainkokouksen selonteko rippisalaisuuden ja lastensuojelun yhteensovittamisesta. [http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/816AA1A2E575DE86C225770000259EA7/\\$FILE/SELONTEKO-RIPPISALAIUUS-JA-%20LASTENSUOJELU.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/816AA1A2E575DE86C225770000259EA7/$FILE/SELONTEKO-RIPPISALAIUUS-JA-%20LASTENSUOJELU.pdf) (viitattu 22.2.2017).

Poliisilaki 872/2011

2011 Poliisilaki 872/2011. <http://finlex.fi/fi/laki/alkup/2011/20110872> (viitattu 24.1.2017).

Pulsa, Tuomas

2017 Pulinat pois: Kansalaistottelemattomuus on aina laitonta – mutta aika usein tarpeellista. – SK. <https://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/ei-tulkinnanvaraa-kansalaistottelemattomuus-laitonta-mutta-silti-se-voilla-tarpeen/> (viitattu 10.5.2017).

Raunio, Antti

2001 Luther ja yhteiskunta. – Johdatus Lutherin teologiaan. Helsinki: Kirjapaja.

Reinboth, Susanna

2016a Niukka elämä lisää epäluottamusta. – Helsingin Sanomat 12.9.2016, A10.

2016b Sharia-tuomioistuimia on ehdotettu Suomeenkin – Islamitutkija Hämeen-Anttila: On virheellistä ajatella, että sharia olisi kivikautinen laki. – Helsingin Sanomat. <http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000004885478.html> (viitattu 23.2.2017).

2017 EU-tuomioistuin linjasi: Työnantajalla on oikeus kieltää huivin käyttö tiukasti rajatuissa tilanteissa. – Helsingin Sanomat. <http://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000005126362.html> (14.3.2017).

Relano Pastor, Eugenia

2016 Towards Substantive Equality for Religious Believers in the Workplace? Two Supranational European Courts, Two Different Approaches. – *Oxford Journal of Law and Religion* 5/2, 255–279.

RELIGARE

2013 Summary Report on the RELIGARE Project. – Religious Diversity and Secular Models in Europe – Innovative Approaches to Law and Policy. http://www.religareproject.eu/system/files/RELIGARE%20Summary%20Report_0.pdf (viitattu 3.1.2017).

Religious Restrictions

2015 Latest Trends in Religious Restrictions and Hostilities. – Pew Research Center. <http://www.pewforum.org/2015/02/26/religious-hostilities/> (viitattu 24.3.2017).

Restrictions on Women's Religious Attire

2016 Restrictions on Women's Religious Attire. – Pew Research Center. <http://www.pewforum.org/2016/04/05/restrictions-on-womens-religious-attire/> (viitattu 24.3.2017).

Ruoho, Aila

2017 Pyhät, pahat ja pelokkaat. Pelko ja itsetuhoisuus hengellisissä yhteisöissä. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Saarinen, Mauri

2014 Eurooppaoikeuden vaikutus Suomen työsuhdeturvalainsäädäntöön ja sen tulkintaan. – Defensor Legis 4, 625–653.

2016 Muslimien päähineiden käyttö työelämässä – Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ja Saksan perustuslakituomioistuimen erilaiset tulkinnat muslimien päähineiden käytöstä työpaikalla. – Defensor Legis 5, 843–861.

Salomaa, Marja & Silfverberg, Kalle & Suominen Heli

2014 Päähinekiista ratkesi: Bussinkuljettaja saa käyttää turbaania työssään. – Helsingin Sanomat. <http://www.hs.fi/kaupunki/art-2000002712267.html> (viitattu 11.1.2017).

Salomäki, Hanna

2014 Kirkkoon sitoutumisen alueelliset erot. – Leikkauspintoja kirkon jäsenyyteen. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 35. [http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/C5F0B26B18E49CA6C2257E2E0012D54C/\\$FILE/verkkojulkaisu35.pdf](http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/C5F0B26B18E49CA6C2257E2E0012D54C/$FILE/verkkojulkaisu35.pdf) (viitattu 21.3.2017).

Saukkonen, Pasi

2015 Monikulttuurisuudesta pitää solmia yhteiskuntasopimus. – Kanava 7, 6–11.

Selvitys: Vakaumukseen perustuva vapautus asevelvollisuudesta muillekin kuin Jehovan todistajille

2013 Selvitys: Vakaumukseen perustuva vapautus asevelvollisuudesta muillekin kuin Jehovan todistajille. – Yle. <http://yle.fi/uutiset/3-6629658> (viitattu 21.2.2017).

Sipilä, Annamari

2016 Sharia-oikeudet ratkovat perhekiistoja Britanniassa, mutta niissä on ongelma: Järjestelmä sortaa naisia. – Helsingin Sanomat. <http://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000002926845.html> (viitattu 23.2.2017).

- Sisäministeriön asetus poliisin virkapuvusta 1106/2013
 2013 Sisäministeriön asetus poliisin virkapuvusta 1106/2013. <http://finlex.fi/fi/laki/alkup/2013/20131106> (viitattu 24.1.2017).
- Slotte, Pamela
 2016 Neutraaliudesta, normeista ja niqabeista. – Areiopagi. <http://www.areiopagi.fi/2016/04/neutraaliudesta-normeista-ja-niqabeista/> (viitattu 10.1.2017).
- Sohlberg, Jussi & Ketola, Kimmo
 2016 Uskonnolliset yhteisöt Suomessa. – Kimmo Ketola & Maarit Hytönen & Veli-Matti Salminen & Jussi Sohlberg & Leena Sorsa. Osallistuva luterilaisuus. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2012–2015: Tutkimus kirkosta ja suomalaisista. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 125. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus. 15–46.
- Sorsa, Leena
 2010 Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 109. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
 2016a Kirkon rooli yhteiskunnassa. – Kimmo Ketola & Maarit Hytönen & Veli-Matti Salminen & Jussi Sohlberg & Leena Sorsa. Osallistuva luterilaisuus. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2012–2015. Tutkimus kirkosta ja suomalaisista. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 125. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus. 172–221.
 2016b Uskonnon ja vakaumuksen vapaus. – Monien uskontojen ja katsomusten Suomi. Toim. Ruth Illman, Kimmo Ketola, Riitta Latvio & Jussi Sohlberg. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 48. [http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/2AA37D11FA0613ACC22580B20038D68B/\\$FILE/Kirkkohallitus_MUKS%20julkaisu_verkkojulkaisu_17_04_24_B.pdf](http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/2AA37D11FA0613ACC22580B20038D68B/$FILE/Kirkkohallitus_MUKS%20julkaisu_verkkojulkaisu_17_04_24_B.pdf) (viitattu 12.5.2017).
- Stenlund, Mari
 2016 Hengellinen väkivalta uskonnonvapauden ja mielenterveyttä koskevien oikeuksien haasteena. – Erilaisista yhteisöistä elävä kirkko. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 124. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus. 213–233.
- STM:n ohje poikien ei-lääketieteellisestä ympärileikkauksesta
 2015 STM:n ohje poikien ei-lääketieteellisestä ympärileikkauksesta. – Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://stm.fi/documents/1271139/1367411/Ohje+poikien+ei+l%C3%A4%C3%A4ketieteelliseke%C3%A4+ymp%C3%A4rileikkauksesta.pdf/80fa20c0-1917-4dc0-912d-16cc5fb380eb> (viitattu 22.2.2017).

Suomalaisten suhtautuminen uskonnollisiin, katsomuksellisiin ja kulttuurisiin ryhmiin

2016 Suomalaisten suhtautuminen uskonnollisiin, katsomuksellisiin ja kulttuurisiin ryhmiin. – Kirkontutkimuskeskus. <https://www.kirkontutkimuskeskus.fi/viz?id=52> (viitattu 10.5.2017).

Suomen hallitusmuoto 94/1919

1919 Suomen Hallitusmuoto 94/1919. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1919/19190094001> (viitattu 24.1.2017).

Suomen perustuslaki 731/1999

1999 Suomen perustuslaki 731/1999. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731> (viitattu 24.1.2017).

Suomen uimahalleissa kirjavia burkinikäytäntöjä

2016 Suomen uimahalleissa kirjavia burkinikäytäntöjä: - ”Ongelma ei ole burkini, vaan se, että pitää peseytyä ilman vaatteita”. – Iltasanomat. <http://www.iltasanomat.fi/kotimaa/art-2000001254561.html> (viitattu 14.12.2016).

Suomi maailman kärjessä

Suomi maailman kärjessä. – Tilastokeskus. Sivu päivitetty 12.1.2018. http://www.tilastokeskus.fi/ajk/satavuotiassuomi/suomimaailmankarjessa.html?_ga=1.172006372.671008152.1480488966 (viitattu 1.12.2016).

Syrjäytyminen ja rasismi sysivät ääriilikkeisiin

2015 Syrjäytyminen ja rasismi sysivät ääriilikkeisiin. – Helsingin Sanomat 28.11.2015.

Taylor, Charles

2013 The Meaning of Secularism. – Religion in the Public Space. Vol. III. Ed. by Silvio Ferrari & Rinaldo Cristofori. The Library of Essays on Law and Religion. Farnham: Ashgate.

Theodorou, Angelina E.

2015 5 Facts about Religious Hostilities in Europe. – Pew Research Center. www.pewresearch.org/fact-tank/2015/02/27/5-facts-about-religious-hostilities-in-europe/ (viitattu 24.3.2017).

Tule uimahalliin!

2013 Tule uimahalliin! Opas uimahallien asiakkaille, henkilökunnalle ja järjestöille edistämään kaikkien mahdollisuuksia käyttää uimahallipalveluja. Suomen uimaopetus- ja hengenpelastusliitto ry. http://www.suh.fi/files/759/Tule_uimahalliin_opas_-_koko_opas.pdf (viitattu 13.12.2016).

Tyttöjen ja naisten ympärileikkaus

- 2017 Tyttöjen ja naisten ympärileikkaus. – Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://www.thl.fi/fi/web/seksuaali-ja-lisaantymisterveys/seksuaalisuus-ja-vakivalta/tyttojien-ja-naisten-ymparileikkausten-fgm-ehkaisy/tyttojien-ja-naisten-ymparileikkaus> (viitattu 24.3.2017).

Uskonnonvapauslaki

- 1922 Uskonnonvapauslaki 267/1922. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1922/19220267> (viitattu 24.1.2017).
- 2003 Uskonnonvapauslaki 453/2003. <http://www.finlex.fi/fi/laki/jantasa/2003/20030453> (viitattu 15.5.2017).

Uskontojen uhrien tuki

Uskontojen uhrien tuki UUT. www.uskontojenuhrientuki.fi (viitattu 23.2.2017).

Vainionpää, Vilho

- 2001 Verensiirroista kieltäytyvän potilaan hoitoperiaatteet – lait ja lääkärin etiikka. http://www.finnanest.fi/files/a_vainionpaa.pdf (viitattu 21.2.2017).

Valkila, Joni & Peltoniemi, Jari-Pekka

- 2014 Jehovan todistajien oikeuskomiteoiden toiminta ja karttamisrangaistukset. Uskontojen uhrien tuki UUT ry, Selvityksiä 1. <http://www.uskontojenuhrientuki.fi/wp-content/uploads/2016/11/Selvitysoikeuskomiteajakarttaminen.pdf> (viitattu 24.1.2017).

Vikström, John

- 1983 Lutherin regimenttiopin poliittinen ja yhteiskunnallinen merkitys. – Luther ja yhteiskunta. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 136. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

Viljamaa, Anne

- 2017 Lapsiasiavaltuutettu haluaisi puuttua uskonnollisten yhteisöjen toimintaan aiempaa helpommin – ”Pelkkä keskustelu ei aina riitä”. – Helsingin Sanomat. <http://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005091632.html> (viitattu 17.2.2017).

Viljanen, Veli-Pekka

- 2011a Perusoikeuksien soveltamisala. – Perusoikeudet. Toim. Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Tuomas Ojanen, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori & Veli-Pekka Viljanen. Helsinki: WSOYpro.
- 2011b Yksityiselämän suoja (PL 10§). – Perusoikeudet. Toim. Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Tuomas Ojanen, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori & Veli-Pekka Viljanen. Helsinki: WSOYpro.

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014

2014 Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014. <http://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141325?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=yhdenvertaisuuslaki> (viitattu 24.1.2017).

Yleinen palvelusohjesääntö

2017 Yleinen palvelusohjesääntö. http://puolustusvoimat.fi/documents/1948673/2258487/PEVIESTOS_YLPALVO+2017/3684dac2-c7ac-4d93-b792-34649f6e2f5d (viitattu 4.1.2017).

Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991

1991 Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991. <http://finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1991/19910060> (viitattu 21.2.2017).

Tässä julkaisussa tarkastellaan uskontojen ja niihin liittyvien tapojen ja perinteiden näkymistä julkisessa tilassa Suomessa.

Luterilaisuus on pitkälti ohjannut suomalaisessa yhteiskunnassa vallinnutta näkemystä uskonnon roolista ja näkymisestä julkisessa tilassa. Onko tämä ajattelu muuttunut? Miten erilaisia tapoja ja perinteitä omaavien uskontojen ja katsomusten läsnäolo vaikuttaa uskontojen julkiseen näkymiseen Suomessa? Mitä uskontoneutraliteetti merkitsee valtion toiminnassa, ja mitä seurauksia käsitteen erilaisilla tulkinnoilla on käytännössä?

Julkaisussa pohditaan myös käytännönläheisesti uskonnollisten pukeutumisperinteiden hyväksyttävyyttä työelämässä sekä uskonnollisen lain ja yhteiskunnan lainsäädännön suhdetta.

Kirjoittaja on pastori, TT, HM Leena Sorsa.

KIRKON TUTKIMUSKESKUS[†]

ISBN 978-951-693-376-7 (nid.)

ISBN 978-951-693-375-0 (pdf)

**SUOMEN[†]
EV. LUT.
KIRKKO**